

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI CİNAYƏT PROSESSUAL QANUNVERİCİLİYİNİN AVROPA İNSAN HÜQUQLARI KONVENSIYASININ VƏ ONUN PROTOKOLLARININ STANDARTLARI İLƏ UYĞUNLUĞU

ƏLAVƏ 1: EKSPERT RƏYİ

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

İyun 2019

İşçi qrupunun üzvləri:

Oksana Kaçalova, h.e.d, dosent, Şöbə müdiri, Rusiya Dövlət Ədliyyə Universiteti

Rövşən İsmayılov, h.e.n, dosent, Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin hakimi

Xəqani Məmmədov, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin hakimi

Günay Əyyubova, Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorunun köməkçisi

Səkinə Əliyeva, Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin Qanunvericilik Baş idarəsinin nəzarət və analitik iş üzrə qrup rəhbəri

Fərid Həsənov, Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyasının üzvü

Mamuka Lonquraşvili, Avropa Şurasının eksperti

Avropa Şurasının layihə heyəti:

Mahir Müşteidzadə

Vəfa Rövşənova

Avropa Şurasının ABŞ Dövlət Departamentinin Beynəlxalq Narkotik və Hüquq Mühafizə Məsələləri üzrə Bürosu (INL) tərəfindən maliyyələşdirilən “Azərbaycanda ədliyyə islahatlarında dair təşəbbüslərə dəstək” layihəsi çərçivəsində hazırlanıb. Sənəddə ifadə edilən fikirlər və şərtlər işçi qrupunun üzvlərinə aiddir və buna görə Avropa Şurası məsuliyyət daşımır.

Mündəricat

Giriş

1. Avropa Konvensiyasının 3-cü Maddəsi

1.1. Avropa Konvensiyası və onun şərhı

1.1.1 Mütləq hüquq

1.1.2 İşgəncə və qəddar rəftar faktlarının qiymətləndirilməsinin xüsusiyyətləri

1.1.3 AİHK 3-cü maddəsinin pozulmasına dair səciyyəvi hallar

a) həbsdə saxlanma şəraiti

b) dindirmə

v) tabe etmə vasitələrinin tətbiq edilməsi

q) lazımi tibbi yardımdan imtina

1.1.4 İşgəncələrin təhqiqatı

1.1.5 İşgəncələrin və qəddar rəftarın qarşısının alınması üçün tədbirlər

1.2 Milli cinayət-prosessual qanunvericiliyi və onun tətbiqi praktikası.

1.3 Problemlər və onların həllinə dair tövsiyələr

a) İşgəncə və qəddar rəftar faktının sübuta yetirilməsi öhdəliyi təqsirləndirilən şəxsə aid edilir.

b) İşgəncə və qəddar rəftar faktlarına dair müraciətlərin cavablandırılması üzrə məhkəmənin səlahiyyət dairəsi müəyyən edilməmişdir.

v) İşgəncə və qəddar rəftar faktlarına dair müraciətlərin effektiv şəkildə araşdırılmaması

2. Avropa Konvensiyasının 5-cü Maddəsi

2.1. Avropa Konvensiyası və onun şərhı

2.1. Azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnun məzmunu

2.2 Tutulma

2.3 İlkin həbs müddətinin hesablanması

2.4 Ev dustaqlığı

2.5 İlkin həbs üzrə məcburi şərtlər

1. Ümumi şərtlər

2. Xüsusi şərtlər

3. Alternativ qətimkan tədbirləri

4. İlkin həbs müddətinə təsir göstərən əlavə faktorlar

2.2 Milli qanunvericilik və onun tətbiqi praktikası

2.3 Problemlər və onların həllinə dair tövsiyələr

a) Cinayət-prosessual qaydada həbsin formal əsasla inzibati həbslə əvəz edilməsi

b) qeydiyyatla alınmamış saxlamalar

- v) həbs qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsi məqsədilə əsasların formal nəzərdən keçirilməsi
- q) cinayət işlərinin müəyyən kateqoriyaları üzrə həbsin qətimkan tədbiri olaraq əsaslandırılmadan və stereotiplərə görə tətbiq edilməsi
- d) alternativ qətimkan tədbirlərinin tətbiq edilməməsi.
- e) mülkiyyət əleyhinə cinayət işlərində şəxsin girov müqabilində azad edilməsinin təqsirləndirilən şəxs tərəfindən zərərin müəyyən hissəsinin əvəzinin ödənilməsindən və zərərcəkmiş şəxsin azadlığa buraxılma ilə bağlı etirazının mövcud olmamasından asılılığı
- j) həbsə saxlamadan imtina edildikdə ev dustaqlığının əsassız tətbiq edilməsi
- z) həbsdə saxlanılma müddətinin formal şəkildə uzadılması
- k) işin məhkəmə baxışı zamanı həbsin tətbiqi və həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması haqqında məhkəmə qərarından apellyasiya şikayətinin mümkünsüzlüyü

3. Avropa Konvensiyasının 6-cı Maddəsi

3.1. Avropa Konvensiyası və onun şərhı

3.1.1 Müstəqil məhkəmə

3.1.2 Ədalətli araşdırma

3.1.3 Təqsirləndirilən şəxsin iştirakı

3.1.4 Cinayət prosesinin ədalətliliyinin xüsusiyyəti

3.1.5 Məhkəmə qərarının əsaslandırılmış olması

3.1.6 Məhkəmə icraatının ağılabatan müddəti

3.1.7 Təqsirsizlik prezumpsiyası

3.1.8 Müdafiəyə hazırlaşmaq üçün vaxt və imkan

3.1.9 Əsas şahidləri dindirmək hüququ

3.2 Milli qanunvericilik və onun tətbiqi praktikası

3.3 Problemlər və onların həllinə dair tövsiyələr

- 1) Məhkəmə icraatında ittiham və müdafiə tərəflərinin faktiki bərabərsizliyi, vəkilin seçilməsi üzrə real imkanın olmaması, “cibgir vəkillər” problemi və təyinat üzrə müdafiəçilərin işinin aşağı effektivliyi
- 2) Prosesin ədalətliliyini pozan sübutlardan istifadə olunması
- 3) Müdafiə tərəfinin sübutların yolverilməzliyini sübut etmək imkanının olmaması
- 4) Faktiki şübhəli şəxsin şahid qismində dindirilməsi

Giriş

Bu tədqiqat işi Avropa Şurasının «Azərbaycanda ədliyyə islahatlarına dair təşəbbüslərə dəstək» layihəsi çərçivəsində aparılıb və Avropa Konvensiyasının və onun protokollarının aşağıdakı maddələrini əhatə edir:

- Maddə 3 (İşgəncələrin qadağan olunması)
- Maddə 5 (Azadlıq və toxunulmazlıq hüququ)
- Maddə 6 (Ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ)

Araşdırmanın məqsədi – Azərbaycanda cinayət işləri üzrə icraatı prosesini tənzimləyən qanunvericilikdə (cinayət-prosessual qanunvericiliyi, məhkəmə sistemi və hüquq-mühafizə fəaliyyətlərinə dair qanunvericilik, əhaliyə hüquqi yardım göstərilməsinin təşkili, eləcə də, hüquqi peşə sahiblərinin təlimini tənzimləyən qanunvericilik) islahatların aparılması üzrə təkliflərin işlənib hazırlanması və təqdim edilməsi, eləcə də, Avropa Konvensiyası standartlarına uyğunluğun təmin edilməsi və Konvensiya ilə müdafiə olunan insan hüquqlarının və azadlıqlarının effektiv təminat mexanizminin yaradılması məqsədilə bu qanunvericiliyin tətbiq edilməsi.

Araşdırmanın vəzifələri:

- Avropa Konvensiyasının və onun protokollarının şəxsin hüquq və azadlıqlarını tənzimləyən və cinayət işləri üzrə icraatda nəzərə alınan bir sıra maddələrinin məzmununun və mənasının müəyyən edilməsi;
- bu sahələrdə milli hüquqi tənzimləmə prosesinin xüsusiyyətlərinin aydınlaşdırılması;
- araşdırılan məsələlər üzrə milli məhkəmələrin və digər hüquq tətbiqetmə orqanlarının mövqeyinin müəyyən edilməsi;
- cinayət işləri üzrə icraat prosesində Konvensiyada nəzərdə tutulan insan hüquqlarının və azadlıqlarının pozulması hallarının səbəblərinin aşkarlanması;
- islahatların (düzəlişlərin) tələb edildiyi hüquqi tənzimləmə və qanunun tətbiqi praktikası sahəsində daha problemlə məsələlərin müəyyən edilməsi;
- qanunvericilik və təcrübədə, eləcə də hüquq tətbiq edənlərin öyrədilməsi sahəsində Avropa Konvensiyasında nəzərdə tutulan hüquq və azadlıqların pozulması hallarının səbəblərinin aradan qaldırılmasına dair təkliflərin işlənib hazırlanması.

1. Avropa Konvensiyasının 3-cü Maddəsi

1.1. Avropa Konvensiyası və onun şərhı

Maddə 3. İşgəncələrin qadağan olunması

Heç kəs işgəncəyə, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmamalıdır.

Azərbaycana aid işlərdə yol verilmiş və AIHM (Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi) tərəfindən aşkarlanmış nöqsanların qısa icmalı

Hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının cinayətdə iştirak etməsi aspektində ərizəçinin yaxın qohumlarının ölümünün/həbs zamanı amansız rəftara/işgəncəyə məruz qalması hallarının və həbsdə saxlama tədbirinin effektiv şəkildə araşdırılmaması (Mikayıl Məmmədov qrupu, Məmmədov (Cəlaloğlu) qrupu (34445/05), Məmmədov (60259/11)). İstintaq tədbirləri əsassız yerə ləngidilmişdir. Prokurorluq orqanları və ya məhkəmə orqanları amansız davranış faktını təsdiqləyən ittihama və ya digər məlumatlara qarşı cavab tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün sərəncamlarında olan qanuni vasitələrdən istifadə etmək niyyətini ifadə etməmişlər. Təhqiqat qeyri-müəyyən müddətə dayandırılmış və ya ümumiyyətlə xətm edilmişdir. Ümumilikdə, hüquq-mühafizə orqanlarının amansız davranışlara yol vermiş əməkdaşları cinayət məsuliyyətindən qaça bilmişlər. Xüsusən də:

- Ərizəçilərin amansız davranışa məruz qaldıqlarına dair kifayət qədər sübutlar olsa da, heç bir təhqiqat *proprio motu* başlanılmamışdır (*Layıcovun işi, Cənnətovun işi, İqbal Həsənovun işi, Mehdiyevin işi, Pirqurbanın işi, Tahirovanın işi*);
- İlk təhqiqatlar bir neçə dəfə təxirə salınmış və heç bir aşkar irəliləyiş olmadan sonradan yenidən bərpa edilmişdir; hakimiyyət orqanları uzun müddət tədbir görməmişlər (*Mikayıl Məmmədovun işi, Əliyeva və Əliyevin işi, Qasımovun işi, Hilal Məmmədovun işi, Hüseynovanın işi, Mustafayevin işi*);
- Ehtimala görə adları insidentə qarışan dövlət məmurları və istintaq orqanları arasında institusional əlaqə olmuşdur (*Layıcovun işi, Üzeyir Cəfərovun işi, Emin Hüseynovun işi, Nəcəflinin işi, Malik Babayevin işi*);
- İstintaq orqanlarının gəldikləri nəticə yuxarıda qeyd olunan hadisələrdə iştirak etmiş polis əməkdaşlarının ərizələrinə əsaslanır və bu zaman bir sıra digər şahidlərin ifadələrinin və ya dindirilməsinin, eləcə də ərizəçilərin tələblərinin xeyrinə sübutların doğruluğu müəyyən edilməmişdir (*Mikayıl Məmmədovun işi, Məmmədovun (Cəlaloğlu) işi, Üzeyir Cəfərovun işi, Hilal Məmmədovun işi, Mustafa Hacılının işi, Muradovanın işi, Nəcəflinin işi*).

Rizvanovun işi);

- Travma/ölüm səbəblərinin müəyyən edilməsi üçün müvafiq məhkəmə/kimyəvi ekspertizanın aparılmaması (*Mikayıl Məmmədovun işi, Əliyeva və Əliyevin işi, Qasimovun işi, Hüseynovanın işi, Mustafayevin işi, Malik Babayevin işi, Məmmədovun (Cəlaloğlu) işi, Üzeyir Cəfərovun işi, Hilal Məmmədovun işi, Mustafa Hacılının işi, Muradovanın işi, Nəcəflinin işi, Rizvanovun işi*);
- Sübutların, məsələn, zərərçəkənlərin ifadələrinin əldə edilməsi/təmin edilməsi imkanının olmaması (*Hüseynovanın işi*);
- Ərizəçilərin istintaq prosesi ilə tanış olmalarına icazə verilməmiş və onlar istintaq tədbirlərinin gedişinə dair məlumatlandırılmamışlar (*Mikayıl Məmmədovun işi, Əliyeva və Əliyevin işi, Qasimovun işi, Hüseynovanın işi, Mustafayevin işi, Üzeyir Cəfərovun işi, Emin Hüseynovun işi, Hilal Məmmədovun işi, Muradovanın işi*).

1.1.1. Mütləq hüquq

Bu maddədə hətta fəvqəladə vəziyyətlərdə belə, heç bir məhdudiyyət tətbiq edilməyən mütləq hüquqdan bəhs olunur (AİHK Maddə 15, bənd 2¹). Konvensiyanın məzmununa görə, 3-cü maddə ancaq qəddar rəftarın ən ciddi formalarının qadağan olunması kimi şərh edilməməlidir², bu maddə qəddar hesab edilən istənilən formada rəftara şamil edilir³. Qəddar rəftara qoyulan qadağa heç bir halda: terrorizmə və ya mütəşəkkil cinayətçılığa qarşı mübarizədə⁴, yaxud da kiminsə həyatını xilas etmək üçün⁵ pozula bilməz. Həmçinin, qeyri-insani həbs şəraitinin tətbiq edilməsi həbsdə saxlanılan şəxsin həbsdən qaçmasına və özünə sui-qəsd etməsinə qarşı qətimkan tədbiri kimi əsaslandırıla bilməz. İşgəncələrə qarşı müdafiə həmin şəxsin hər hansı cinayəti törədib-törətməməsinə və həmin cinayətin nə dərəcədə ağır olmasına baxmayaraq (vəziyyətdən və ya cinayətin qurbanının davranışlarından asılı olmayaraq), tətbiq edilir⁶.

1.1.2. İşgəncə və ya qəddar rəftar faktlarının qiymətləndirilməsinin xüsusiyyətləri

Konvensiyanın 3-cü maddəsinin əhatə dairəsinə aid edilə bilmək üçün, qəddar rəftar minimal dərəcədə sərt olmalıdır. Bu minimal dərəcənin qiymətləndirilməsi nisbi

¹ AİHK – burada və mətnə daha sonra Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası

² Harris D. və b. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası. M., 2016. S. 311.

³ AİHM-nin 20.04.2010 tarixli qərarı "Slyusarev Rusiya Federasiyasına qarşı" (№ 60333/00) AK 3-cü Maddəsinin pozulması kimi qiymətləndirilmişdir. Belə ki, uzağı görməyən məhkumun bir insan kimi ehtiyacı olduğu eynəyini ondan almışlar və o, eynəkdən 5 ay ərzində istifadə edə bilməmişdir.

⁴ «Məmmədov (Cəlaloğlu) Azərbaycana qarşı» məhkəmə işi üzrə AİHM-nin 11 yanvar 2007-ci il tarixli qərarı, № 34445/04, § 59.

⁵ «Gefgen Almaniyaya qarşı» məhkəmə işi üzrə AİHM-nin 30 iyun 2008-ci il tarixli qərarı, № 22978/05.

⁶ «Hümmətov Azərbaycana qarşı» məhkəmə işi üzrə AİHM-nin 29 noyabr 2007-ci il tarixli qərarı (№ 9852/03+), § 104; «Mustafa Hacılı Azərbaycana qarşı» məhkəmə işi üzrə AİHM-nin 29 noyabr 2007-ci il tarixli qərarı (№ 42119/12), § 34.

xarakter daşıyır və işin bütün hallarından, məsələn: rəftarın və ya cəzanın xarakterindən və kontekstindən, həmin cəza üsulundan və onun tətbiq olunma metodundan, müddətindən, fiziki və psixoloji nəticələrindən və bəzi hallarda zərərçəkənin cinsiyyətindən, yaşından və sağlamlıq vəziyyətindən asılıdır⁷.

Zərərçəkəni alçatmaq və ya təhqir etmək niyyətinin olub-olmamasına baxmayaraq, Konvensiyanın 3-cü maddəsinin tələbləri pozulmuş ola bilər⁸. Sübutların qiymətləndirilməsində Avropa Məhkəməsi «əsaslı şübhə yerinin qalmaması» standartından istifadə edir. Qəddar rəftara dair müraciət edildiyi andan etibarən işgəncə və qəddar rəftar faktının olmamasını sübuta yetirmək vəzifəsi dövlətin üzərinə qoyulur. Avropa Məhkəməsi lüt soyundurma, əllərin bəldə bağlanması, əldən asılma, məhkumun dövlət məmuru tərəfindən zorlanması, elektroşok tətbiq edilməsi, qaynar və soyuq su ilə işgəncə, başa zərbə vurulması, ərizəçini onun uşaqları ilə çirkin rəftar ediləcəyi ilə hədələmək, qorxutma, divara dirəmə, başına torba keçirmə, səs-küylə işgəncə verilməsi, yuxudan məhrum etmə, yeməkdən və içməkdən məhrum etmə kimi rəftar formalarını işgəncə kimi qiymətləndirmişdir. İşgəncə ilə hədələmə də işgəncə kimi qiymətləndirilə bilər, belə ki, işgəncə öz təbiətinə görə, fiziki ağrı, mənəvi əzabla nəticələnə bilər; fiziki işgəncə qorxusu özü də, mənəvi işgəncə ola bilər”, ancaq “bu qorxunun psixoloji işgəncə, yaxud da qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar hesab edilə biləcək dərəcədə fiziki işgəncə olub-olmaması həmin konkret işin bütün hallarından, o cümlədən göstərilən təzyiğin gücündən və həmin işgəncə qorxusu nəticəsində yaranan mənəvi əzabın dərəcəsindən asılıdır”⁹.

Əgər şəxs həbsdədirsə, o zaman qeyri-insani rəftarın müəyyən edilməsi üçün hədd azalır. Məsələn, Avropa Məhkəməsi müəyyən etmişdir ki, ərizəçinin bədənindəki xəsarətlər nisbətən yüngül olsa da, azadlıqdan məhrum edilmiş və buna görə də, zəif mövqedə olan fərdə qarşı fiziki güc tətbiq edildiyinin aşkar izlərini göstərir. Bu səbəbdən də, məhkumla belə bir rəftar həm qeyri-insani, həm də ləyaqəti alçaldan rəftar kimi qiymətləndirilmişdir¹⁰. Ləyaqəti alçaldan rəftar dedikdə, həmçinin zərərçəkənin fiziki və ya mənəvi müqavimətini qırmaq məqsədi daşıyan rəftar nəzərdə tutulur.

1.1.3 AİHK 3-cü maddəsinin pozulmasına dair səciyyəvi hallar

a) Həbsdə saxlanma şəraiti

İnsanın həbsdə saxlanma şəraiti qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftar və cəza və ya hətta işgəncə kimi dəyərləndirilə bilər. Həbsxana şəraitinin nə dərəcədə ağır olduğunu qiymətləndirərkən aşağıdakı faktorlar nəzərə alınır: məhkumların yerləşdirildiyi sahənin genişliyi, şəxsi gigiyena üçün su və s. təchizatı; lazımi geyim və yataq dəstlərinin təmin edilməsi; qida və içməli suyun miqdarı və keyfiyyəti; istirahət və əyləncə şəraiti (o

⁷ «Emin Hüseynov Azərbaycana qarşı» məhkəmə işi üzrə AİHM-nin 7 may 2015-ci il tarixli qərarı, № 59135/09 § 55; «İnsanov Azərbaycana qarşı» məhkəmə işi üzrə AİHM-nin 14 mart 2013-cü il tarixli qərarı, № 16133/08, § 108

⁸ «Pirs Yunanıstanına qarşı» məhkəmə işi üzrə AİHM-nin 18 yanvar 1978-ci il tarixli qərarı, № 28524/95, § 74.

⁹ «Gefgen Almaniyaya qarşı» məhkəmə işi üzrə AİHM-nin 30 iyun 2008-ci il tarixli qərarı, № 22978/05.

¹⁰ «Mustafa Hacı Azərbaycana qarşı», § 34, yuxarıda göstərilmişdir.

cümlədən, açıq havada idman hərəkətləri üçün şərait); ziyarətçilərin içəri buraxılması; tibbi yardım təminatı; sanitar şərait, isitmə sistemi, işıqlandırma və havalandırma; nizam-intizam rejimi; şikayətlərin verilməsi sistemi; həmçinin, həbsxana personalının davranışları.

Dövlət tərəfindən təmin edilən həbsdə saxlama şəraiti həbsdə saxlanılan şəxsin ləyaqətinə qarşı hörmətlə yanaşılmasına uyğun olmalı, həmçinin bu tədbirin həyata keçirilmə metodu və üsulu həmin şəxsin qaçınılmaz səviyyədə çox əziyyət və çətinlik çəkməsinə səbəb olmamalı, eləcə də, praktik həbs tələbləri nəzərə alınmaqla, onun sağlamlığı və rifahı lazımi şəkildə qorunmalıdır¹¹. İstisna hallarda, əgər məhkumun sağlamlığı onun həbsdə saxlanmasına qətiyyənlə uyğun deyilsə, o zaman Konvensiyanın 3-cü maddəsinə əsasən həmin şəxsin konkret şərtlərlə azad olunması tələb edilə bilər¹². «İnsanov Azərbaycana qarşı» məhkəmə işində Avropa məhkəməsi üç elementin: birincisi, istilik sisteminin olmaması, ikincisi, sanitar şəraitin pis olması və üçüncüsü, həbsxananın dolu olması kimi səbəblərin təsiri ilə həbsxana şəraitinin pisləşdiyini müəyyən edərək, həbsdə saxlama şəraitinin qlobal qiymətləndirməsini həyata keçirmişdir¹³.

b) dindirmə

a. Qadağan olunmuş metodlar

Dindirmənin həyata keçirilməsində istifadə olunan və işgəncə və amansız rəftar qadağasını pozan metodlar aşağıdakılar hesab edilir: şəxsin əllərindən asılması, görmə və ya eşitmə, yaxud da məkanı və zamanı hiss etmə kimi təbii qabiliyyətlərindən məhrum edilməsi, şəxsin qərar qəbul etmək və ya mühakimə yürütmək qabiliyyətinə ziyan vuran dindirmə metodlarının istifadə edilməsi; edam səhnəsinin canlandırılması; ətraflarda məngənədən istifadə olunması; fələqqədən (ayaq pəncələrinə zərbə vurulması) istifadə olunması¹⁴, şəxsin qan, sidik, qusuntu və/və ya bu kimi kütlələrə salınması; şəxsin sağlamlığına ziyan vura biləcək tibbi eksperimentlərə məruz qalması; elektroşokdan istifadə olunması; amputasiya səhnəsinin canlandırılması; şəxsin məcburən çılpaq vəziyyətdə saxlanılması; ailəsinə qarşı hədə-qorxu; yaşayış yerinin planlı şəkildə dağıdılması, yuxudan məhrum edilməsi; başına torba keçirilməsi; məcburən divara dirənməsi; səs-küy tətbiq edilməsi; yemək və içməkdən məhrum edilməsi; alçaldılması; yuxudan məhrum edilməsi, çox parlaq işıqlandırılmış bir yerdə

¹¹ «Yunusova və Yunusov Azərbaycana qarşı» məhkəmə işi üzrə Avropa Məhkəməsinin 2 iyun 2016-cı il tarixli qərarı (№ 59620/14), §138; Hümmətov Azərbaycana qarşı, yuxarıda qeyd edilmişdir, § 106; İnsanov Azərbaycana qarşı, yuxarıda qeyd edilmişdir, § 109.

¹² «Rojkov Rusiya Federasiyasına qarşı (Rozhkov v. Russia) » məhkəmə işi üzrə Avropa Məhkəməsinin 19 iyul 2007-ci il tarixli qərarı, № 64140/00, § 104.

¹³ «İnsanov Azərbaycana qarşı», yuxarıda qeyd edilmişdir, §§ 110-127.

¹⁴ Bax: «Məmmədov (Cəlaloğlu)» bənd 66. «Məhkəmə hesab edir ki, ərizəçinin sağ dabanındakı hematoma, eləcə də, bədənindəki digər zədələr falaqqanın (ayaq pəncələrinə vurmaqla döymək) tətbiq edildiyini göstərir ki, bu da İQAK (İşgəncələrin qarşısının alınması Komitəsi) məlumatlarına əsasən, Daxili İşlər Nazirliyinin müvəqqəti saxlama təcridxanalarında tətbiq edilən qəddar rəftar formalarından biri olmuşdur. ... Məhkəmə hesab edir ki, ... bu metod ərizəçinin etirafına nail olmaq və ya ondan məlumat almaq üçün tətbiq edilmişdir... Məhkəmə hesab edir ki, bu rəftar o dərəcədə ağır və qəddarcasına olmuşdur ki, onu işgəncə kimi xarakterizə etmək olar».

24 saat müddətində saxlanması, bədənini ağrı və narahatçılıq yaradan vəziyyətdə saxlamağa məcbur edilməsi).

b. AİHM-yə təqdim edilən sübutlar

Bununla, AİHM ərizəçinin bədənində travmaların olduğunu göstərən məhkəmə-tibbi ekspertiza, tibbi qeydlər və ya hər hansı digər tibbi məlumatlar kimi tibbi dəlillərə xüsusi əhəmiyyət verir (həmçinin, digər mənbələrə bax: «*Məmmədov Azərbaycana qarşı*», 34445/04, 61-ci bənd, 11 yanvar 2007-ci il; «*Tahirova Azərbaycana qarşı*», 47137/07, 40-cı bənd, 3 oktyabr 2013-cü il; və «*Layicov Azərbaycana qarşı*», 22062/07, 44-cü bənd, 10 aprel 2014-cü il). Bundan başqa, şahid ifadələri, videoyazılar, audioyazılar və ya fotosəkillər kimi digər dəlillərin əksər hissəsi də amansız rəftarla əlaqədar ittihamları təsdiqləmək üçün təqdim edilə bilər (həmçinin, digər mənbələrə bax: «*Muradova Azərbaycana qarşı*», 22684/05, 108-ci bənd, 2 aprel 2009-cu il; «*Rizvanov Azərbaycana qarşı*», 31805/06, 48-ci bənd, 17 aprel 2012-ci il; və «*Nəcəfli Azərbaycana qarşı*», 2594/07, 37-ci bənd, 2 oktyabr 2012-ci il).

İşgəncə, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar vasitəsilə əldə edilən sübutlar məhkəmə tərəfindən qəbul edilməməli və cinayət işinə əlavə olunmamalıdır. Dindirmə zamanı sui-istifadəyə yol verilməməsini təmin etmək üçün bütün dindirmələr video və audio formatda yazılmalıdır¹⁵.

v) Təbə etmə vasitələrinin tətbiq edilməsi

Təbə etmə vasitələri ancaq şəxsin tibbi xarakterli səbəblərə görə nəqliyyat vasitəsində aparılması zamanı qaçmasının qarşısını almaq, yaxud da məhkumların özlərinə ziyan yetirmələrinə və ya maddi ziyan vurmalarına mane olmaq üçün istifadə edilə bilər.

«*Məmmədov (Cəlaloğlu) Azərbaycana qarşı*» məhkəmə işində ərizəçinin həbs olunması və /və ya həbsdə saxlanması zamanı (Məmmədov (Cəlaloğlu) (yuxarıda qeyd edilmişdir), Layicov, Emin Hüseynov, Hilal Məmmədov, Pirqurban, Mustafa Hacı), yaxud da müxalifətin nümayişinin dağıdılması (Muradova, Rizvanov, Nəcəfli, Tahirova) zamanı hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən həddən artıq güc tətbiq edilməsi ilə əlaqədar AİHM AİHK-ın 3-cü maddəsinin əsaslı şəkildə pozulması hallarını aşkar etmişdir.

q) lazımi tibbi yardımdan imtina

Əgər şəxsə lazımi tibbi yardım göstərilmədən rəftar edilibsə, bu, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar kimi qiymətləndirilə bilər. Dövlət azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərə xüsusən də, lazımi tibbi yardım göstərməklə, onların fiziki rifahının təmin

¹⁵ Bu, Şimali İrlandiyada tətbiq edilmiş və dindirmələr zamanı sui-istifadə hallarının sayına həlledici təsir göstərmişdir.

edilməsi üçün öhdəlik daşıyır¹⁶. «Yunusova və Yunusov Azərbaycana qarşı» 2 iyun 2016-cı il tarixli məhkəmə işində Məhkəmə qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftara yol verildiyi üçün Konvensiyanın 3-cü maddəsinin pozulduğunu qəbul etmişdir:

Lazımi tibbi yardımın olmaması nəticəsində ərizəçilər onların ləyaqətini alçaldan uzunmüddətli mənəvi və fiziki əzablara məruz qalmışlar. Ərizəçi qadın həbsdə saxlanıldığı ilk bir neçə ay ərzində cəmi bir dəfə mütəxəssis endokrinoloq tərəfindən müayinə edilmiş və həkim ona başqa heç bir tövsiyə vermədən şəkərli diabet müalicəsini davam etdirməyi təklif etmişdir. Ərizəçi xroniki hepatit C virusundan əziyyət çəksə də, virusoloq tərəfindən müayinə edilməmişdir. Həmin müddətdə tibbi hissə tərəfindən ona göstərilən əsas tibbi yardım dostlarının gətirdikləri dərmanların ona verilməsindən və sağlamlıq vəziyyətindən şikayət etdikdə həbsxana həkimi tərəfindən qeyri-müntəzəm müayinələrin aparılmasından ibarət olmuşdur. Daha sonra o, həkim müayinəsindən müntəzəm qaydada keçmiş və müxtəlif tibbi analizlər vermişdir, bununla belə, bu faktlara əsasən Avropa Məhkəməsi ona göstərilən tibbi yardımın qənaətbəxş olduğuna dair qənaətə gələ bilməmişdir. Azərbaycanın hakimiyyət orqanları həmçinin ərizəçilərə təyin edilmiş müalicənin aparılması üçün zəruri şəraitin olduğunu sübuta yetirə bilməmişlər, ancaq istisna olaraq, istintaq təcridxanasında qadın ərizəçiyə qlyukometr verilmişdir, əslində isə, xəstəliklərin xarakterini nəzərə alaraq, onlar pəhrizdə olmalıdırlar¹⁷.

1.1.4 İşgəncələrin təhqiqatı

Fiziki şəxs 3-cü maddəyə zidd olaraq, polis tərəfindən qəddar rəftara məruz qaldığına dair sübuta yetirilə bilən şikayət ərizəsi təqdim etdikdə, bu hal Konvensiyanın 1-ci maddəsinə əsasən dövlətin ümumi vəzifəsi («onların yurisdiksiyasında olan hər kəs üçün bu Konvensiyanın ..... müəyyən olunmuş hüquq və azadlıqları təmin etmək») nəzərə alınmaqla araşdırılır və qanuni rəsmi təhqiqatın aparılması müəyyən edilir. Bu təhqiqat zamanı cinayətdə iştirak edən şəxslər müəyyən edilməli və təqsirli şəxslər cəzalandırılmalıdır. Əks halda, işgəncələrin və qəddar, qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftarın və cəzaları tətbiq edilməsinə qarşı ümumi hüquqi qadağa öz fundamental əhəmiyyətinə baxmayaraq, praktikda effektiv olmayacaq. Bir sıra hallarda dövlət məmurları öz nəzarətlərində olan şəxslərin hüquqlarından sui-istifadə edirlər və demək olar ki, cəzasız qalırlar¹⁸.

Qeyd etmək lazımdır ki, Konvensiyada effektiv təhqiqat dedikdə, aşağıdakı xüsusiyyətlərə malik olan təhqiqat nəzərdə tutulur:

- **müstəqillik:** ümumi qaydaya görə, işin hallarının araşdırılması üçün cavabdeh olan şəxslər və təhqiqatı aparən şəxslər hadisədə iştirak etmiş bütün şəxslərdən müstəqil

¹⁶ «Sarban Moldova Respublikasına qarşı (Sarban v. Moldova) » məhkəmə işi üzrə Avropa Məhkəməsinin 4 oktyabr 2005-ci il tarixli Qərarı, № 3456/05, § 77 və «Xudobin Rusiya Federasiyasına qarşı (Khudobin v. Russia) » məhkəmə işi üzrə Avropa Məhkəməsinin Qərarı, № 59696/00, § 93, ECHR 2006-XII.

¹⁷ "Yunusova və Yunusov Azərbaycana qarşı», 2 iyun 2016-cı il(№ 59620/14), §§ 148-150.

¹⁸ «İqbal Həsənov Azərbaycana qarşı», 46505/08, 35-ci bənd.

olmalıdırlar; bu, o deməkdir ki, heç bir iyerarxiya və ya institusion əlaqə olmamalı və müstəntiqlər müstəqil olmalıdırlar;

- həm nəzəriyyədə, həm də faktiki olaraq, hesabatlılığı təmin etmək üçün, mütəxəssislər təhqiqatın aparılması və onun nəticələrinin analizi zamanı **ictimai nəzarət** şərtlərinə riayət etməlidirlər; tələb olunan ictimai nəzarət dərəcəsi ayrı-ayrı vəziyyətlərdə fərqli ola bilər; ancaq, ərizəçi istintaq proseduru ilə tanış olmaq üçün effektiv imkana malik olmalıdır.
- Təhqiqat həm praktikada, həm də qanunvericilikdə **«effektiv»** olmalıdır; onun nəticələri təqsirli şəxslərin müəyyən edilməsinə və cəzalandırılmasına gətirib çıxarmalıdır;
- Təhqiqat **vaxtında və əğlabatan müddətdə həyata keçirilməlidir**¹⁹.

İşgəncələrin təhqiqatının effektivliyi aşağıdakı şərtlərə əməl edilməsindən asılıdır: təhqiqat qanunun pozulmasında iştirak etmiş şəxslərdən və onların xidmət göstərdikləri təşkilatdan asılı olmayan səriştəli və obyektiv ekspertlər tərəfindən aparılmalıdır; ekspertlər bütün zəruri məlumatlara, büdcə resurslarına və texniki təminatla çıxış imkanına malik olmalıdırlar; onlar qanunu pozmuş şəxsləri və şahidləri məhkəməyə çağırmaq, eləcə də, sübutların təqdim edilməsini tələb etmək üçün zəruri səlahiyyətlərə malik olmalıdırlar; təhqiqat zamanı aşkar olunan faktlar ictimaiyyətə açıqlanır; ehtimal olunan zərərçəkənlər və onların qanuni nümayəndələri istənilən dindirmədə iştirak etmək və təhqiqatla əlaqədar bütün məlumatlarla tanış olmaq imkanına malik olmalıdırlar; işgəncənin qurbanı olmuş şəxslər, şahidlər, təhqiqatı aparan şəxslər və onların ailə üzvləri təhqiqat nəticəsində meydana gələ biləcək istənilən formada zorakılıqdan, zorakılıq təhlükəsindən və ya qorxutma hallarından qorunmalıdırlar; işgəncə tətbiq etməkdə şübhəli bilinən şəxslər şikayətçiyə, şahidlərə və onların ailələrinə, eləcə də, təhqiqatda iştirak edən şəxslərə birbaşa və ya dolaylı şəkildə təsir göstərmək imkanı verən istənilən rəhbər vəzifədən uzaqlaşdırılmalıdırlar.

AİHK-ın 3-cü maddəsində qadağan olunmuş mənfi rəftar formaları ilə əlaqədar şikayət vermək hüququ daxili milli qanunvericilikdə qəbul edilməlidir. Belə şikayətlər üzrə təhqiqatlar ən qısa zamanda, obyektiv şəkildə və səriştəli hakimiyyət orqanları tərəfindən həyata keçirilməlidir ki, həmin hüququn effektivliyi təmin edilsin. Hakimiyyət orqanları öz təşəbbüslərinə əsasən, həmin vəziyyətdən xəbərdar olan kimi, dərhal tədbir görməlidirlər; onlar zərərçəkənin qohumları tərəfindən təşəbbüs göstərilməsini, yaxud da rəsmi şikayətin verilməsini gözləməməlidirlər. Həmçinin, onlar təhqiqatla əlaqədar istənilən prosedurun aparılması üçün cavabdehlik qəbul etməlidirlər.

1.1.5 İşgəncələrin və qəddar rəftarın qarşısının alınması üçün tədbirlər

Dövlət həbs etmə və həbsdə saxlama ilə əlaqədar prosesual təminatları icra etməli; şikayətləri araşdırmalı və AİHK-ın 3-cü maddəsini pozmuş şəxslərin təqib olunması

¹⁹ Bax: [CM/Notes/1294/H46-4](#), 1294 çağırış (sentyabr 2017) (DH) - H46 Muradova (22684/05), Məmmədov (Cəlaloğlu) (34445/04) və Mikayıl Məmmədovun qrupu (4762/05) Azərbaycana qarşı. Bax, həmçinin İQAK fəaliyyətinə dair 14-cü ümumi məruzə ([CPT/Inf\(2004\)28](#)), 21 sentyabr 2004-cü il.

üçün dövlətin daxili hüquq sisteminin çalışmasını təmin etməli; işgəncə verilməsi ilə əldə edilmiş sübutların məhkəmədə istifadə olunmamasını (yaxud da, işgəncə faktına dair sübut kimi istifadə olunmasını) təmin etməli; xüsusi vasitələrin və tabe etmə vasitələrinin istifadəsinə nəzarət etməlidir.

Azərbaycanla əlaqədar bir neçə qərarında AIHM müəyyən etmişdir ki, ərizəçilərin qəddar rəftara məruz qaldıqlarına dair kifayət qədər sübutların olmasına baxmayaraq, təhqiqat proprio motu başlanılmamışdır («Layıcov» (2005), «Cənnətov» (2004), «İqbal Həsənov» (2008), «Mehtiyev» (2007), «Pirqurban» (2010), «Tahirova» (2005)). Bax, məsələn, «Pirqurban» məhkəmə işinin 71-ci bəndi. «...ərizəçiyə qarşı polis tərəfindən qəddar rəftara yol verildiyinin milli məhkəmələr tərəfindən birbaşa olaraq təsdiqlənməsinə baxmayaraq, təqsirli şəxslərin müəyyən edilməsi və cəzalandırılması üçün heç bir təhqiqat aparılmamışdır. Hökumət bu fakt üzrə heç bir izahat təqdim etməmişdir. Bununla əlaqədar olaraq, Avropa Məhkəməsi xatırladır ki, polis tərəfindən amansız rəftara yol verilməsi faktı müəyyən edilərsə, Konvensiya həmin hadisədə iştirak etmiş şəxslərin müəyyənləşdirilməsi və təqsirli şəxslərin cəzalandırılması üçün effektiv təhqiqatın aparılmasını tələb edir. Bundan başqa, Avropa Məhkəməsi işgəncə şikayətinə əsasən cinayət işi açmaqdan imtina etmiş prokurorun qərarından ərizəçinin milli məhkəmələrə şikayət verməli olduğuna dair Hökumətinə arqumentini qəbul etmir..., belə ki, Sumqayıt apellyasiya məhkəməsinin qərarı... ərizəçiyə münasibətdə qəddar rəftara yol verilməsi faktını təsdiqləmiş, yekun və məcburi qüvvəyə malik olmuşdur. Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq, Avropa Məhkəməsi hesab edir ki, polis tərəfindən amansız rəftara yol verilməsi faktı ilə əlaqədar ərizəçinin həmin faktı artıq təsdiqləmiş məhkəmələrə əlavə şikayət verməsi üçün səbəb yoxdur».

1.2 Milli cinayət-prosessual qanunvericiliyi və onun tətbiqi praktikası.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində Konvensiyanın 3-cü maddəsinin bir sıra tələblərinə əməl olunmasını təmin edən hüquqi normalar mövcuddur.

Qanunvericilik aktları:

- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 46-cı maddəsində işgəncələr və qəddar rəftarın digər formaları qadağan olunur;
- Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosesual Məcəlləsində işgəncə və qəddar rəftar faktlarına dair müraciətlərin araşdırılması mexanizmini müəyyən edən bir sıra normalar mövcuddur. Həmin normalara əsasən, işgəncə və amansız rəftar faktlarına, eləcə də, qanuna zidd dindirmə metodlarının istifadə olunmasına dair məlumatlar baxılmaq üçün prokurorluq orqanına təqdim edilir (maddə 207.6). İşgəncə və qəddar rəftar faktı müəyyən edildikdə, qəddar rəftara yol verilmiş cinayət işinin istintaqı bir istintaq orqanından digər istintaq orqanına verilə bilər (maddə 215.7.2). İşgəncə və ya qəddar rəftarın tətbiq edilməsi faktı, cinayət ərizəsinin rədd edilməsi, cinayət işinin başlanılmasından yayınma, cinayət işi üzrə icraatın dayandırılması və ya işə icraatla xitam verilməsi (o cümlədən, işgəncə faktı üzrə) barəsində məhkəməyə şikayət edilə bilər (maddə 449.3). Əgər məhkəmə sözügedən

tədbirin qanunsuz olduğunu müəyyən edərsə, o zaman CPM-nin 451.1.2-ci maddəsinə əsasən, barəsində şikayət verilmiş hərəkətin və ya qərarın qanunsuz olduğuna və həmin qərarın ləğv edilməsinə dair qərar qəbul edə bilər. CPM-nin 451.3.1 və 451.3.2 bəndlərinin tələblərinə əsasən, prokuror yol verilmiş pozuntuların dayandırılması üçün zəruri və təxirəsalınmaz tədbirlər görür; şəxsin hüquq və azadlıqlarını pozmuş vəzifəli şəxsə münasibətdə, yuxarı orqanın rəhbəri tabelik qaydasında təqsirli şəxsin cavabdehliyinə dair məsələni həll edir;

- işgəncələrə və qəddar rəftara qarşı yönəlmiş normalar Azərbaycan Respublikasının aşağıdakı qanunlarında yer alır: «Həbsxana müəssisələrində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında qanun», «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanun», «Polis haqqında qanun», «Vətəndaşların müraciətlərinə baxılması haqqında qanun» və s.

Qanun qüvvəli aktlar:

- Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinin Plenumunda qəbul edilmiş bir sıra qərarlarda işgəncə və ya digər qəddar rəftar əlamətlərini müəyyən etmək üçün zəruri tədbirlərə dair izahlar yer alır: Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun «Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə bağlı təqdimatlara baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsi haqqında» 3 noyabr 2009-cu il tarixli qərarının 17-ci bəndinə əsasən həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya seçilmiş qətimkan tədbirinin müddətinin uzadılmasına baxılması prosesində təqsirləndirilən şəxs tutulduqdan sonra işgəncələrə və digər qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftara məruz qalması barədə bəyanat verdikdə bu, məhkəmə iclas protokolunda əks etdirilir. Eyni zamanda ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora həmin məsələnin yoxlanılması üçün yazılı şəkildə müvafiq məlumat göndərilir.

Təqsirləndirilən şəxs tərəfindən bu məzmununda bəyanat verilməsə də, onun işgəncələrə və ya ləyaqəti alçaldan digər qeyri insani rəftara məruz qalması haqmdə ciddi şübhə doğurması halları eyni məzmunlu tədbirin görülməsi üçün əsasdır.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun “Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı insan hüquq və azadlıqlarının qorunması sahəsində məhkəmələrin fəaliyyəti haqqında” 1 sayılı, 10 mart 2000-ci il tarixli qərarına əsasən, məhkəmə işgəncələrə və digər amansız rəftar formalarına dair məlumatlara etinasız yanaşa bilməz və bütün hallarda bu kimi məlumatlara dair öz münasibətini bildirməlidir: məhkəmə prosesində bu kimi məlumatlar daxil olduqda şəxs tibbi müayinədən keçməli, məhkumun şəxsi işi tələb edilməli və nəzərdən keçirilməli, şahidlər dindirilməli və qanuni əsaslar olarsa, cinayət işi açılmalı, yaxud da qanunla müəyyən edilmiş qaydada prokurorun diqqəti həmin məsələyə yönəldilməlidir;

- işgəncələrə və digər amansız rəftar formalarına qarşı yönəlmiş tədbirlər kompleksi prokurorluq orqanının normativ-hüquqi aktları ilə tənzimlənir (Baş prokurorluğun əmrləri: «Azərbaycan Respublikası ilə beynəlxalq əməkdaşlığın təkmilləşdirilməsi haqqında», 14.03.2001-ci il tarixli (№ 02/55), «Azərbaycan Respublikasının işgəncələrin və qeyri-insani, yaxud da ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza formalarının qarşısının alınmasına dair Avropa Konvensiyasına qoşulması ilə əlaqədar prokurorluq orqanları qarşısında dayanan vəzifələr haqqında, 14.02.2003 (№ 08/10), «Cinayət təqibi zamanı prokurorluq orqanları

tərəfindən İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların, Avropa Məhkəməsinin preşident hüququnun müdafiəsi haqqında Konvensiyanın müddələrinin diqqətə alınması», 01.12.2006 (№ 09/84), «Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulan məsələlərin həyata keçirilməsi və beynəlxalq əməkdaşlığın effektivliyinin artırılması ilə əlaqədar prokurorluq orqanlarının vəzifələri haqqında», 14.02.2007 (№ 10/13), «İlkin istintaq prosesinin prokuror tərəfindən prosesual idarə olunmasının effektivliyinin artırılması, istintaqa və təhqiqata nəzarətin gücləndirilməsi və bu sahədə işlərin daha da təkmilləşdirilməsi haqqında» 28.07.2010 (№ 10/70), «Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn öhdəliklərin yerinə yetirilməsi sahəsində prokurorluq orqanları qarşısında dayanan vəzifələrin daha effektiv yerinə yetirilməsini təmin edən tədbirlər haqqında», 12.11.2010 (№ 10/102), «Azərbaycan Respublikasının prokurorluq orqanlarına edilən müraciətlərə baxılmasının və vətəndaşların qəbulu üzrə işlərin effektivliyinin artırılması haqqında», № 10/100, 01.11.2010; «Azərbaycan Respublikasının prokurorluq orqanlarında kargüzərlik işinin aparılması haqqında» Azərbaycan Respublikası baş prokurorunun 10/13 sayılı, 01.03.2017 tarixli əmri ilə təsdiqlənmiş Təlimat; Baş prokurorluğunun idarə (şöbə) rəislərinə, Baş prokuror yanında Korrupsiya ilə mübarizə Baş idarəsinin rəisinə, Azərbaycan Respublikasının, Naxçıvan Muxtar Respublikasının, Bakı şəhərinin hərbi prokuroruna, Naxçıvan Muxtar Respublikasının şəhərlərinin, rayonlarının və yerlərdəki bütün hərbi prokurorlarına, prokuroruna, DİN baş idarələrinin, idarələrin və bölmələrin rəislərinə, Bakı və Gəncə BPI-nin, şəhər və rayon polis orqanlarının rəislərinə ünvanlanmış «Saxlanılmış və ya həbs edilmiş şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi üçün əlavə tədbirlər haqqında» Azərbaycan Respublikası Baş prokurorluğunun və Daxili işlər nazirliyinin 27 yanvar 2018-ci il tarixli birgə tələbi. Bu normativ-hüquqi aktlarda işgəncələrə qarşı yönəlmiş daha mühüm tədbirlərin sırasına məhkəmə-tibbi ekspertizanın təyin edilməsi və müdafiəçinin iştirakı ilə müayinə aparılması, həmçinin hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları tərəfindən vətəndaşın işgəncəyə məruz qalması hallarına birbaşa baş prokuror tərəfindən baxılması kimi öhdəliklər daxil edilmişdir. Bununla belə, işgəncə və digər qəddar davranış faktlarının effektiv şəkildə araşdırılması problemi həll edilməmiş qalır.

1.3 Problemlər və onların həllinə dair tövsiyələr

a) İşgəncə və qəddar rəftar faktını sübut etmə yükü təqsirləndirilən şəxsin üzərinə düşür

CPM-nin 125.8-ci maddəsi sübutların mümkünsüzlüyünün əsaslandırılması yükünü mübahisə edən tərəfin üzərinə qoyur. Yəni, əgər təqsirləndirilən şəxs yaxud onun müdafiəçisi sübutların işgəncə altında alındığına istinad edərək, bu sübutun yolverilməzliyini mübahisələndirirsə, o zaman bunu əsaslandırmaq vəzifəsi müdafiə tərəfinin üzərinə düşür.

Təklif:

Qəddar rəftarın olmamasını sübut etmək yükü dövlət ittihamı orqanının şəxsində dövlətin üzərinə qoyulmalıdır.

b) İşgəncə və qəddar rəftar faktlarına dair müraciətlərin cavablandırılması üzrə məhkəmənin müvafiq səlahiyyət dairəsi müəyyən edilməmişdir.

İbtidai istintaq zamanı şəxsin (şübhəli şəxsin, təqsirləndirilən şəxsin, şahidin, zərərçəkmiş şəxsin və s.) işgəncələrə məruz qalması haqqında ərizəsinə ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror baxır, bununla əlaqədar olaraq, ərizəçinin və hüquq-mühafizə orqanının işgəncə verməkdə şübhəli bilinən əməkdaşının izahatı tərtib olunur. Nəticədə, bir qayda olaraq, cinayət işinin başlanmasının rədd edilməsi haqqında qərar qəbul edilir. Çox nadir hallarda bu sahədə işgəncə faktlarının dəqiqləşdirilməsi üçün ekspertizanın keçirilməsi hallarına rast gəlinir.

Təklif:

1) Azərbaycan Respublikasının CPM-də təqsirləndirilən şəxsin ibtidai istintaq yaxud məhkəmə istintaqı zamanı əməliyyat orqanının əməkdaşları, müstəntiq və hüquq-mühafizə orqanlarının digər vəzifəli şəxsləri tərəfindən ona qarşı işgəncə və qəddar rəftar tətbiq edilməsi haqqında şifahi və ya yazılı ərizəsi olduğu zaman məhkəmənin səlahiyyəti, hüquq və vəzifələri və yerinə yetirməli olduğu prosedurlar dəqiq müəyyən edilməlidir²⁰.

v) İşgəncə və qəddar rəftar faktlarına dair müraciətlərin effektiv şəkildə araşdırılmaması²¹

1) prosessual imkanların məhdudluğu

Hazırda mövcud olan praktikaya əsasən, ilkin istintaq zamanı təqsirləndirilən şəxsə və ya şübhəli şəxsə qarşı işgəncə tətbiq edilməsi və ya qəddar rəftara yol verilməsi hallarına dair iddia irəli sürüldükdə, həmin iddialara cinayət işinin açılmasına qədər ilkin yoxlama şəklində baxılır. Şəxsə qarşı işgəncə tətbiq edilməsi və ya qəddar rəftara yol verilməsi hallarına dair irəli sürülən iddiaya əsasən, cinayət işi birmənalı olaraq açılmır, müraciət ərizələrinə ilkin yoxlama materialı kimi baxılır. Bu işə, müraciəti araşdıran şəxsi AR CPM-də nəzərdə tutulan bütün istintaq tədbirlərini həyata keçirmək imkanından məhrum edir, belə ki, CPM-nin özündə cinayət işinin açılmasına qədər həyata keçirilə bilən istintaq tədbirləri məhdudlaşdırılmışdır. AR CPM-nin 207.4-cü maddəsinə əsasən, törədilmiş və ya hazırlanan cinayət əməlinə dair məlumata baxılarkən təhqiqatçı, müstəntiq və ya ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata

²⁰ Bu təklif həmçinin yuxarıda qeyd edilmiş 27-ci bənddə irəli sürülmüşdür (CPT/Inf (2018) 35).

²¹ Bu problem həmçinin yuxarıda qeyd edilmiş 28-ci bənddə şərh olunur (CPT/Inf (2018)35).

keçirən prokuror ərizəçilərdən əlavə sənədləri, onlardan və digər şəxslərdən izahatları tələb edə, *həmin maddə ilə nəzərdə tutulmuş istintaq və digər prosesual hərəkətlərini apara* və ekspertiza təyin edə bilər. Hadisə yerinə baxış və ekspertizanın təyin edilməsi, *habelə cinayət törətməkdə şübhələnildiyinə görə tutulmuş şəxsə münasibətdə həmin Məcəllənin 90.11.2-90.11.5-ci maddələrində müəyyən edilmiş vəzifələrin yerinə yetirməsi ilə bağlı həyata keçirilən prosesual hərəkətlər* istisna olmaqla, cinayət işinin başlanmasından əvvəl digər istintaq hərəkətlərinin aparılması, habelə tutulma istisna olmaqla digər prosesual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqi qadağandır.

İnzibati icraat qəddar rəftara qarşı əlavə müdafiə formasını təmin edir və cinayət istintaqı ilə paralel həyata keçirilə bilər. Vəzifə xətasının cinayət əməli olub-olmamasına baxmayaraq, müvafiq vəzifəli şəxslərin inzibati təqsirinə sistemli şəkildə baxılmalıdır. Bu kontekstdə bir sıra prosesual təminatlarla əməl edilməlidir; məsələn, polis əməkdaşlarının inzibati cəzalandırılması proseduru üzrə kollegiyanın ən az bir müstəqil üzvü hakimlər kollegiyasına daxil olmalıdır.²²

2) işgəncələrin araşdırılması subyektlərinin düzgün fəaliyyət göstərməməsi

Ərizəni araşdıran səlahiyyətli şəxs (adətən, ilkin istintaqa prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror) bir qayda olaraq, işgəncə faktının müəyyən edilməsində maraqlı olmur. İşgəncə tətbiq edən şəxs qismində müvafiq dövlət orqanının əməkdaşı çıxış etdiyindən, müraciəti araşdıran səlahiyyətli şəxs (prokuror) əksər hallarda dövlət orqanının həmin əməkdaşının mövqeyini dəstəkləyir və onun izahatını, təqdim etdiyi sübutları (hətta mühakimələri) daha etibarlı hesab edir. İşgəncə tətbiq edən şəxs qismində daxili işlər orqanlarının əməkdaşları çıxış etdiyindən, təhqiqat prosesində barəsində şikayət verilmiş həmin vəzifəli şəxsin həmkarı şahid qismində izahat verir və hətta onun ifadəsinin qeyri-obyektiv olma ehtimalı çox yüksək olsa da, bu ifadə ərizəçinin izahatından daha doğru sayılır.

Təklif:

- 1) *Tövsiyə olunur ki, tam müstəqil təhqiqat orqanı yaradılsın. Bu orqan inzibati icraatın başladılması üçün səlahiyyətli olmalıdır.*
- 2) *Ali Məhkəmənin Plenumunun Qərarına və baş prokurorluğun əmrinə işgəncə və digər qəddar rəftar formaları ilə əlaqədar ərizələrin yoxlanılmasının minimal standartlarına və müraciət ərizəsi olmayan halda, qəddar rəftar faktlarına reaksiya verilməsinə dair izahat daxil edilməlidir.*
- 1) ***İşgəncə və digər qəddar rəftar faktları barəsində müraciət ərizələri ilə əlaqədar məhkəmənin fəaliyyətsizliyi***

²² CPT/Inf(2004)28, yuxarıda qeyd edilmişdir.

Məhkəmələr bu kimi ərizələrə məhkəmə nəzarəti qaydasında baxılması zamanı ümumiyyətlə lazımi ekspertiza təyin etmələr və ərizəçinin xeyrinə sübutların axtarılmasında maraqlı olurlar. İstintaq davam edən müddətdə onlar ərizəçinin dəlillərinə formal münasibət göstərirlər və bununla da, ittihamçı mövqeyi nümayiş etdirirlər. İstintaqın gedişində ərizəçinin müraciət ərizəsinə əsasən icraatın dayandırılması nəzərdə tutulmur və istintaq prosesində qəddar rəftar vasitəsilə sübutların əldə edilməsi mümkün sayılır. Məhz bu anda işgəncə nəticəsində ərizəçi tərəfindən imzalanmış sənədlər onun əleyhinə və birmənalı şəkildə onun iddiasının əsassızlığının təsdiqlənməsi üçün istifadə olunur. Ərizəçi hətta həmin sənədləri işgəncə altında imzaladığını bəyan etsə də, bu, heç nəyə kömək etmir.

Digər tərəfdən, əgər məhkəmə istintaqı zamanı təqsirləndirilən şəxs tərəfindən verilmiş ifadə ilkin istintaq zamanı verilmiş ifadədən fərqlənsə, o zaman bir qayda olaraq, ilkin istintaq zamanı verilmiş ifadə əsas sayılır. Bu isə, belə hallarda məhkəmənin passivliyi və hərəkətsizliyi ilə nəticələnir. Bundan başqa, məhkəmələr də, ilkin istintaq orqanı kimi, işgəncə faktlarına dair təqsirləndirilən şəxsin məhkəmədə verdiyi ifadəsini özünümüdafiə xarakteri daşıyan ifadə kimi qiymətləndirirlər və buna məhkəmənin ittiham hökmündə formal hüquqi qiymət verilir.

Qəddar rəftara görə sanksiyalar tətbiq edilməzsə, təhqiqat effektiv olmayacaq. Qəddar rəftar faktı sübuta yetirilərsə, buna cavab olaraq müvafiq cəza tətbiq edilməlidir. Belə tədbirlər güclü və qabaqlayıcı təsirə malik olacaq. Bunun əksinə, yüngül hökmlərin verilməsi cəzasızlıq mühiti yarada bilər. Məhkəmə orqanları müstəqildir və daxili qanunvericiliyə əsasən istənilən situasiyada sərbəst şəkildə hökmü müəyyən edə bilərlər. Ancaq, qanunverici hakimiyyətin məqsədi aydın olmalıdır: cinayət mühakiməsi sistemi işgəncələrin və digər qəddar rəftar formalarının qarşısının alınmasında sağlam mövqe nümayiş etdirməlidir. Eynilə, intizam məsuliyyətinin müəyyən edilməsindən sonra təyin edilən sanksiyalar işin ağırlığına uyğun olmalıdır²³.

Təkliflər

- 1) İşgəncə və digər qəddar rəftar faktlarına dair şəxsin müraciət ərizəsi olduqda, beynəlxalq təcrübədə qəbul edildiyi kimi, məhkəmə cinayət işinə baxılmasını dayandırmalı və ərizənin hərtərəfli surətdə araşdırılmasına başlamalıdır.*
- 2) Şəxsin effektiv müdafiə hüququnun real təminat mexanizmi yaradılmalıdır (müdafiəçini seçmək hüququ real olaraq təmin edilir)²⁴*
- 3) Dindirmə prosesinin və digər istintaq tədbirlərinin video yazısı²⁵*

²³ Bax: İQAK fəaliyyəti haqda 14-cü ümumi məruzə (CPT/Inf(2004)28).

²⁴ Bu təklif həmçinin 27-ci maddənin 41-43 bəndlərində yer alır [CPT/Inf\(2018\)35](#), yuxarıda göstərilmişdir.

²⁵ Belə təkliflər 2002-ci ildə dərc olunmuş İQAK Ümumi məruzəsində yer alır. Həbsdə saxlama ilə əlaqədar İQAK standartlarının inkişafı, b. 36, həmçinin 25 və 50-ci bəndlər [CPT/Inf\(2018\)35](#), yuxarıda göstərilmişdir.

Avropa Konvensiyasının 5-ci Maddəsi

2.1. 1. Avropa Konvensiyası və onun şərhı

Maddə 5. Azadlıq və toxunulmazlıq hüququ

1. Hər kəsin azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ vardır. Heç kəs aşağıdakı hallardan və qanunla müəyyən olunmuş qaydadan başqa azadlıqdan məhrum edilə bilməz:

(a) səlahiyyətli məhkəmə tərəfindən məhkum olunduqdan sonra şəxsin qanuni həbsə alınması;

(b) məhkəmənin qanuni çıxardığı qərarı icra etməməyə görə və ya qanunla nəzərdə tutulmuş hər hansı öhdəliyin icra olunmasını təmin etmək məqsədi ilə şəxsin qanuni tutulması və ya həbsə alınması;

(c) hüquq pozuntusunun törədilməsində əsaslı şübhə ilə bağlı şəxsin səlahiyyətli məhkəmə orqanı qarşısına gətirilməsi məqsədi ilə və ya onun tərəfindən törədilən hüquq pozuntusunun, yaxud pozuntunu törətdikdən sonra gizlənməsinin qarşısını almaq üçün kifayət qədər zəruri əsaslar olduğunun hesab edildiyi hallarda şəxsin qanuni tutulması və ya həbsə alınması;

(d) yetkinlik yaşına çatmamış şəxsin tərbiyə nəzarəti üçün qanuni qərar əsasında həbsə alınması və ya onun səlahiyyətli orqana verilməsi üçün qanuni həbsə alınması;

(e) yoluxucu xəstəliklərin yayılmasının qarşısını almaq üçün şəxslərin, habelə ruhi xəstələrin, alkoqolizm və narkomaniyaya mübtəla olanların və ya səfillərin qanuni həbsə alınması;

(f) şəxsin ölkəyə qanunsuz gəlməsinin qarşısını almaq məqsədi ilə və ya barəsində deportasiya yaxud ekstradisiya tədbirləri tətbiq olunan şəxsin qanuni tutulması və ya həbsə alınması;

2. Tutulmuş hər bir kəsə ona aydın olan dildə onun tutulmasının səbəbləri və ona qarşı irəli sürülən istənilən ittiham barədə dərhal məlumat verilir.

3. Bu maddənin 1-ci bəndinin «c» yarım bəndinə müvafiq olaraq tutulmuş və ya həbsə alınmış hər kəs dərhal hakimin və ya qanunla məhkəmə hakimiyyətini həyata keçirmək səlahiyyəti verilmiş digər vəzifəli şəxsin qarşısına gətirilir və əğlabatan müddət ərzində məhkəmə araşdırması və ya məhkəməyə qədər azad edilmək hüququna malikdir. Azad edilmək məhkəməyə gəlmə təminatlarının

təqdim edilməsi ilə şərtləndirilə bilər.

4. Tutulma və ya həbsə alınma nəticəsində azadlıqdan məhrum edilmiş hər kəsin onun həbsə alınmasının qanuniliyinə məhkəmə tərəfindən təxirə salınmadan baxılması hüququna və əgər onun həbsi məhkəmə tərəfindən qanunsuz hesab edilirsə, azad edilmək hüququna malikdir.

5. Bu maddənin müddələrinin pozulması ilə tutulmağa və ya həbsə alınmağa məruz qalan hər kəsin kompensasiya hüququ var.

AİHM tərəfindən Azərbaycanın məhkəmə işlərində aşkarlanmış əsas nöqsanların qısa icmalı.

- Həbsə almanın qanuniliyi (*İlqar Məmmədovun qrupu, Qafqaz Məmmədovun qrupu, Fərhad Əliyevin qrupu*):
- Müvafiq sənədlər olmadan *de facto* saxlama tədbirlərinin tətbiq edilməsi (*Fərhad Əliyevin işi, Nağıyevin işi*); ərizəçilər həbsdə 48 saatdan artıq saxlanılmışlar (milli qanunvericilikdə yol verilən maksimum müddətin keçməsi) (*Fərhad Əliyevin işi, Salayevin işi, Pirqurbanın işi*);
- Təqsirləndirilən şəxslərin heç bir məhkəmə qərarı olmadan, ancaq işin məhkəmə araşdırması üçün məhkəməyə göndərilməsi faktına əsasən (*Fərhad Əliyevin işi, Allahverdiyevin işi, İsayevanın işi, Pirqurbanın işi*);
- Milli məhkəmələr abstrakt və stereotip yanaşmadan istifadə etmişlər; həbsdə saxlama üçün bir sıra əsaslardan təkrar istifadə olunmuş və həmin əsasların ərizəçilərin işləri ilə nə üçün əlaqəli olduğunun səbəbi göstərilməmişlər (*Fərhad Əliyevin işi, Muradverdiyevin işi, Rafiq Əliyevin işi, Zayidovun işi, Novruz İsmayılovun işi, Allahverdiyevin işi, İsayevanın işi, Pənahlının işi, Pirqurbanın işi, Hüseynovun işi*). *Fərhad Əliyevin işində* məhkəmələr həmçinin bir neçə məhkum üçün müddətin artırılmasında «kollektiv» qərarların verilməsi praktikasından istifadə etmişlər;
- Milli məhkəmələr işə aid olmayan səbəbləri rəhbər tutmuşlar (*Muradverdiyevin işi, Novruz İsmayılovun işi, Allahverdiyevin işi, İsayevanın işi, Pənahlının işi, Pirqurbanın işi, Hüseynovun işi*);
- Milli məhkəmələr ərizəçinin irəli sürdüyü əsaslara lazımı qaydada diqqət yetirmədən, onun girov qoyulmaqla azad edilmə barəsində vəsatətini rədd etmişlər (*Zayidovun işi*).

2.1 Azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnun məzmunu

Cinayət-prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqində azadlığın məhdudlaşdırılması məcburi tədbir sayılır və təminediciliyi xarakter daşıyır. Bu tədbir cəzalandırıcı xarakter daşımır, törədilmiş cinayətə görə əvəz sayılmır, cinayət cəzası deyil və onu

qabaqlamamalıdır²⁶. İttiham hökmünün qanuni qüvvəyə minməsinə qədər təqsirsizlik prezumpsiyasına əsasən təqsirli olmayan şəxsin azadlığının məhdudlaşdırılması cinayət işinin hərtərəfli, obyektiv və vaxtında araşdırılması və həll olunması, eləcə də, zərərçəkənlərin, cəmiyyətin və dövlətin maraqlarının müdafiə olunması üçün tətbiq edilə bilər.

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinə əsasən, hər bir saxlanılan və ya həbs olunan şəxs ağlabatan müddət ərzində məhkəmə araşdırması və ya məhkəməyə qədər azad edilmək hüququna malikdir²⁷. İnsanın təbii hüququ olan azadlıq hüququ fundamental xarakter daşdığından, məhkəmə «azadlıq prezumpsiyasından» çıxış edir²⁸. Həbsdə saxlama ancaq o zaman əsaslı sayılır ki, işin konkret halları ciddi ictimai marağın olduğuna dəlalət etmiş olsun və təqsirsizlik prezumpsiyasına baxmayaraq, bu maraq şəxsi azadlığa hörmət prinsipini üstələmiş olsun²⁹. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinin məqsədi təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılmasının artıq əsaslandırılmış olmadığı andan etibarən onun azad edilməsindən ibarətdir³⁰. Beləliklə, bu norma «ibtidai həbs» üçün ağlabatan (əsaslandırılmış) vaxt müddətinə təminat verir, yəni, məhkəmə hökmünü gözləyərkən şəxsin həbsdə saxlanılma müddətini tənzimləyir³¹.

2.2 Tutulma

5(1)(c) bəndinə əsasən, tutulmanın qanuni olması üçün, aşağıdakı meyarlara cavab verməlidir: sözügedən hərəkət milli qanunvericilikdə qanun pozuntusu kimi qiymətləndirilməlidir³²; şəxs tərəfindən hüquq pozuntusuna yol verildiyinə dair əsaslandırılmış şübhələr olmalıdır (şəxsin daha əvvəl məhkum olunması faktı yetərli əsas deyil. Anonim şəkildə təqdim edilmiş olsa belə, obyektiv əsasları olan şübhələr əsaslandırılmış sayılır).

Bir sıra hallarda tutulma hüquq pozuntusunun qarşısının alınması üçün tətbiq edilmişdir (preventiv (qabaqlayıcı) tutulma). Lakin AİHM qeyd edir ki, müəyyən bir şəxsin mütləq şəkildə konkret hüquq pozuntusuna yol verəcəyinə dair əsaslandırılmış şübhə olmadıqda, həmin şəxsin dinc toplaşma azadlığının məhdudlaşdırılması məqsədilə saxlanılması AİHK 5-ci maddəsinin pozulması sayılır.

²⁶ «Vladimir Krivonosov (*Vladimir Krivonosov*) Rusiyaya qarşı» məhkəmə işi üzrə AİHM qərarı, № 7772/04, § 133.

²⁷ AİHM praktikasında azadlıq hüququnun digər aspektlərinin analizinə rus dilində ədəbiyyatda rast gəlmək olar, bax, məsələn: *Harris D., O'Boyl M., Beyts E., Bakli K.* Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası. – M.: Hüquqi sistemlərin inkişafı, 2016. S. 382-495; *Lapteva A.N.* Həbsdə saxlama tədbirinin qanuniliyi məsələsinə məhkəmə tərəfindən təxirəsalınmaz şəkildə baxılması: Rusiyanın problemlərinə Avropa yanaşmaları //Beynəlxalq ədalət mühakiməsi. 2016. № 3. S. 48-63 (bu maddə ilə «KonsultantPlyus» SPS-də tanış olmaq olar).

²⁸ Bax, məsələn: AİHM Qərarı 10.03.2009. «*Bykov (Bykov) Rusiyaya qarşı*» [Böyük palata], № 4378/02, § 61.

²⁹ «*Kudla (Kudla) Polşaya qarşı*» [Böyük palata], «*Idalov (Idalov) Rusiyaya qarşı*» [Böyük palata] məhkəmə işləri üzrə AİHM Qərarı, 26.10.2000, № 30210/96, § 110; 22.05.2012., № 5826/03, § 139.

³⁰ «*Bykov (Bykov) Rusiyaya qarşı*» [Böyük palata] məhkəmə işi üzrə AİHM Qərarı, yuxarıda qeyd edilmişdir § 61.

³¹ «*Buzaci (Buzadji) Moldova Respublikasına qarşı*» [Böyük palata] məhkəmə işi üzrə 05.07.2016 tarixli AİHM Qərarı, № 23755/07, § 86.

³² «*Lukanov Bolqariyaya qarşı*» məhkəmə işində keçmiş baş nazirin saxlanması azadlıq hüququnun pozulması sayılır, belə ki, onun təqsirləndirildiyi əməllər qanuna zidd deyildi.

«Qafqaz Məmmədov Azərbaycana qarşı» və s. məhkəmə işlərində məhkəmə göstərmişdir ki, ərizəçilərin həbsi və inzibati tutulması əsassız olmuş, azadlıqdan məhrum etmə üçün formal əsasla heç bir əlaqəsi olmamış və ancaq onların dinc nümayişdə iştirak etmələrinə görə tətbiq edilmişdir. Milli məhkəmələr həmçinin azadlıqdan məhrum etmə tədbirinin qanuniliyinin araşdırılmasında əsassız davranmış və ərizəçilərin qanuni əsaslarla həbs edilib-edilmədiklərini, eləcə də, polis nümayişə müdaxiləsinin qanuni olub-olmadığını nəzərə almamışlar (5-ci maddə, § 1 pozulması).

«Emin Hüseynov Azərbaycana qarşı», «Pirqurban Azərbaycana qarşı» məhkəmə işlərində AİHM qanunsuz və əsassız tutulma səbəbilə 5-ci maddənin 1 və 3-cü bəndlərin pozulduğunu bildirmişdir.

Şəxs qanun pozuntusu törətmək şübhəsi ilə tutulduqdan sonra və şəxsiyyəti müəyyən edildikdən sonra, ona vəkil ilə əlaqə imkanı verilməlidir, həmçinin həmin şəxsə qanun pozuntusu törətməkdə şübhəli olduğu bildirilir və o, müəyyən edilmiş müddətdə məhkəməyə çıxarılır. Məhkəmə azadlıqdan məhrum etmə barəsində qərar qəbul etmək üçün zəruri səlahiyyətlərə malik olmalıdır.

2.3 İlk həbs müddətinin hesablanması

İlkin həbs müddətinin hesablanması cinayət törətməkdə şübhəli bilinən şəxsin faktiki tutulduğu andan etibarən başlanır³³.

Əgər cinayət törətməkdə şübhəli bilinən şəxsin tutulduqdan əvvəl inzibati tutulma tətbiq edilmiş olarsa, o zaman tutulan şəxsin həbsə alınması məsələsi ilə məşğul olan məhkəmə həmin şəxsin cinayət törətdiyinə dair hüquq-mühafizə orqanlarında məhz hansı anda şübhə yarandığını yoxlamalıdır.

İnzibati tutulma cinayət törətməkdə şübhəli bilindiyinə görə şəxsə tətbiq edilə bilməz.

Şəxsin həbsdə saxlanma müddətinin bitməsi birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən hökmün verildiyi andan, yaxud da həmin şəxsin hökmə qədər azad edildiyi andan etibarən müəyyən edilir³⁴.

2.4 Ev dustaqlığı

Ev dustaqlığı qətimkan tədbiri məhkəmə tərəfindən Konvensiyanın 5-ci maddəsində istifadə olunan bu terminin avtonom mənasında «azadlıqdan məhrum etmə» sayılır³⁵. Bunun nəticəsi olaraq Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndində verilən təminatlar təqsirləndirilən şəxsin ev dustaqlığı dövründə də, həbsdə saxlanma müddətində olduğu

³³ «İdalov (Idalov) Rusiyaya qarşı [Böyük palata] məhkəmə işi üzrə AİHM Qərarı, yuxarıda qeyd edilmişdir, § 112.

³⁴ «İdalov (Idalov) Rusiyaya qarşı [Böyük palata] məhkəmə işi üzrə AİHM qərarı, yuxarıda qeyd edilmişdir, § 112.

³⁵ «Yermakov (Ermakov) Rusiyaya qarşı məhkəmə işi üzrə AİHM qərarı, 07.11.2013, № 43165/10, § 238. RF Konstitutsiya məhkəməsi də bənzər yanaşma tətbiq edir (bax: 06.12.2011 tarixli, 27-P sayılı (b. 3) qərar.

dərəcədə qüvvədə olur. Buna görə də, məsələn, əgər məhkəmə əsasların olmaması səbəbilə həbs qətimkan tədbirinin müddətini artırmaqdan imtina edirsə və onu ev dustaqlığı ilə əvəz edirsə, bu, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndində müəyyən edilmiş təminatları pozur³⁶.

2.5 İlk həbs üzrə məcburi şərtlər

1. Ümumi şərtlər

1.1 Şübhənin əsaslı (ağlabatan) olması

Şübhə o zaman əsaslı sayılır ki, kənar bir müşahidəçi işin faktlarını nəzərdən keçirərkən sözügedən şəxsin cinayət əməli törətmə ehtimalının olduğunu müəyyən edir³⁷. Aydınır ki, ilkin həbs zamanı təqsirləndirilən şəxsin təqsiri hələ sübuta yetirilmiş olmur, yəni kifayət qədər sübutlar toplanılmayıb, dolğun məhkəmə dindirmələri keçirilməyib və s. Həbs məqsədləri üçün «əsaslı şübhənin» sübuta yetirilməsi standartı cinayət prosesinin özündə olan sübuta yetirmə standartından daha aşağıdır³⁸.

Şəxsin saxlanması üçün əsas rolunu oynamış şübhələr təhqiqat prosesində təsdiqlənə və ya rədd edilə bilər³⁹. Ancaq, şübhənin vicdanla irəli sürülmüş olması faktı yetərli deyil⁴⁰. Şübhə işin faktları ilə obyektiv şəkildə dəstəklənməlidir.

Məsələn, məhkəmə aşağıdakı hallarda «əsaslı şübhənin» olmadığı qənaətinə gəlmişdir:

- Ərizəçinin silah alverində⁴¹ və ya mafioz strukturların cinayət fəaliyyətlərində iştirak etməsinə⁴² dair heç nə ilə əsaslandırılmamış əməliyyat məlumatlarına istinad edilməsi;
- Zərərçəkənin ona qarşı törədilmiş cinayət əməlinə dair müraciətində təqsirləndirilən şəxsin adının çəkilməməsi⁴³;
- Zərərçəkənin ona qarşı törədilmiş cinayət əməlinə dair müraciət ərizəsini özünün yazmadığını, yaxud da ərizədə polis əməkdaşının göstərişi ilə təqsirləndirilən şəxsin adının qeyd edildiyini bəyan etməsi⁴⁴;
- İşin materiallarında təqsirləndirilən şəxsin cinayət əməlinə iştirakına dair heç bir sübut olmadığı halda, məhkəmələrin həmin materiallara istinad etməsi⁴⁵;
- Əgər şəxsin təqsirli bilindiyi əməl törədilən anda həmin əməldə cinayət tərkibi yoxdursa⁴⁶.

³⁶ Yenə orada, §§ 121-122.

³⁷ 06.04.2000 tarixli AİHM qərarı. «*Labita İtaliyaya qarşı* [Böyük palata], № 26772/95, § 155.

³⁸ 27.11.1997 tarixli AİHM qərarı. «*K.-F. (K.-F.) Almaniyaya qarşı*», № 25629/94, § 57.

³⁹ 28.10.1994 tarixli AİHM qərarı. «*Mürrey Birləşmiş Krallığa qarşı*», № 14310/88, § 55.

⁴⁰ 06.11.2007 tarixli AİHM qərarı. «*Stepulyak (Stepuleac) Moldaviyaya qarşı*», № 8207/06, § 76.

⁴¹ 08.10.2009 tarixli AİHM qərarı. «*Lazoroski Keçmiş Yuqoslaviya Makedoniya Respublikasına qarşı*», № 4922/04, § 48.

⁴² «*Labita (Labita) İtaliyaya qarşı* » [Böyük palata], yuxarıda göstərilmişdir, §§ 156-160.

⁴³ AİHM Qərarı «*Stepulyak (Stepuleac) Moldaviyaya qarşı*», yuxarıda göstərilmişdir, § 70.

⁴⁴ Yenə orada, § 77.

⁴⁵ 22.05.2014 tarixli AİHM qərarı. «*İlqar Məmmədov Azərbaycana qarşı*», № 15172/13, § 97.

Aydındır ki, qətimkan tədbirinə dair məsələyə baxılması tam məhkəmə prosesinə çevrilməməlidir. Məhkəmə sübutedicisi bazanı daha səthi şəkildə araşdırma bilər.

Şəxsin həbs edilməsi üçün şərtlərin və əsasların olduğunu müəyyənləşdirərkən cinayət işinin başladılması və şəxsin təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməsi haqqında qərarın surətini; saxlama protokollarını, təqsirləndirilən şəxslə aparılmış dindirmələri; şəxsin cinayət əməlinə iştirakını təsdiqləyən digər materialları; eləcə də, təqsirləndirilən şəxsin qovluğunda onun şəxsiyyətinə dair məlumatları, məhkumluğa dair arayışları və s. araşdırmaq vacibdir. Şəxsin həbs olunması haqqında qərarın əsaslandırma hissəsində şübhənin əsaslı (ağlabatan) olmasına dair məhkəmə qərarında istinad edilən materialların analizi yer almalıdır.

Konkret faktlar və materiallar göstərilmədən və onlar analiz edilmədən, «Müstəntiq tərəfindən təqdim edilən materiallar şübhənin əsaslı olduğunu təsdiqləyən kifayət qədər məlumatın olması fikrini dəstəkləyir» deyərək standart ifadənin istifadə olunması yetərli sayılmır.

Qətimkan tədbirinə dair qərar qəbul edərkən şəxsin təqsirli bilindiği cinayət əməlinə təqsirli olmasını təsdiqləyə biləcək ifadələrdən qaçmaq lazımdır.

Əsaslı şübhənin olması təqsirləndirilən şəxsin ibtidai həbsdə olduğu bütün müddət ərzində nəzərə alınmalıdır.

Aydındır ki, istintaq zamanı şübhənin əsaslı olmasını daha da artıran və ya azaldan hallar müəyyən edilə bilər. Buna görə də, təqsirləndirilən şəxsə münasibətdə qətimkan tədbiri hər dəfə artırılarkən və azad olunmaq barəsində şəxsin vəsatətinə baxılarkən bu məsələ araşdırılmalıdır (qətimkan tədbirinin azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar olmayan tədbirlə əvəzlənməsi). Ümumi prinsip ondan ibarətdir ki, insan nə qədər çox həbsdə saxlanılırsa, «əsaslı şübhə bir o qədər güclü olmalıdır». «Əsaslı şübhənin» qorunub saxlanması üçün istintaq zamanı yeni sübutlar meydana gəlməlidir. Əgər belə olmazsa, o zaman qətimkan tədbirinin ləğv edilməsi və ya ən azından azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar olmayan tədbirlə əvəzlənməsi üçün əsas yaranır.

«Əsədbəyli və başqaları Azərbaycana qarşı» məhkəmə işində məhkəmə müəyyən etmişdir ki, ərizəçinin həbsi və həbsdə saxlanması onun cinayət əməli törətməsinə dair heç bir ağlabatan şübhə olmadan həyata keçirilmişdir. Məhkəmə həmçinin müəyyən etmişdir ki, həm birinci instansiya, həm də apellyasiya instansiyası üzrə milli məhkəmələr saxlama tədbirinin qanuniliyini yoxlamadan, bütün qərarlarında ittihamçı tərəfin istəyini avtomatik olaraq təsdiqləmişlər (pozuntu halları §§ 1(c) və bənd 4, maddə 5).

---

⁴⁶ 27.11.2012 tarixli AİHM qərarı. «Xaçatryan və başqaları (Khachatryan and Others) Ermənistanına qarşı», № 23978/06, § 136; «Rəsul Cəfərov Azərbaycana qarşı», 69981/14, məhkəmənin 04/07/2016 tarixli yekun qərarı, § 114.

«İlqar Məmmədov Azərbaycana qarşı» məhkəmə işi üzrə qəbul edilmiş qərar (№ 15172/13, 12.10.2014) məhkəmə qeyd etmişdir ki, ərizəçiyə qarşı irəli sürülən ittihamlar əsaslandırılmış şübhələrlə təsdiqlənməmişdir və faktiki məqsəd ondan ibarət olmuşdur ki, hökuməti tənqid etdiyinə və hökumətin gizlədiyi, ancaq ərizəçinin doğru hesab etdiyi informasiyanı yaymağa cəhd etdiyinə görə ərizəçi cəzalandırılsın. Beləliklə, məhkəmə müəyyən etmişdir ki, ərizəçinin azadlığının məhdudlaşdırılması cinayət əməlinin törədilməsinə görə səlahiyyətli orqana aparılması məqsədilə deyil, başqa məqsədlər üçün həyata keçirilmişdir (5-ci maddə ilə birgə götürülməklə 18-ci maddənin pozulması).

«Əliyev Azərbaycana qarşı» məhkəmə işi üzrə 18-ci maddə ilə əlaqədar qəbul etdiyi son qərarında AİHM bildirmişdir ki, Konvensiyanın 64-cü maddəsi çərçivəsində öhdəliklərin icrası üçün Azərbaycana yardım göstərmək məqsədilə, məhkəmə həmin situasiyanın tənzimlənməsinə yardım edən fərdi /və ya ümumi tədbirlərin müəyyən edilməsinə nail ola bilər. Məhkəmənin öhdəliklərinə insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə milli sistemdə aşkarlanmış qüsurların operativ və effektiv şəkildə aradan qaldırılması üçün tədbirlərin görülməsi daxildir. Konvensiya çərçivəsində maddi yardım prinsipinə əsasən və Avropa Şurası Nazirlər Kabinetinin nəzarəti altında, pozuntu faktı aşkarlanan kimi, hakimiyyət orqanları zərərin ödənilməsi üçün tədbir görməlidirlər. Beləliklə, məhkəmə eyni məhkəmə işlərində pozuntu faktına dair öz rəyini yenidən təsdiqləməli olmur. Bunun nəticəsi olaraq, AİHM qeyd etmişdir ki, 18-ci maddənin yuxarıda təsvir olunan formada pozulması ilə əlaqədar adları çəkilən şəxslər⁴⁷ üçün Azərbaycanda görülən zəruri tədbirlər...əvəzçixma məqsədilə aparılan təqiblərin və cinayət qanunvericiliyinin qanuna zidd şəkildə tətbiq edilməsi hallarının kökünü kəsməli və gələcəkdə bu kimi hallara yol verməməlidir⁴⁸.

1.2 İttiham olunan əməlin düzgün tövsifi

Cinayətin ağırlıq dərəcəsinin müəyyən edilməsi üçün cinayət əməlinin düzgün tövsifi vacibdir ki, bəzi hallarda şəxsin həbs olunması məhz bundan asılı olur.

Çox vaxt milli məhkəmələr şəxsi həbsdə saxlamaq üçün birinci dərəcəli əsas kimi ittihamın ağırlığına istinad edirlər. Əslində bu faktor qətimkan tədbirinə dair məsələnin həllində nəzərə alınmalıdır, ancaq Məhkəmə dəfələrlə qeyd etmişdir ki, yol verilmiş əməlin tövsifinin ittiham orqanlarından asılı olduğu ölkələrdə törədilmiş cinayət əməlinin ağırlığı özü-özlüyündə şəxsin həbsdə saxlanılmasına haqq qazandıra bilməz⁴⁹.

⁴⁷ «Rəsul Cəfərov Azərbaycana qarşı», 69981/14, 4 iyul 2016 tarixli qərar; «Məmmədli Azərbaycana qarşı», 47145/14, 19 iyul 2016 tarixli qərar; «Rəşad Həsənov və başqaları», 48653/13, 07 sentyabr 2018 tarixli qərar.

⁴⁸ «Əliyev Azərbaycana qarşı» (68762/14+), 4 fevral 2019 tarixli Qərar, 222-226-cı bəndlər.

⁴⁹ Bax, məsələn, 23.10.2012 tarixli AİHM Qərarı. «Zentsov və başqaları (Zentsov and Others) Rusiyaya qarşı», № 35297/05, § 60.

«Qusev Rusiyaya qarşı» məhkəmə işində ilkin həbs tədbirinin tətbiq olunmasına dair Rusiya məhkəməsinin ilkin qərarları ərizəçinin iri miqyaslı qərdə təqsirləndirilməsinə əsaslanırdı. Həbsi təsdiqləyən Rusiya məhkəməsi ittham tərəfin sübutlarını araşdırmamışdır. Ancaq, bir müddət sonra elə həmin məhkəmə təqsirləndirilən şəxsin vəkilinin xahişi ilə itthamı yenidən tövsif edərək sadə qərdət olduğunu müəyyən etmişdir. Bu dəfə məhkəmə belə bir fakta diqqət yetirmişdir ki, zərərin məbləği 200 rubldan artıq olmamışdır və cinayət əməlinə ciddi ziyan əlaməti olmamışdır. Daha əvvəl məhkəmə bu əməlin tövsifini (həmin əməlin əsaslandırılmış olmasını və müvafiq sübutlarla təsdiqlənməsini) yoxlamamış və işin əsas aspektlərindən heç birini (zərərcəkənə dəymiş ziyanın həcmi) qiymətləndirməmişdir⁵⁰.

Törədilmiş əməlin ittham orqanları tərəfindən düzgün tövsif olunmasına məhkəmə tərəfindən nəzarət edilməsi təqsirləndirilən şəxsin hüquqlarının hüquq-mühafizə orqanlarının özbaşınılığına qarşı qorunması üçün mühüm amildir.

Əks halda, hüquq-mühafizə orqanları istədikləri nəticəyə nail olmaq, yəni məhkəmənin həbs sanksiyasını almaq üçün törədilmiş əməli daha ağır əməl kimi xarakterizə edəcəklər.

«Zentsov və başqaları Rusiyaya qarşı» məhkəmə işində ərizəçi həbsə alınan zaman xüsusilə ağır cinayət əməlini törətməkdə təqsirləndirilmiş, sonra isə, ibtidai istintaq orqanları tərəfindən həmin əməlin tövsifi nisbətən yüngül cinayət əməlinə dəyişdirilmişdir. Məhkəmə şəxsin həbsdə saxlanılma müddətini artırarkən hər dəfə cinayət əməlinin ilkin tövsifinə istinad etmiş və onun doğruluğunu qiymətləndirməmişdir⁵¹.

1.3 Şəxsin həbsdə saxlanılmasına maneçilik törədən xəstəliklərin olmaması

Müəyyən edilmiş qaydada aparılmış tibbi müayinə nəticələrinə əsasən tərtib edilmiş və şəxsin həbsdə qalmasına imkan verməyən hər hansı bir xəstəliyin olduğunu təsdiqləyən tibbi rəy olduqda, məhkəmə bu qətimkan tədbirini tətbiq edə bilməz. Təqsirləndirilən şəxsin həbsdə olmasına imkan verməyən sağlamlıq vəziyyətinə dair rəyin əldə edilməsi ilə, işin icraatını aparan orqan tərəfindən dərhal və əsassız gecikmə olmadan həmin qətimkan tədbirinin ləğv edilməsi və ya dəyişdirilməsi barəsində qərdar qəbul edilməsi tələb olunur.

2. Xüsusi şərtlər

⁵⁰ 15.05.2008 tarixli AİHM Qərdarı. «Qusev (Gusev) Rusiyaya qarşı», № 67542/01, § 79.

⁵¹ AİHM Qərdarı «Zentsov və başqaları (Zentsov and Others) Rusiyaya qarşı», yuxarıda göstərilmişdir, § 60.

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinə əsasən, istənilən ibtidai həbs müddətində şəxsin həbsdə saxlanması nisbi və yetərli dəlillərlə əsaslandırıla bilər⁵². Bu qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsi üçün əsaslar (şəxsin qaçıb gizlənməsi, cinayət fəaliyyətini davam etdirməsi və işin icraatına maneçilik törətməsi riski) məhkəmə tərəfindən müvafiq şəkildə təsdiqlənməli və işin faktları ilə əsaslandırılmalıdır.

... Təqsirləndirilən şəxsin qaçaçağına və ya cinayət fəaliyyətini davam etdirəcəyinə dəlalət edən konkret məlumatlar göstərilmədən, məhkəmələrin işin «hallarına» və təqsirləndirilən şəxsin «şəxsiyyətinə» istinad etməsi Konvensiyanın tələblərinə uyğun deyil.⁵³

Həmçinin, hər bir təqsirləndirilən şəxsin fərdi situasiyası ayrıca olaraq analiz edilməlidir. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinin daha çox pozulduğu hallar bir sıra təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanma müddətinin «kollektiv» şəkildə artırılması olmuşdur və bu zaman həmin şəxslərdən hər birinə münasibətdə bu qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsinin «lehinə» və «əleyhinə» olan bütün arqumentlər hərtərəfli şəkildə təhlil edilməmiş və onların fərdi situasiyası analiz olunmamışdır⁵⁴.

Konvensiyanın pozulması halları arasında ən çox rast gəlinənlərdən biri də qətimkan tədbirinə dair qərar qəbul edilərkən stereotip və abstrakt fikirlərin istifadə edilməsi olmuşdur, məsələn, CPM normalarının konkret işin halları ilə əlaqəsi müəyyən edilmədən, həmin normalara istinad edilməsi⁵⁵.

Əsaslandırma hissəsində CPM-də həbsdə saxlama üçün nəzərdə tutulmuş əsasların işin hallarına hansı şəkildə tətbiq edilməsi təhlil olunmalıdır, yəni, onlardan hansının risklərə zəmin yaratması və məhkəmənin fikrinə görə nə üçün həmin əsaslardan birinin digərlərindən üstün olması göstərilməlidir.

Bu məsələlərdə sübuta yetirmə öhdəliyi həbsdə saxlanılan şəxsin üzərinə qoyulmamalıdır, yəni o, özünün azad edilməsi üçün əsasların olduğunu sübuta yetirməməlidir⁵⁶.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu kimi risklərin qiymətləndirilməsində məhkəmələrin arqumentasiyası təkcə ictimai maraqlara qarşı təhlükənin olduğunu göstərən faktlara deyil, həmçinin həmin təhlükənin mövcud olma fərziyyəsinə də əsaslanmalıdır. Məsələn, əgər təqsirləndirilən şəxs hava limanında bilet və saxta şəxsiyyət vəsiqəsi ilə saxlanılırsa, sözsüz ki, bu fakt onun gizlənmək istədiyindən xəbər verir. Əgər təqsirləndirilən şəxs xarici vətəndaşlığa sahibdirsə, bu, birmənalı şəkildə onun gizlənmək istədiyini göstərmir, ancaq bu, həm də fərziyyə olaraq, qaçış riskini artıran faktor kimi qəbul edilə bilər. Bununla bərabər, məhkəmə heç də hər fərziyyəni qəbul etmək istəmir, belə ki, yuxarıda göstərilən risklər abstrakt şəkildə qiymətləndirilə bilməz, onlar faktiki vəziyyətlə əsaslandırılmalıdır⁵⁷.

⁵² AİHM Qərarı «Buzaci (Buzadji) Moldova Respublikasına qarşı» [Böyük palata], yuxarıda göstərilmişdir, § 87 və § 102.

⁵³ AİHM Qərarı 08.02.2005. «Pançenko (Panchenko) Rusiyaya qarşı», № 45100/98, § 107; 20.09.2011 «Fedorenko (Fedorenko) Rusiyaya qarşı», № 39602/05, § 69.

⁵⁴ AİHM Qərarı 09.12.2008. «Matyuş (Matyush) Rusiyaya qarşı», № 14850/03, § 102.

⁵⁵ «Canişvili (Janiasvili) Gürcüstanına qarşı» AİHM Qərarı, № 35887/05, § 86, 27.11.2012-ci il,

⁵⁶ «Bikov (Bykov) Rusiyaya qarşı» AİHM Qərarı [Böyük palata], yuxarıda göstərilmişdir, § 64.

⁵⁷ Bax, məsələn: «Tşaska (Trzaska) Polşaya qarşı», AİHM Qərarı 11.07.2000. № 25792/94, § 65; 04.10.2005. «Bekçiev (Becciev) Moldaviyaya qarşı», № 9190/03, § 59; 03.04.2014. «Artemov (Artemov) Rusiyaya qarşı», № 14945/03, § 79.

Vacib olan odur ki, təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanması üçün əsaslar ilkin saxlama müddətində münasib və yetərli olsun.

Hər dəfə qətimkan tədbirinin müddəti artırılan zaman məhkəmə yeni halları, xüsusən də, təqsirləndirilən şəxsin ibtidai həbsdə saxlandığı müddəti nəzərə almaqla, təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanması üçün əsasların olduğu kimi qaldığından əmin olmalıdır.

Vaxt faktoru həbsdə saxlama qətimkan tədbirinin tətbiqinin nə dərəcədə proporsional olmasının yenidən qiymətləndirilməsini tələb edir.

İlkin həbsdə saxlama üçün əsaslar nə qədər tutarlı və inandırıcı olursa-olsun, vaxt keçdikcə bu əsaslar öz əhəmiyyətini itirirlər və hətta tamamilə yararsız ola bilərlər. Buna görə də, məhkəmə azadlıqdan məhrum etmənin davam etdirilməsinin əsaslı olub-olmadığını qiymətləndirməlidir, yəni, burada yeni hallar nəzərə alınır (istintaqın və ya məhkəmə araşdırmasının gedişatı, şəxsin həbsdə saxlanılma müddəti, təqsirləndirilən şəxsin sağlamlıq vəziyyətinin pisləşməsi ehtimalı və s.). Məhz bu səbəbdən, milli qanunvericilikdə və Konvensiyada (5-ci maddənin 1 və 4-cü bəndləri) qətimkan tədbirinə dair qərarın müntəzəm şəkildə nəzərdən keçirilməsi və onun qüvvədə olma müddətinin göstərilməsi tələb olunur⁵⁸.

Qərarın nəzərdən keçirilməsi formal xarakter daşımamalıdır. Həbsdə saxlama müddətinin kvaziavtomatik uzadılması Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndində nəzərdə tutulan təminatlarla ziddir⁵⁹.

Proses davam etdikcə, təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılmasını əsaslandırان risklər azalır. Təqsirləndirilən şəxs ilkin həbsdə nə qədər çox qalarsa, həmin qətimkan tədbirinin müddətinin artırılması üçün məhkəmə bir o qədər tutarlı əsaslar gətirməlidir. Milli məhkəmələr tərəfindən ilkin həbs müddətinin artırılmasında istifadə olunan aşağıdakı geniş yayılmış fikir Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinə ziddir: «Qətimkan tədbirinin seçilməsi üçün əsas rolunu oynamış hallar dəyişməz olaraq qalır»⁶⁰.

«*Pirqurban Azərbaycana qarşı*» (§100), «*Rəsul Cəfərov Azərbaycana qarşı*» (§ 143) məhkəmə işlərində AİHM milli məhkəmələr tərəfindən abstrakt və stereotip fikirlərin istifadə olunduğunu, eləcə də, həbsdə saxlama müddətinin artırılması zamanı əhəmiyyətsiz əsaslardan istifadə edildiyini müəyyən etmişdir⁶¹.

Bundan başqa, *Rəsul Cəfərovun* məhkəmə işinin elə həmin 143-cü bəndində AİHM müəyyən etmişdir ki, Azərbaycan məhkəmələri ittiham dəlillərini sadəcə avtomatik olaraq təsdiqləmişlər və buna görə də, demək olmaz ki, onlar ərizəçinin saxlanması

⁵⁸ Bax, məsələn: «*Fedorenko (Fedorenko) Rusiyaya qarşı*» AİHM Qərarı, yuxarıda göstərilmişdir, § 50; 27.06.2013 «*Pletmentsev (Pletmentsev) Rusiyaya qarşı*», № 4157/04, §§ 45-49. Burada məhkəmə qeyd etmişdir ki, həbsdə saxlama tədbirinin qüvvədə olma müddəti göstərilmədən, həmin qətimkan tədbiri barəsində məhkəmə Qərarı təqsirləndirilən şəxsin qeyri-müəyyən vəziyyətdə qalmasına səbəb olur ki, bu da Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinə ziddir.

⁵⁹ AİHM Qərarı 10.06.2008. «*Taze (Tase) Rumniyaya qarşı*», № 29761/02, § 40; «*Kalaşnikov (Kalashnikov) Rusiyaya qarşı*», yuxarıda göstərilmişdir, §§ 116-118.

⁶⁰ AİHM Qərarı «*Fedorenko (Fedorenko) Rusiyaya qarşı*», yuxarıda göstərilmişdir, § 69; 10.02.2011 «*Xarçenko (Kharchenko) Ukraynaya qarşı*», № 40107/02, § 80.

⁶¹ Bir çox digərləri: AİHM Qərarı «*Qızıyev Azərbaycana qarşı*», № 19842/15; 06/03/2019, § 39; «*Aslanov Azərbaycana qarşı*», № 35402/07, 15/11/2018, § 63; «*Məmmədli Azərbaycana qarşı*», № 47145/14, 19/07/2018, § 75.

«qanuniliyini» vicdanla qiymətləndirmişlər. Bu, təkcə 5-ci maddənin 4-cü paragrafına deyil, həmçinin milli hüququn Azərbaycan Ali Məhkəməsinin Plenumunda şərh edilmiş və açıqlanmış tələblərinə də ziddir. («Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı *«İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Avropa Konvensiyası müddələrinin və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında»* 30 mart 2006-cı il tarixli qərar və *«Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə bağlı təqdimatlara baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsi haqqında»* 3 noyabr 2009-cu il tarixli qərar). Məhkəmələr bu risklərin olmadığına dair müdafiə arqumentlərini diqqətlə nəzərdən keçirməlidirlər, həmin arqumentlərə məhəl qoymamaq yolverilməzdir⁶².

2.1 Şəxsin qaçıb gizlənməsi riski

Çox vaxt şəxsin qaçıb gizlənməsinin əsaslandırılması üçün məhkəmə törədilən cinayətin ağırlığına və bunun nəticəsi olaraq, tətbiq ediləcək cəzanın sərtliyinə istinad edir. İttihamın ağırlığı məqbul faktordur, ancaq özü-özlüyündə bu, şəxsin ilkin həbsdə saxlanması üçün yetərli deyil⁶³. Digər faktorlar ya qaçış riskinin olmasını, ya da həmin riskin çox cüzi olduğunu və bununla da, ilkin həbsə ehtiyac olmadığını təsdiqləyə bilirlər⁶⁴. Həmin faktorlara aşağıdakılar aid edilir:

- İnsanın xarakteri;
- Onun mənəvi siması;
- Yaşayış yerinin, işinin olması və ya olmaması;
- Əmlak vəziyyəti;
- Cinayət təqibinə məruz qaldığı ölkədə ailə əlaqələri və digər əlaqələr;
- Xarici ölkələrdəki əlaqələri⁶⁵.

Qaçışın mənfi nəticələrinin potensial cəzaya nisbətən təqsirləndirilən şəxsə daha az ziyan yetirəcəyini düşünmək üçün kifayət qədər hallar olmalıdır⁶⁶. Bu riskin qiymətləndirilməsi konkret təqsirləndirilən şəxsin vəziyyətinə əsaslanmalıdır. İş üzrə digər təqsirləndirilən şəxslərin davranışları, xüsusən də, onların gizlənməsi və ya başqa bir ağır cinayəti törətməkdə şübhəli olması faktı həbs tədbirinin tətbiq edilməsi üçün arqument ola bilməz⁶⁷. Qaçış riskinin qiymətləndirilməsində aşağıdakı vəziyyətlərə diqqət yetirilməlidir:

- təqsirləndirilən şəxsin ölkə ərazisində daimi yaşayış yerinin olması (yaşayış yerinin qeydiyyat ünvanı ilə üst-üstə düşməsi vacib deyil);

Daimi yaşayış yerinin olmaması özü-özlüyündə qaçış ehtimalına dəlalət etmir. Daimi yaşayış yerinin olması fakt məsələsidir ki, bu da həmin şəxsin öz yaşayış ünvanını

⁶² AİHM Qərarı *«Buzaci Moldova Respublikasına qarşı»* [Böyük palata], yuxarıda göstərilmişdir, § 117.

⁶³ AİHM Qərarı *«Pançenko (Panchenko) Rusiyaya qarşı»*, yuxarıda göstərilmişdir, § 106.

⁶⁴ Yenə orada.

⁶⁵ AİHM Qərarı *«Buzaci Moldova Respublikasına qarşı»* [Böyük palata], yuxarıda göstərilmişdir, § 90.

⁶⁶ AİHM Qərarı 10.11.1969. *«Şteqmüller (Stögmüller) Avstriyaya qarşı»*, № 1602/62, § 15.

⁶⁷ AİHM Qərarı *«Fedorenko (Fedorenko) Rusiyaya qarşı»*, yuxarıda göstərilmişdir, § 70.

səlahiyyətli orqanlarda qeydiyyatda aldırmaq üçün hüquqi və inzibati prosedurları həqiqətən yerinə yetirib-yetirməməsi məsələsindən fərqlənir⁶⁸.

- təqsirləndirilən şəxsin ailəsi, öhdəsində olan ailə üzvləri⁶⁹, yaşayış yerində digər mühüm şəxsi öhdəlikləri varmı⁷⁰;
- təqsirləndirilən şəxsin gizlənmə nəticəsində itirə biləcəyi işi və ya digər bir gəlir mənbəyi varmı⁷¹;
- təqsirləndirilən şəxsin xarici vətəndaşlığı (təbəəliyi), yaxud da xaricdə yaşayış icazəsi⁷², daşınmaz əmlakı, gəlir mənbəyi, xarici pasportu varmı⁷³;
- təqsirləndirilən şəxsin xaricdə qohumları və ya yaxınları varmı⁷⁴;
- təqsirləndirilən şəxsin əvvəlki davranışları necə olmuşdur: daha əvvəl həbsdən qaçmağa cəhd edibmi, istintaqdan və məhkəmədən gizlənibmi, daha əvvəl seçilmiş qətimkan tədbirlərinin şərtlərini pozubmu⁷⁵, saxlanılan zaman gizlənmək məqsədilə müqavimət göstəribmi və s.⁷⁶;
- təqsirləndirilən şəxsin qaçmağa hazırlaşdığına dair faktlar varmı (saxta şəxsiyyət vəsiqəsinin, böyük məbləğdə nəğd pul vəsaitinin və ya zinət əşyalarının olması, Rusiyada ona məxsus əmlakın satılması, xarici görünüşünü dəyişmək, sərhəddi keçmək və ya böyük məbləğdə nəğdsiz pul vəsaitini, qiymətli kağızları ölkədən kənara çıxarmaq cəhdlərinin olması və s.)⁷⁷;
- qaçış ehtimalını artıran və ya azaldan digər faktlar varmı (cinayətin mütəşəkkil xarakterli olması⁷⁸, təqsirləndirilən şəxsə və onun yaxınlarına qarşı təhlükənin

⁶⁸ AİHM Qərarı «Valeriy Kovalenko (Valeriy Kovalenko) Rusiyaya qarşı», yuxarıda göstərilmişdir, § 44.

⁶⁹ Şəxsin öhdəliyində uşaqların olması və sağlamlıq vəziyyətinin pis olması qaçış riskini azaldır, bax: AİHM Qərarı 21.06.2007. «Melnikova (Melnikova) Rusiyaya qarşı», № 24552/02, § 82.

⁷⁰ Bütün həyatı boyu eyni yerdə yaşaması, gizlənməyə cəhd etməməsi, sıx ailə əlaqələrinin olması, məhkumluğun olmaması və girov qoymaq təklifi qaçış riskini azaldır, bax: AİHM Qərarı 27.11.2012. «Dirdizov (Dirdizov) Rusiyaya qarşı», № 41461/10, § 109.

⁷¹ Bununla bərabər, daimi yaşayış yerinin və ya işin olmaması şəxsin gizləndiyini düşünmək üçün əsas deyil, bax: AİHM Qərarı 30.07.2009. «Sergey Medvedev (Sergey Medvedev) Rusiyaya qarşı», № 3194/08, § 54.

⁷² Xarici vətəndaşlığın olması və Rusiyada daimi yaşayış yerinin olmaması təqsirləndirilən şəxsin gizlənmək istəməsi riskini əsaslandırır, bax: AİHM Qərarı 24.06.2010. «Vəliyev (Vəliyev) Rusiyaya qarşı», № 24202/05, § 154.

⁷³ Xarici pasportun əlindən alınması (bu tədbirin həyata keçirilməsi RF qanunvericiliyində nəzərdə tutulur) xaricə qaçma riskini aradan qaldırır, bax: AİHM Qərarı 29.04.2010. «Yuriy Yakovlev (Yuriy Yakovlev) Rusiyaya qarşı», № 5453/08, § 72.

⁷⁴ Məsələn, qaçış riskini əsaslandıran vəziyyətlər aşağıdakılardır: Daimi olaraq Rusiyadan kənarında yaşayan qohumların olması, təqsirləndirilən şəxsin tez-tez xaricə getməsi və böyük məbləğdə maliyyə vəsaitinin olması, bax: AİHM Qərarı 18.12.2012 «Sopin (Sopin) Rusiyaya qarşı», № 57319/10, § 42.

⁷⁵ Təqsirləndirilən şəxsin istintaq tədbirlərinə gəlməməsi və barəsində axtarış elan edilməsi onun gizlənmə riskini əsaslandırır (bax, məsələn: AİHM Qərarı 06.02.2014. «Zimin (Zimin) Rusiyaya qarşı», № 48613/06, § 37). Bununla belə, məhkəmə təqsirləndirilən şəxsin gizlənmədiyinə və səhvən barəsində axtarış elan edildiyinə dair ərizəsini diqqətlə araşdırmalıdır (bax, məsələn: AİHM Qərarı 05.12.2013. «Yevgeniy Qusev (Yevgeniy Gusev) Rusiyaya qarşı», № 28020/05, § 85).

⁷⁶ «Sergey Medvedev (Sergey Medvedev) Rusiyaya qarşı» məhkəmə işində (yuxarıda göstərilmişdir, § 54), AİHM bildirmişdir ki, məhkəmə cinayətin törəldiyi gündən saxlanma anına qədər bir ay müddətində ərizəçinin gizlənmədiyini, təkrar qanun pozuntusuna yol vermədiyini və istintaqa maneçilik törətmədiyini nəzərə almamışdır (baxmayaraq ki, onun əlində belə bir imkan olmuşdur).

⁷⁷ Məsələn, təqsirləndirilən şəxs ölkəni tərk etdikdən və beynəlxalq axtarışa verildikdən sonra Rusiyaya etdiyi səfərləri gizlətmək üçün bütün tədbirlərə əl atmış, əhəmiyyətli məbləğdə maliyyə vəsaitinə malik olmuş, Rusiya ərazisindəki əmlakını satmış və ya kiməsə vermiş, həmçinin öz xarici pasportunu gizli və qanuna zidd olaraq yeniləmişdir. Bu səbəblərə görə, həbsdə saxlama tədbiri əsaslandırılmış hesab edilmişdir, bax: AİHM Qərarı 05.02.2013 q. «Mxitaryan (Mkhitarayan) Rusiyaya qarşı», № 46108/11, § 93.

⁷⁸ Cinayətin mütəşəkkil xarakterə malik olması iş üzrə icraatın erkən mərhələlərində həbsdə saxlama tədbirini əsaslandırma bilər, bax: AİHM Qərarı 13.11.2012. «Pyatkov (Pyatkov) Rusiyaya qarşı», № 61767/08, § 112.

olması, ağır xəstəlik⁷⁹, yaş, təqsirin tam və ya qismən qəbul edilməsi, istintaqla əməkdaşlıq edilməsi, cinayət nəticəsində dəymiş zərərin kompensasiya olunması və s.).

Təqsirləndirilən şəxsin istintaqdan və məhkəmədən gizlənməsi riskinin müəyyən edilməsində məhkəmənin əsaslandığı faktlar konkret və məhkəmənin əldə etdiyi nəticələrlə məntiqi baxımdan əlaqəli olmalıdır.

Qaçış riskinə dəlalət edən və ya onu azaldan işin hallarını müəyyən etdikdən sonra, məhkəmə onları dəyərləndirməlidir. Məsələn, təqsirləndirilən şəxsin ekstradisiyasını mümkünəşüz edən başqa dövlətin vətəndaşlığı və ya onu əldə etmə imkanı⁸⁰; gizlənmək imkanı verən başqa bir dövlətlə əlaqələrin olması (xaricdə bank hesabının, mülkiyyətin olması və s.), həmçinin, böyük həcmdə borcların olması və borcun ödənilməsindən yayınma istəyi qaçış riskini artırır⁸¹. Ancaq, hətta bu kimi vəziyyətlər olsa belə, aşağıdakı məsələ analiz edilməlidir: təqsirləndirilən şəxsin cinayət təqibinin və ya digər qətimkan tədbirlərinin həyata keçirildiyi ölkə ilə sıx əlaqələrinin olması qaçış riskini yol verilən həddə qədər azaldır mı?

Məsələn, «Lind Rusiyaya qarşı» məhkəmə işində AİHM Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinin pozulduğunu müəyyən etmişdir. Belə ki, məhkəmələr ikili vətəndaşlığa sahib olan (Rusiya və Niderland) təqsirləndirilən şəxsin xarici pasportunun alınmasının onun xaricə qaçma riskini nə üçün azaltmadığını öz qərarlarında izah etməmişlər⁸².

İlkin həbs müddəti keçdikcə, qaçış riski azalır.

Məhkəmə hesab edir ki, azadlıqdan məhrum etmə formasında potensial cəzanın müddəti həbsdə keçən müddətə uyğun olaraq azaldığından, həmin cəza təqsirləndirilən şəxs üçün nisbətən az qorxuducu görünür⁸³. Vaxt keçdikcə, həbsə alma tədbirinə əsas verən vəziyyət öz aktuallığını itirir.

Məsələn, hətta təqsirləndirilən şəxsin həbsə alınması əvvəlcə qaçış riski ilə əsaslandırılmış olsa belə, o, öz ünvanını bildirmədiyi və məhkəməyə gəlməmə səbəbini açıqlayan tibbi arayış təqdim etmədiyi üçün (nəticədə, arayış ona təqdim edilmişdir), iki il dörd ay sonra həmin əsaslar öz aktuallığını itirmişdir⁸⁴.

⁷⁹ Xəstəlik səbəbilə hərəkət imkanının məhdudlaşması, eləcə də, daimi tibbi müşahidəyə ehtiyacın olması qaçış riskini əhəmiyyətli dərəcədə azaldır, bax: AİHM Qərarı 10.01.2012. «Arutunyan (Arutyunyan) Rusiyaya qarşı», № 48977/09, § 106. Təqsirləndirilən şəxsin sağlamlıq vəziyyəti nə qədər pis olarsa, onun qaçma riski bir o qədər aşağı olacaq, bax: AİHM Qərarı «Aleksanyan (Aleksanyan) Rusiyaya qarşı», yuxarıda göstərilmişdir, § 192.

⁸⁰ AİHM qərarı 06.07.1999 q. «Lauri (Lowry) Portuqaliyaya qarşı», № 42296/98.

⁸¹ AİHM Qərarı 31.07.2000. «Barfuss (Barfuss) Çexiyaya qarşı», № 35848/97, §§ 69-70.

⁸² AİHM Qərarı 06.12.2007. «Lind (Lind) Rusiyaya qarşı», № 25664/05, § 81.

⁸³ AİHM Qərarı 10.01.2012. «Sokurenko (Sokurenko) Rusiyaya qarşı», № 33619/04, § 87.

⁸⁴ AİHM Qərarı «Kudla (Kudla) Polşaya qarşı» [Böyük palata], yuxarıda göstərilmişdir, §§ 112-117.

Əgər həbsdə saxlama ancaq təqsirləndirilən şəxsin qaçma riskinə əsasən davam etdirilsə və o, gizlənməyəcəyinə dair müvafiq təminat təqdim edərsə (məsələn, girov ilə), o zaman o, həbsdən azad edilməlidir⁸⁵.

2.2 Cinayət işi üzrə icraata maneçilik törədilməsi riski

Bu riskin dəyərləndirilməsində aşağıdakı hallar müəyyən edilməlidir:

- təqsirləndirilən şəxs iş üzrə sübutların saxtalaşdırılması məqsədilə şahidlərə⁸⁶, zərərçəkənlərə, mütəxəssislərə, ekspertlərə, cinayət məhkəmə icraatının digər iştirakçılara və ya onların yaxınlarına müxtəlif üsullarla (hədə-qorxu, şirnikləndirmə, maddi və qeyri-maddi vədlərin verilməsi və s.) təsir göstərməyə cəhd edibmi;
- təqsirləndirilən şəxsin əvvəlki davranışları necə olmuşdur (təqsirləndirilən şəxs sübutları məhv etməyə və ya saxtalaşdırmağa, axtarış, baxış, götürmə kimi proseslərə mane olmağa cəhd göstərübmi, təqsirini tam və ya qismən qəbul edirmi, istintaqla əməkdaşlıq edirmi);
- təqsirləndirilən şəxs tərəfindən törədilmiş cinayətin xarakteri necədir (zorakılıq, mütəşəkkil qrupun və ya cinayətkar dəstənin tərkibində və s.), təqsirləndirilən şəxsin azadlıqda olarkən istintaqa maneçilik törətmək imkanı varmı⁸⁷;
- istintaqa və ya məhkəmə icraatına maneçilik törədilməsi ehtimalını artıran və ya azaldan başqa faktlar varmı.

Məsələn, AİHM istintaqa maneçilik törədilməsi riskinin ciddi olması ilə əlaqədar, təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılmasını əsaslı hesab etmişdir. Bu zaman AİHM təqsirləndirilən şəxsin daha əvvəl yüksək rütbəli polis əməkdaşı olmasını, prosesin bir çox iştirakçılarını şəxsən tanımasını, onlarla dost münasibətlərində olmasını, xidməti məlumatın əldə edilməsi və öz cinayət yoldaşının azad edilməsi üçün polis əməkdaşına rüşvət verməyə əhd göstərməsini nəzərə almışdır⁸⁸.

Bununla yanaşı, narahatçılıq yaradan müvafiq məqamlar real əsasa malik olmalıdır. Şəxsin həbsə alınması haqqında məhkəmə qərarının əsaslandırma bölməsində ərizəçinin peşəsi (polis əməkdaşı) və prosesin iştirakçılara təsir göstərmə riski arasındakı əlaqə aydın göstərilməlidir⁸⁹.

⁸⁵ AİHM Qərarı «Letelge (Letellier) Fransaya qarşı», yuxarıda göstərilmişdir, § 46.

⁸⁶ Şəxsin şahidlərə hədə-qorxu gəlinməsi cəhdlərində iştirak etməsi onun həbsdə saxlanılması üçün əsas rolunu oynaya bilər, bax: AİHM Qərarı «Sizov (Sizov) Rusiyaya qarşı», yuxarıda göstərilmişdir, § 53.

⁸⁷ Ciddi məbləğdə maliyyə vəsaitlərinin, həmçinin cinayət aləmi və müxtəlif hüquq-mühafizə orqanlarında adları korrupsiya əməllərində hallanan dövlət məmurları ilə əlaqələrin olması və bu imkanlar sayəsində təqsirləndirilən şəxsin azadlıqda qalmaqla, şahidlərə təsir göstərmək və sübutları məhv etmək imkanının olması (hədə-qorxu almaları barəsində şahidlərin müraciət ərizəsi olduqda) onun həbsdə saxlanılmasını əsaslandırır, bax: AİHM Qərarı «Sopin (Sopin) Rusiyaya qarşı», yuxarıda göstərilmişdir, § 43.

⁸⁸ AİHM Qərarı 11.04.2013 «Şikuta (Shikuta) Rusiyaya qarşı», № 45373/05, § 47.

⁸⁹ AİHM Qərarı 03.05.2012 «Yevgeniy Kuzmin Rusiyaya qarşı», № 6479/05, § 32.

İstintaqın ilkin mərhələsində həmin risk çoxsaylı istintaq fəaliyyətlərinin aparılmasını tələb edən mürəkkəb məhkəmə işlərində həbsdə saxlama tədbirinə əsas vermiş ola bilər. Ancaq, vaxt keçdikcə, istintaq tədbirlərinin həyata keçirilməsi, şahid ifadələrinin alınması və sübutların toplanılması ilə, bu risk azalır⁹⁰.

Şəxsin həbsdə saxlanması nə qədər çox davam edərsə və istintaq nə qədər çox uzanarsa, ədalət mühakiməsinin icrasına maneçilik törədilməsi ehtimalının olması həbsdə saxlama tədbirini bir o qədər az əsaslandırılmış olacaq⁹¹.

Prosesin bir mərhələdən digərinə keçməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

İlkin istintaqın və sübutların toplanılmasının sona çatması təqsirləndirilən şəxsin ədalət mühakiməsi prosesinə müdaxilə etməsi riskini əhəmiyyətli dərəcədə aşağı salır⁹².

İş üzrə icraata maneçilik törədilməsi riskinin dəyərləndirilməsi üçün mühüm faktor təqsirləndirilən şəxsin cinayət işinin başlanılmasından həbsə alma qərarının qəbul edilməsinə qədər nümayiş etdirdiyi davranışlardan ibarətdir.

Əgər təqsirləndirilən şəxs təhqiqatdan uzun müddət xəbərdar olubsa və onun təhqiqata maneçilik törətməyə cəhd göstərdiyinə dair sübutlar yoxdursa, o zaman məhkəmənin rəyinə əsasən həmin risk əsaslandırılmamış sayılır, yəni, həbsdə saxlama təsdiqlənə bilməz⁹³. Cinayət işi üzrə icraatın gedişində təqsirləndirilən şəxs azadlığa buraxılıbsa və sonra onun yenidən həbsə alınması məsələsi həll olunursa, məhkəmə eyni mövqə nümayiş etdirir. Əgər təqsirləndirilən şəxs azadlıqda olarkən onun icraatın gedişinə maneçilik törətməyə cəhd göstərdiyinə dair sübutlar yoxdursa, o zaman həmin risk şəxsin yenidən həbsə alınmasını əsaslandırmır⁹⁴.

2.3 Cinayət fəaliyyətinin davam etdirilməsi riski

Bu riskin dəyərləndirilməsində aşağıdakı hallar müəyyən edilməlidir:

- təqsirləndirilən şəxsin bilərəkdən cinayət törətməyə görə ləğv edilməmiş və icra olunmamış məhkumluğu varmı⁹⁵;
- təqsirləndirilən şəxsin keçmişdə bilərəkdən cinayət törətməyə görə məhkumluğu varmı⁹⁶;
- təqsirləndirilən şəxs barəsində keçmişdə bilərəkdən cinayət törətməyə görə cinayət təqibi həyata keçirilibmi və cinayət təqibinə azad etmə xaricində digər

⁹⁰ AİHM Qərarı 04.10.2005. «Yajinskiy (Jarzynski) Polşaya qarşı», № 15479/02, § 43.

⁹¹ AİHM Qərarı 12.12.1991. «Kloot (Clooth) Belçikaya qarşı», № 12718/87, § 43. Daha əvvəl verilmiş şahid ifadələrinin dəyişdirilməsi üçün şahidlərə təzyiq göstərilməsi riski Rusiyada şəxsin həbsdə saxlanılmasını əsaslandırmaq üçün əhəmiyyətli sayılmır (əgər məhkəmə öz hökmlərini məhkəmədə deyil, ilkin istintaq zamanı verilmiş şahid ifadələri ilə əsaslandırarsa).

⁹² AİHM Qərarı 28.05.2009. «Kokoşkina (Kokoshkina) Rusiyaya qarşı», № 2052/08, § 79.

⁹³ AİHM Qərarı «Buzaci Moldova Respublikasına qarşı» [Böyük palata], yuxarıda göstərilmişdir, § 117.

⁹⁴ AİHM Qərarı «Letelye (Letellier) Fransaya qarşı», yuxarıda göstərilmişdir, §§ 38-39.

⁹⁵ Məhkumluğun olması özü-özlüyündə təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılmasını əsaslandırma bilməz: AİHM Qərarı 17.10.2013. «Sergey Vasilyev (Sergey Vasilyev) Rusiyaya qarşı», № 33023/07, § 84.

⁹⁶ Daha əvvəl törədilmiş və öz xarakterinə və ağırlıq dərəcəsinə görə iş üzrə irəli sürülən ittihamlarla müqayisə olunmayan qeyri-zorakılıq xarakterli cinayət əməlləri cinayət fəaliyyətinin davam etdirilməsi riskini əsaslandırma bilməz, bax, məsələn: AİHM Qərarı 28.04.2005. «Kolev (Kolev) Bolqariyaya qarşı», № 50326/99, §§ 60-61. Keçmiş məhkumluqlara dair qısa xatırlatma (cinayət əməlləri göstərilmədən) da bu riskin mövcudluğunu əsaslandırma bilər, bax: AİHM Qərarı 19.03.2006. «Lyubimenko (Lyubimenko) Rusiyaya qarşı», № 6270/06, § 74.

səbəblərə görə xitam verilibmi (amnistiya aktının olması, cinayət təqibinin vaxtının bitməsi və s.)⁹⁷;

- təqsirləndirilən şəxs cinayət mühakiməsi prosesinin iştirakçılarna, o cümlədən cinayətin iştirakçılarna hədə-qorxu gəlməyə cəhd edibmi;
- təqsirləndirilən şəxsin əvvəlki davranışları necə olub (təqsirini tam və ya qismən qəbul edirmi, istintaqla əməkdaşlıq edirmi);
- təqsirləndirilən şəxsin törətdiyi cinayət əməli nə dərəcədə ağırdır və xarakteri nədən ibarətdir (bu əməl sona çatdırılıbmı, yoxsa yarımçıqdır və sona çatdırılmamış cinayət əməlinin tamamlanmasının təqsirləndirilən şəxs üçün nəticələri necə ola bilər; təqsirləndirilən şəxs birlikdə yaşadığı ailə üzvlərinə qarşı cinayət törədibmi və s.)⁹⁸.

Bu riskin mövcudluğunu qəbul edərkən aşağıdakı məsələ izah olunmalıdır: işin hallarından irəli gələrək, xüsusən də, həmin şəxsin keçmiş fəaliyyətini və şəxsiyyətini nəzərə almaqla, məhkəmə riskin real olması qənaətinə necə gəlmişdir⁹⁹. Bu risk fonunda həbsdə saxlama tədbiri adekvat tədbir sayılır.

Bununla belə, cinayətlərin qarşısının alınmasında ictimai maraq ilkin həbs tədbirini əsaslandırma bilər, bir şərtlə ki, təqsirləndirilən şəxsin azadlıqda olarkən artıq təqsirli bilindiği eyni cinayət əməlini törədəcəyini ehtimal etmək üçün tutarlı əsaslar olsun. Məsələn, məhkəmə bir cinayət işinə baxarkən aşağıdakı fikirlərdən çıxış edərək, təqsirləndirilən şəxs tərəfindən yeni cinayət əməllərinin törədiləcəyi riskini əsaslandıran milli məhkəmələrin arqumentləri ilə razılaşmışdır:

1) həmin şəxsin təqsirləndirildiyi cinayət əməlinin uzun müddət davam etməsi;

2) zərərçəkənə böyük ziyan dəyməsi;

3) təqsirləndirilən şəxsin şəxsi keyfiyyətləri (maliyyə fəaliyyəti sahəsində təcrübəsinin və böyük bacarıqlarının olması) analoji cinayət əməllərini (fırılacaqılıq və s.) asanlıqla törədə biləcəyini göstərdi¹⁰⁰.

Digər tərəfdən, şəxsin konkret və aydın müəyyən edilmiş bir cinayəti törədəcəyindən şübhələnmək üçün əsaslar olmalıdır. Məhkəmənin fikrinə əsasən, analoji cinayət əməllərinə görə məhkumluğun olması yeni cinayət əməllərinin törədiləcəyi riskini əsaslandırır¹⁰¹.

Özü-özlüyündə məhkumluğun olması keçmiş cinayət əməllərinin xarakteri və ağırlığı nəzərə alınmadan, azadlıqdan məhrum etmə qətimkan tədbirini əsaslandırma bilməz¹⁰².

⁹⁷ Keçmiş inzibati hüquq pozuntularının olması həbsdə saxlama tədbirinə haqq qazandırmır, bax: AİHM Qərarı «Sergey Medvedev (Sergey Medvedev) Rusiyaya qarşı», yuxarıda göstərilmişdir, § 52.

⁹⁸ Cinayət fəaliyyətinin razılaşdırılmış və ya mütəşəkkil xarakteri bu riskin qiymətləndirilməsində əhəmiyyət kəsb edə və iş üzrə icraatın erkən mərhələlərində həbsdə saxlama tədbirini əsaslandırma bilər, bax: AİHM Qərarı «Vəliyev (Veliyev) Rusiyaya qarşı», yuxarıda göstərilmişdir, § 149.

⁹⁹ Cinayət fəaliyyətinin davam etdirilməsi təhlükəsi real olmalıdır. Məsələn, əgər cinayətkar qrupun bütün ehtimal olunan üzvləri cinayət təqibinə cəlb edilibsə, deməli, bu əlamət mövcud deyil, bax: yenə orada, § 155.

¹⁰⁰ AİHM Qərarı 10.11.1969. «Masnetter (Matznetter) Avstriyaya qarşı», № 2178/64, § 9.

¹⁰¹ AİHM Qərarı 12.12.1991. «Tot (Toth) Avstriyaya qarşı», № 11894/85, §§ 69-70.

¹⁰² AİHM Qərarı «Müller (Muller) Fransaya qarşı», yuxarıda göstərilmişdir, § 44.

3. Alternativ qətimkan tədbirləri

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinə əsasən, həbsdən azad edilmə - məhkəməyə gəlməyə dair zəmanətlərin təqdim edilməsi ilə şərtləşdirilir. Bu cür norma bəzən “girov haqqı” adlandırılır. “Girov” adı altında burada pul girovu anlayışı ilə yanaşı, həmçinin həbs ilə bərabər eyni qaydalara qulluq edə bilən istənilən təminedicə tədbir qəbul olunmalıdır (zəminlik, ölkəni tərk etməmə haqqında yazılı iltizam və s.). Zəmanətin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, məhkəmələr, mümkün olduğu qədər, həbsə qətimkan tədbirindən savayı istənilən digər təminedicə tədbirləri tətbiq etməlidirlər.

Buna görə də, təqsirləndirilən şəxsin həbsə alınması və yaxud azad edilməsi ilə bağlı məsələnin həlli zamanı milli məhkəmələr həmin şəxsin məhkəməyə gəlməsi ilə əlaqədar alternativ təminedicə tədbirləri nəzərdən keçirməyə borcludurlar¹⁰³.

Alternativ qətimkan tədbirlərinin cinayət işi üzrə lazımı icraatı təmin edə bilməməsi ilə bağlı nəticənin Məhkəmə tərəfindən hansı səbəbdən çıxarılması məhkəmə qərarında izah edilməlidir¹⁰⁴.

İbtidai həbsin xeyrinə gətirilən əsaslara edilən istinad alternativ tədbirlərin tətbiqinin mümkünsüzlüyünün adekvat izahı deyil, çünki “girov” yalnız təqsirləndirilən şəxsin həbsə alınması ilə bağlı əsasların mövcud olduğu təqdirdə tətbiq oluna bilər¹⁰⁵. Qaçış riskinin qarşısını girov və ya digər zəmanətlərin köməyi ilə almaq mümkündürsə, təqsirləndirilən şəxs həbsdən azad olunmalı və bu zaman nəzərə alınmalıdır ki, daha yüngül hökmün gözləndiyi hallarda, təqsirləndirilən şəxsin qaçış üçün səbəbləri daha az olur¹⁰⁶.

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndində nəzərdə tutulan “girovun” məqsədinin dəymiş zərərin əvəzinə ödənilməsi deyil, təqsirləndirilən şəxsin dinləməyə gəlməsini təmin etməkdən ibarət olduğu üçün, girovun miqdarı əsasən, təqsirləndirilən şəxsin şəxsiyyətinə, mülki vəziyyətinə, və təminat təqdim edən şəxslər ilə münasibətinə görə təyin edilməlidir. Başqa sözlə desək, ehtimal dərəcəsinə görə təqsirləndirilən şəxsin məhkəməyə gəlmədiyini təqdirdə, zəminlərə qarşı təminat və yaxud hərəkət itkisi həmin şəxsin qaçışının qarşısını alması üçün kifayət qədər güclü faktor olacaq¹⁰⁷. Məhkəmələr girovun dəyərinin təyin edilməsi məsələsinə təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanması zərurəti haqqında qərarların verilməsi zamanı olduqları qədər diqqətlə yanaşmalıdırlar¹⁰⁸.

¹⁰³ AİHM Qərarları «İdalov (Idalov) Rusiyaya qarşı» [Böyük Palata], yuxarıda qeyd olunub, § 140; «Buzaci (Buzadji) Moldova Respublikasına qarşı» [Böyük palata], yuxarıda qeyd olunub, § 87.

¹⁰⁴ AİHM 24.04.2012-ci il tarixli Qərarı. «Çumakov (Chumakov) Rusiyaya qarşı», № 41794/04, § 163.

¹⁰⁵ AİHM 12.03.2009-cu il tarixli Qərarı. «Aleksandr Makarov (Aleksandr Makarov)», № 15217/07, § 139.

¹⁰⁶ AİHM 23.09.2008-ci il tarixli Qərarı. «Vrençov (Vrenčev) Serbiyaya qarşı», № 2361/05, § 76.

¹⁰⁷ AİHM 28.09.2010-cu il tarixli Qərarı «Manquras (Mangouras) İspaniyaya qarşı» [Böyük Palata], № 12050/04, § 78.

¹⁰⁸ AİHM 13.09.2005-ci il tarixli Qərarı. «Skrobol (Skrobol) Polşaya qarşı», № 44165/98, § 57.

Girovun dəyəri girovun təyin edilməsi haqqında qərarla lazımı qaydada əsaslandırılmalı və təqsirləndirilən şəxsin maddi durumunu nəzərə almalıdır¹⁰⁹.

Milli məhkəmələr tərəfindən təqsirləndirilən şəxsin girov qismində müvafiq məbləği daxil etmə imkanının, yəni həmin şəxsin ödəmə qabiliyyətinin müəyyən edilməməsi Məhkəmə tərəfindən Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinin pozulması kimi qəbul edilə bilər¹¹⁰.

Girovun dəyərinin çox böyük olmasına yol verilməsə də (təqsirləndirilən şəxs həmin məbləği daxil etmək gücündə olmalıdır), bu dəyər olduqca kiçik də ola bilməz (girovun itirilmə riski təqsirləndirilən şəxsi üzərinə qoyulan öhdəlikləri yerinə yetirməsi üçün kifayət qədər güclü faktor olmalıdır). Həmçinin, müəyyən hallarda təqsirləndirilən şəxsin boynuna qoyulan zərərin dəyəri də nəzərə alınmalıdır¹¹¹. Təqsirləndirilən şəxs girovun dəyərinin müəyyən edilməsi üçün tələb olunan və lazım gəldikdə, yoxlanıla bilən məlumatı düzgün təqdim etməlidir¹¹². Girov qismində təklif olunan pul vəsaitlərinin naməlum əmələ gəlmə mənbəyi girov müqabilində həbsdən azad edilmədən imtinaya səbəb ola bilər¹¹³.

Qanuna uyğun olaraq, Məhkəmə nəzarəti olmadan girovdan avtomatik imtina Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinin zəmanətlərinə uyğun deyil¹¹⁴. Bununla yanaşı, Məhkəmə qəbul edib ki, bəzən “girov müqabilində həbsdən azad edilmə imkanının mövcud olmaması” “aydın” ola bilər (məsələn, şəxs, ehtimal olaraq, zorakılıqla əlaqəli cinayətlər və ya terrorizmdə iştirak edən cinayətkar qrupun üzvüdür), xüsusi ilə istintaqın ilkin mərhələlərində; lakin, bu cür hallarda da həbsə alınma avtomatik qaydada təyin edilməməlidir¹¹⁵. Cinayət üzrə işin daha sonrakı mərhələlərində işin heç bir «aydınlığı», sübutlardan asılı olmayaraq, təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılmasına bəraət qazandıra bilməz¹¹⁶.

Alternativ qətimkan tədbirlərinin tətbiqi imkanını tərəflərin bununla bağlı ərizələrinin mövcud olub-olmamasından, habelə cinayət işi üzrə icraat dərəcəsiindən asılı olmayaraq nəzərdən keçirilməlidir¹¹⁷.

¹⁰⁹ AİHM 03.07.2008-ci il tarixli Qərarı «*Georgiyeva (Georgieva) Bolqarıstana qarşı*», № 16085/02, §§ 30-31.

¹¹⁰ AİHM 10.08.2006-ci il tarixli Qərarı «*Toşev (Toshev) Bolqarıstana qarşı*», № 56308/00, §§ 69-73.

¹¹¹ AİHM Qərarı «*Manquras (Mangouras) İspaniyaya qarşı*» [Böyük palata], yuxarıda qeyd olunub, § 81 və § 92. Bu iş neftinin axması nəhəng ekoloji fəlakətə səbəb olan gəminin kapitanının (Yunanıstandan) həbsə salınmasına aid idi. Girovun məbləği 3 mln. avro dəyərində qiymətləndirilmişdir ki, bu da şəxsi maliyyə imkanlarından qat-qat üstün idi, və o, yalnız qeyd olunan məbləğ gəminin sığorta edildiyi şirkət tərəfindən ödənildikdən sonra azad edilmişdir. Buna baxmayaraq, Məhkəmənin Böyük palatası, girovun dəyərini ittiham olunan cinayətlərin ağırlıqları və dəymiş zərərin miqdarını nəzərə alaraq, həmçinin təqsirləndirilən şəxsin gəmi sahibinin müzdlü işçi statusu, onun girovu ödəyəcək şəxslər ilə peşəkar münasibəti, vətəndaşlığı, daimi yaşayış yeri, habelə İspaniyada əlaqələrinin mövcud olmaması və yaşını diqqətə alaraq, səs çoxluğu ilə İspaniya məhkəmələrinin bu işə yanaşmasını əsaslandırılmış kimi qəbul etdi.

¹¹² AİHM 15.11.2001-ci il tarixli Qərarı «*İvançuk (Iwańczuk) Polşaya qarşı*», № 25196/94, § 66.

¹¹³ AİHM 26.01.1993-cü il tarixli Qərarı «*W. İsveçrəyə qarşı*», № 14379/88, § 33.

¹¹⁴ AİHM 26.06.2012-ci il tarixli Qərarı «*Piruzyan (Piruzyan) Ermənistanına qarşı*», № 33376/07, § 105; AİHM 20.02.2014-cü il tarixli Qərarı «*Zahidov Azərbaycanca qarşı*», № 11948/08 sayılı, 20/05/2014-cü il tarixli yekun məhkəmə qərarı, § 69.

¹¹⁵ AİHM Qərarı «*Xodorkovski (Khodorkovskiy) Rusiyaya qarşı*», yuxarıda qeyd olunub, § 196.

¹¹⁶ AİHM Qərarı «*Bikov (Bykov) Rusiyaya qarşı*» [Böyük palata], yuxarıda qeyd olunub, § 66.

¹¹⁷ RF Ali Plenumunun 19.12.2013-cü tarixli 41Nəli qərarı (24.05.2016-cı il tarixli red.), b. 3.

Müvafiq olaraq, məhkəmə, müvafiq işə baxan zaman təqsirləndirilən şəxsə qarşı alternativ qətimkan tədbirlərinin heç bir nəticə verməyəcəyi ilə bağlı daxili qənaətə gəlməli, və şəxsi mövqeyini verdiyi qərarın əsaslandırıcı hissəsində izah etməlidir. Rusiyaya aid bir sıra cinayət işlərində AİHM Konvensiyasının 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinin pozulduğunu müəyyən edildi, ona görə ki, həbsdə saxlanılma haqqında məhkəmə qərarlarında müvafiq təhlil mövcud deyildi¹¹⁸.

4. İlk həbs müddətinə təsir göstərən əlavə faktorlar

1) İstintaqın aparılması zamanı fəaliyyətsizlik və süründürməçilik halları

Qətimkan tədbirinin uzadılması zamanı həbsdə saxlanılan təqsirləndirilən şəxsin işinin icraatı zamanı müvafiq orqanlar tərəfindən fəaliyyətsizlik (süründürməçilik) halının baş verib-verməməsi yoxlanmalıdır. Qeyd edilən faktların müəyyən edildiyi təqdirdə azadlıqdan məhrum etmə qismindəki qətimkan tədbiri azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqəsi olmayan qətimkan tədbiri ilə əvəz edilməlidir. İstintaq fəaliyyətinin sonrakı icraatının zəruriliyi özü-özlüyündə təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanma müddətinin artırılması üçün yeganə və lazımı əsas hesab edilə bilməz¹¹⁹.

İstintaq orqanları tərəfindən yol verilən fəaliyyətsizlik və süründürməçilik faktlarının aşkar edilməsi məqsədi ilə hansı istintaq (prosessual) hərəkətlərin planlaşdırıldığı və həyata keçirildiyini müəyyən etmək və bu hərəkətlərin əvvəlcədən həyata keçirilməsinin hansı səbəbdən mümkün olmaması araşdırılmalıdır .

Məhkəmə nəzərə alır ki, həbsdə saxlanılan təqsirləndirilən şəxslər hakimiyyət orqanları tərəfindən iş üzrə icraat zamanı xüsusi, yəni cinayət işlərinin məhkəmə tərəfindən daha tez araşdırılması və baxılması üçün səy göstərmək hüququna malikdirlər¹²⁰. Bununla yanaşı, Konvensiyanın 6-cı maddəsində qeyd olunan ədalətli məhkəmə araşdırmasının təminatları bundan zərər çəkməli deyil. Məhkəmə qeyd etdiyi kimi, həbsdə saxlanılan təqsirləndirilən şəxsin öz işinə xüsusi təcililik ilə baxılması hüququ məhkəmələr üçün üzərlərinə düşən vəzifələrinin xüsusi diqqətlə yerinə yetirilməsi üçün əsassız maneələrin yaradılmasına səbəb olmamalıdır¹²¹.

Cinayət işi üzrə icraat zamanı xüsusi təcililik hüququ nəzərdə tutulur ki, məhkəmələr tərəfindən verilən qərarlarda hətta təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılmasına dair kifayət qədər əsaslı və aidiyyətli səbəblərin gətirildiyi halda belə, ibtidai həbsin müəyyən olunmuş “ağlabatan müddətdən” artıq davam etməsi Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinin pozulmasına səbəb bilər. İş üzrə icraat zamanı hakimiyyəti orqanlar tərəfindən “xüsusi səyin” göstərib-göstərilməməsinin təyin edilməsi zamanı

¹¹⁸ Bax, məsələn: AİHM Qərarları «*Fedorenko (Fedorenko) Rusiyaya qarşı*», yuxarıda qeyd olunub, § 71; «*Sergey Vasilyev (Sergey Vasilyev) Rusiyaya qarşı*», yuxarıda qeyd olunub, § 86.

¹¹⁹ AİHM 18.06.2009-cu il tarixli Qərarı «*Şteyn (Shteyn (Stein)) Rusiyaya qarşı*», № 23691/06, § 117; 24.01.2012-ci il «*Valeriy Samoylov (Valeriy Samoylov) Rusiyaya qarşı*», № 57541/09, § 123.

¹²⁰ AİHM Qərarı «*İdalov (Idalov) Rusiyaya qarşı*» [Böyük palata], yuxarıda qeyd olunub, § 140.

¹²¹ AİHM Qərarı «*Tot (Toth) Avstriyaya qarşı*», yuxarıda qeyd olunub, § 77.

işin mürəkkəbliyi və istintaqın xüsusiyyətləri kimi məsələləri¹²², xüsusi ilə təqsirləndirilən şəxsin (onun müdafiəçilərinin), istintaq orqanlarının və məhkəmə orqanlarının davranışı nəzərə almaq lazımdır¹²³. Cinayət işi üzrə icraatı aparan orqanların əsassız hərəkətsizliyi nəticəsində baş verən həbsdə saxlanılmanın ağılabatan müddət hüququ pozulmuş hesab olunur¹²⁴.

Təqsirləndirilən şəxs, iş üzrə icraat zamanı hakimiyyəti orqanlar ilə əməkdaşlıq etməyə borclu deyil. Buna görə, məsələn, təqsirləndirilən şəxsin ifadə verməkdən imtina etməsi və yaxud təqsirin qəbul edilməməsinə edilən istinadın həmin şəxsin həbsdə saxlanılmasına əsas kimi götürülməsi yolverilməzdir¹²⁵.

2) *İlkin həbsin «əsaslandırılmış» müddəti*

Həbsdə saxlanılmanın əsaslandırılmış müddəti məsələsi abstrakt qiymətləndirməyə tabe deyil. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinin təminatları – artırılması avtomatik qaydada pozulmasına səbəb olan və ya riayət olunmasına zəmanət verən hər hansı həbsdə saxlanılma müddətlərini nəzərdə tutmur¹²⁶. Bu zəmanətə riayət olunmanı hər hansı konkret cinayət işinin sübutlarından irəli gələrək qiymətləndirmək lazımdır¹²⁷.

Məhkəmələr tərəfindən qanuni və kifayət qədər əsasların təqdim edildiyi halda və iş üzrə icraatın lazımi səylə aparıldığı təqdirdə, hətta olduqca davamlı həbsdə saxlanma müddətləri Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinə uyğun ola bilər.

Cinayət işlərinin birində AİHM qət etdi ki, təqsirləndirilən şəxsin ibtidai həbsdə 5,5 il ərzində saxlanması da həmçinin, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinin pozulmasına səbəb olmayıb¹²⁸. Məhkəmə qeyd etdi ki, adətən bu cür hallar həbsdə saxlanılmanın əsaslı müddət hüququnu pozur. Lakin, çoxsaylı zərərçəkmiş şəxslərin işi üzrə keçən (beynəlxalq terrorçuluq) həmin işin müstəsna səbəblərini, yəni mürəkkəbliyini və hakimiyyəti orqanlar tərəfindən icraat dövründə fəaliyyətsizlik müddətlərinin mövcud olmamasını nəzərə alaraq, Məhkəmə razılaşdı ki, milli məhkəmələr tərəfindən gətirilən (təqsirləndirilən şəxsin vətəndaşlığı, Almaniyada hər hansı sosial əlaqələrinin və yaxud yaşayış yerinin mövcud olmaması, ittihamın ağırlığı və azadlıqdan ömürlük məhrum etməklə potensial cəzalandırılma və s. olmaması səbəbindən qaçış riskinin mövcud olması) əsaslar həmin şəxsin ibtidai həbsini doğruldur. Beləliklə, həbsdə uzun müddət saxlanılma faktı Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinin avtomatik pozulmasına səbəb olmur.

¹²² AİHM qərarı 18.12.1996-cı il. «*Skott (Scott) İspaniyaya qarşı*», № 21335/93, § 74.

¹²³ AİHM qərarı 03.07.2012-ci il «*Lutsenko (Lutsenko) Ukraynaya qarşı*», № 6492/11, § 68.

¹²⁴ AİHM qərarı «*Tot (Toth) Avstriyaya qarşı*», yuxarıda göstərilmişdir, §§ 77-78.

¹²⁵ AİHM qərarı «*Lutsenko (Lutsenko) Ukraynaya qarşı*», yuxarıda göstərilmişdir, § 72.

¹²⁶ AİHM qərarı 06.05.2008-ci il «*Nart (Nart) Türkiyəyə qarşı*», № 20817/04, § 29; ot 09.01.2003-cü il. «*Şişkov (Shishkov) Bolqarıstana qarşı*», № 38822/97, § 66.

¹²⁷ AİHM qərarı 03.10.2006-cı il «*Makkey (McKay) Birləşmiş Krallığa qarşı*» [Böyük Palata], № 543/03, § 45.

¹²⁸ AİHM qərarı 26.10.2006-cı il «*Xraidi (Chraidi) Almaniyaya qarşı*», № 65655/01, §§ 33-48.

Digər tərəfdən, hətta ən qısa həbsdə saxlanılma müddəti belə sübutlu şəkildə əsaslandırılmadığı halda Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinin pozulmasına səbəb olacaq.

Məhkəmə təcrübəsindəki mövcud misallar göstərir ki, həbsdə saxlanılma müddəti hüququnun pozulması faktı ibtidai həbsin nisbətən qısa müddətlərinə münasibətdə müəyyən edilmişdir.

«Nart Türkiyəyə qarşı» adlı işdə pozuntu - həddi-buluğa çatmamış (17 yaş), silahlı qərətdə təqsirləndirilən və ibtidai həbs müddəti 48 sutka təyin olunmuş şəxsə münasibətdə müəyyən edilmişdir. Bununla yanaşı Məhkəmə qeyd etmişdir ki, həddi-bulluğa çatmamış şəxslərə münasibətdə ibtidai həbs qətimkan tədbiri yalnız ən axırncı növbədə tətbiq edilməlidir; müddəti mümkün qədər qısa olmalı, və yalnız həbsdə saxlanılmanın olduqca vacib olduğu, həddi-bulluğa çatmamış şəxslərin böyüklərdən ayrı saxlanmalarının tələb olunduğu hallarda baş verə bilər ki, bu cinayət işində də bu cür hal baş vermədi¹²⁹.

2.2 Milli qanunvericilik və onun tətbiqi praktikası

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi –Konvensiyanın 5-ci maddəsinin bir sıra tələblərinin yerinə yetirilməsini təmin edən hüquq normalarını ehtiva edir.

Qanunvericilik aktları:

- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 28-ci maddəsi azadlıq hüququnu müəyyən edir, “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanununun 4-cü maddəsi azadlığın məhdudlaşdırılması hallarını müəyyən edir;
- Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi - azadlıq hüququnu təmin edən mexanizmi yaradan bir sıra normaları ehtiva edir: 14-cü maddə azadlıq hüququnun təmin edilməsi prinsipinə həsr olunub; 155-ci maddə qətimkan tədbirlərinin tətbiqi əsaslarını nizamlayır, 157-ci maddə həbs qətimkan tədbirinə həsr olunub; 159-cu maddə cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraat zamanı həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılmasını, 447-ci maddə həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinin prosessual qaydasını nizamlayır.

Qanunqüvvəli aktlar:

- Prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqi zamanı azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması ilə bağlı məsələlərə Konstitusiyaya Məhkəməsinin bir sıra qərarları həsr olunub: 158.3-cü maddənin bəzi müddəalarının izahı haqqında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumunun Qərarı, Azərbaycan

¹²⁹ AİHM Qərarı «Nart (Nart) Türkiyəyə qarşı», yuxarıda qeyd olunub, §§ 31-35.

Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 158.4-cü və 290.3-cü maddələri; Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 26-cı və 96-cı maddələrinin izahı haqqında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumunun 15 iyul 2011-ci il tarixli Qərarı; Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 157.5-ci maddəsinin izahı haqqında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumunun 9 iyul 2010-cu il tarixli Qərarı, Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 448.5-ci maddəsinin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğunluğunun yoxlanması haqqında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumunun 16 sentyabr 2014-cü il tarixli Qərarı; Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin “Penitensiar sahədə fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi, cəza siyasətinin humanistləşdirilməsi və cəmiyyətdən təcridetmə ilə əlaqədar olmayan alternativ cəza və prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqinin genişləndirilməsi haqqında” 10 fevral 2017-ci il tarixli Sərəncamı;

- Azərbaycan Respublikasının Plenumunun «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Avropa Konvensiyası müddələrinin və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında» 30 mart 2006-cı il tarixli Qərarında, habelə Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinin Plenumunun «Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə bağlı təqdimatlara baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsi haqqında» 3 noyabr 2009-cu il tarixli Qərarlarında məhkəmələrə həbsi nizamlayan formaların tətbiqinin xüsusiyyətlərinə dair izahlar verilmişdir.

Bununla yanaşı, əsassız həbs qətimkan tədbiri və həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması problemi mövcuddur.

CPM-nin həbs və məhkəməyədək həbsdə saxlanılma qismində qətimkan tədbirinin tətbiqinə dair müvafiq müddəaları aşağıda qeyd olunan Məhkəmə Qərarlarında ətraflı təsvir edilmişdir: «*Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı*», 37138/06 sayılı 9 noyabr 2010-cu il tarixli, 83-102-ci bəndlər, və «*Muradverdiyev Azərbaycana qarşı*», 19699/06 sayılı, 9 dekabr 2010-cu il tarixli, 35-49-cu bəndlər. Ali Məhkəmənin Plenumunun həbsdə saxlanılma və məhkəmədən əvvəl həbs qismində qətimkan tədbirinin tətbiqinə dair müvafiq müddəaları aşağıda qeyd olunan cinayət işlərinə dair Məhkəmə Qərarlarında ətraflı təsvir edilmişdir: «*Allahverdiyev Azərbaycana qarşı*», 49192/08 sayılı 6 mart 2014-cü il tarixli, 31-32-ci bəndlər, və «*İsayeva Azərbaycana qarşı*», 36229/11 sayılı, 25 iyun 2015-ci il tarixli, 56-57-ci bəndlər.

2.3 Problemlər və onların həllinə dair tövsiyələr

a) Cinayət-prosessual qaydada həbsin formal əsasla inzibati həbslə əvəz edilməsi. Həbsdə qeyri-qanuni saxlanılma ilə bağlı məhkəmə nəzarəti qaydasında tənqirdən salınmadan mübahisələndirmək institutu mövcuddur. AR CPM-nin 449.3.2 və 449.3.3-cü maddəsində məhkəmə nəzarəti qaydasında həbsdə saxlanılma faktı ilə bağlı şikayət nəzərdə tutulub. Bu cür şikayətlərdən xilas olmaq üçün istintaq orqanları tərəfindən

cinayət qaydasında təqib edilməsi ehtimal olunan təqsirləndirilən şəxsə qarşı hər hansı formal əsasla inzibati xəta haqqında icraat başlanılır, adətən əsas qismində şəxs tərəfindən polis işçisinin qanuni tələblərinə əməl edilməməsi göstərilir (535, AR İXM). Bu icraatda sübut qismində - polis işçisi ilə yanaşı birgə xidmət aparan həmkarların ifadələri göstərilir. Şəxsin inzibati həbsə salınmasından sonra cinayət təqibinin başlanması üçün bütün lazımi tədbirlər həyata keçirilir və inzibati həbs müddəti başa çatdıqdan sonra həmin şəxsə ittiham oxunur.

b) qeydiyyatla alınmamış saxlamalar. Bəzən elə olur ki, şəxs əvvəl hüquq-mühafizə orqanlarına gətirilir, və heç bir əsas olmadan, həmin şəxsin uzun müddəti ərzində - 5-6 saat azadlığı məhdudlaşdırılır və o, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti ilə məşğul olan əməkdaşın və yaxud müstətiqin otağında saxlanılır.

«Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı» işdə ərizəçi hakimin qarşısına çıxmazdan əvvəl təxminən 54-55 saat həbsdə saxlanılıb ki, bu da milli qanunvericilik tərəfindən təyin olunan maksimal müddətdən 6-7 saat artıqdır¹³⁰.

Hətta elə hallar olur ki, mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı mübarizə aparan daxili işlər orqanlarının təşkilatı tərəfindən bir neçə gün ərzində, qeyri-rəsmi qaydada həbsə alınma ilə bağlı heç bir protokol tərtib etmədən, şəxsin azadlıq hüququ məhdudlaşdırılır və bununla yanaşı həmin şəxs heç bir müdafiə hüququ ilə təmin olunmur.

«Nağıyev Azərbaycana qarşı» işdə ərizəçinin 18 sentyabr-28 sentyabr 2008-ci il tarixlərində azadlıqdan məhrum edilməsi faktı heç yerdə qeyd olunmamışdı. Məhkəmə vurğuladı ki, şəxsin qeydiyyatsız olaraq həbsdə saxlanması Konvensiyanın 5-ci maddəsinin ehtiva etdiyi fundamental vacib təminatlara məhəl qoymama deməkdir və bu qərarın ciddi şəkildə pozulmasının üstünü açır¹³¹.

v) həbs qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsi məqsədilə əsasların formal nəzərdən keçirilməsi - ibtidai istintaq orqanı, bir qayda olaraq, cinayətin törədilməsini təsdiq edən sübutları məhkəməyə təqdim etmir. Həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi zamanı əsas kimi cinayətin xüsusiyyəti və ictimai təhlükəsi, habelə şəxsin həqiqətən cinayət törətdiyini təsdiq edən ilkin sübutlar götürülür. Lakin azadlıqda qalmaqla şəxsin təkrar cinayət törətmə, istintaq orqanlarından gizlənmə və istintaqa təsir göstərmə, sübutları saxtalaşdırma və s. bu kimi ehtimallar ilə əlaqədar hər hansı sübut mövcud deyil. Məhkəmələr bu cür sübutları tələb etmir. Daimi yaşayış yeri, iş yerinə dair məlumatdan savayı bəzən müəyyən olur ki, təqsirləndirilən şəxs təhsil alır, ailəni dolandıran yeganə şəxsdir, öhdəliyində azyaşlı uşaqlar var və s., lakin buna baxmayaraq, məhkəmə həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi üçün maddi və prosessual əsaslara əhəmiyyət vermir, və cinayətin ağırlığını əsas götürərək, həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında qərar qəbul edir;

¹³⁰ «Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı», 37138/06 sayılı, 9 fevral 2011-ci il, 154-169-cu bəndlər.

¹³¹ «Nağıyev Azərbaycana qarşı», 16499/09 sayılı, 23 iyul 2015-ci il, 58-68-ci bəndlər.

- Ali Məhkəmənin Plenumunun Qərarlarının izahlarına baxmayaraq, məhkəmələr həbsdə saxlanılmanın qanuniliyini yoxlamır, müdafiə tərəfinin sübutları (məsələn, həbsə alınma protokolunun tərtib edildiyi tarixin və həbsə alınma müddətinin hesablanması, həbsə alınma protokolunun tərtib edilməsi zamanı yol verilən pozuntular haqqında və s.), bir qayda olaraq, məhkəmələr tərəfindən nəzərə alınmır, məhkəmə birbaşa törədilən cinayətə və ya həmin cinayətin törədilməsinə işarə edən ilkin sübutları nəzərə alır və həmin sübutların əsasında qərar qəbul edir. Həbsdə saxlamanın qeyri-qanuniliyinə baxmayaraq, praktiki olaraq həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında qərardan imtina hallarına rast gəlinmir.

- istintaq, həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi üçün əsasların mövcudluğunu təsdiq edən və şəxsin istintaq prosesini həyata keçirən orqandan gizlənmə ehtimalını, cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə qeyri-qanuni təzyiqlə göstərməklə şəxs tərəfindən ibtidai istintaqın və ya məhkəmə istintaqının normal gedişatının qarşısının alınacağını, cinayət təqibi üçün əhəmiyyəti olan materialların gizlədilməyini və ya saxtalaşdırılacağını; cinayət qanununda nəzərdə tutulan əməli təkrar törədəcəyini, və ya cəmiyyət üçün təhlükəli olacağını; cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən çağırışlar zamanı hər hansı üzrlü səbəb olmadan gəlməyəcəyini və ya cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmaqdan və cəza çəkməkdən başqa yollar ilə boyun qaçıracağını ehtimal etmək üçün əsas verən materialları məhkəməyə təqdim etmir. İbtidai istintaq orqanı adətən AR CPM-nin 155-ci maddəsində qeyd olunan həbs qətimkan tədbirləri hallarını formal olaraq sadalayır, lakin hər bir halı sübut edən dəlilləri təqdim etmir. İbtidai istintaq orqanı ən yaxşı halda şəxsin istintaqdan boyun qaçırmasını – cinayət işinə məcburi gətirilmə haqqında qərarın, çağırış və rəqəsinin və yaxud telefoqramın tikilməsi vasitəsi ilə yekunlaşdırılmış hesab edir. Lakin, şahidlərə və zərərçəkmişlərə təsirin göstərilməsi, sübutların saxtalaşdırılması kimi digər əsasların sadalanmasına baxmayaraq, sübutların mövcud olmamasını təqdim etmir.

İbtidai istintaqın istifadə etdiyi əsas metodlardan biri – gələcəkdə şəxs ilə bağlı həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi məqsədi ilə, həmin şəxsin formal axtarışa verilməsidir. Beləliklə, şəxsin yaşayış yeri ilə qeydiyyat ünvanı fərqlidirsə, istintaq orqanı bildirişi özünə sərf edən ünvanı göndərir ki, bunun nəticəsində də, təqsirləndirilən şəxs istintaqa gəlmir, və bu da onun axtarışa verilməsi üçün arqumentə çevrilir. Şəxs tutulduqdan dərhal sonra məhkəməyə vəsatətlə müraciət olunur və həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinə dair təqdimat verilir. CPM-nin 155-ci maddəsində qeyd olunan digər əsaslar üzrə hər hansı sübut təqdim olunmur və məhkəmələr tərəfindən tələb olunmur.

q) cinayət işlərinin müəyyən kateqoriyaları üzrə həbsin qətimkan tədbiri olaraq əsaslandırılmadan və stereotiplərə görə tətbiq edilməsi (məsələn, narkotik vasitələrinin qeyri-qanuni dövriyyəsi sahəsindəki cinayət işlərinə (xüsusi ilə satışı nəzərdə tutmayan hallarda), sağlamlığa ağır zərərin yetirilməsi və vəzifə cinayətlərində).

d) alternativ qətimkan tədbirlərinin tətbiq edilməməsi. Həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinə dair məsələnin baxılması zamanı alternativ qətimkan tədbirlərinin seçilməsi imkanı, bir qayda olaraq, nəzərdən keçirilmir.

Ev dustaqlığı, bir qayda olaraq, yalnız müdafiə tərəfindən ərizənin mövcud olduğu təqdirdə tətbiq edilir və şəxsi təşəbbüsə əsasən tətbiq olunmur.

e) mülkiyyət əleyhinə cinayət işlərində şəxsin girov müqabilində azad edilməsinin təqsirləndirilən şəxs tərəfindən zərərin müəyyən hissəsinin əvəzinin ödənilməsindən və zərərçəkmiş şəxsin azadlığa buraxılma ilə bağlı etirazının mövcud olmamasından asılılığı. Zərərçəkmiş şəxsin etiraz etdiyi təqdirdə, təqsirləndirilən şəxsin azad olunması zərurətinə işarə edən sübutlar heç bir xüsusi əhəmiyyətə malik deyil.

j) həbsdə saxlamadan imtina edildikdə ev dustaqlığının əsassız tətbiq edilməsi. CPM-də qətimkan tədbirlərinin müxtəlifliyinə baxmayaraq, məhkəməyə həbsdə alınmaya dair təqdimatla müraciət olunduğu təqdirdə, alternativ olaraq, faktiki qaydada ev dustaqlığı qismində qətimkan tədbiri seçilir. Lakin ev dustaqlığı AİHM tərəfindən Konvensiyanın 5-ci maddəsində istifadə olunan «azadlıqdan məhrum edilmə» termininin avtonom mənasını daşıyır¹³². Nəticə etibarilə, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinin təminatları həmçinin təqsirləndirilən şəxsin ev dustağı olduğu dövrdə, və həbsdə saxlandığı müddət ilə müqayisədə, bərabər həcmdə tətbiq olunur. AİHM hakimiyyət orqanları tərəfindən ev dustaqlığının əsaslandırılması üçün, həbsdə saxlanılmanın əsaslandırılması ilə müqayisədə, nisbətən yüngül tələblərin tətbiq olunmasının lazım olduğuna dair arqumentini rədd etdi¹³³. Buna görə də, məsələn, məhkəmə əsasların mövcud olmamasına istinad edərək həbs qətimkan tədbirini uzatmaqdan imtina etdiyi halda Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndi pozulur¹³⁴.

z) həbsdə saxlanılma müddətinin formal şəkildə uzadılması. AR CPM-nin 158-ci maddəsində həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması üçün əsas qismində «*cinayət işinin mürəkkəbliyi*» və «*cinayət işinin müstəsna mürəkkəbliyi*» göstərilir, lakin məhkəmələr bu anlayışları istədikləri kimi izah edir və həbs müddətini uzadaraq, praktiki olaraq, istənilən işi əvvəl mürəkkəb, sonra isə müstəsna mürəkkəb adlandırırlar. Əvvəlki həbsdə saxlanılma dövrü ərzində hər hansı istintaq hərəkətinin mövcud olmadığı halda, məhkəmələr istintaqın səmərəsizliyinə lazımi reaksiyanı vermir, və buna baxmayaraq, həbsdə saxlanılma müddətini uzatmağa davam edir.

k) işin məhkəmə baxışı zamanı həbsin tətbiqi və həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması haqqında məhkəmə qərarından apellyasiya şikayətinin mümkünsüzlüyü. Məhkəmə mərhələsində şəxs azadlığa çıxması ilə bağlı istənilən vaxt cinayət işinə baxan məhkəməyə müraciət edə bilər. Lakin demək olmaz ki, bu, müvafiq qərardan “şikayəti” əvəz edir. Həbs qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsi haqqında

¹³² AİHM 07.11.2013-cü il tarixli Qərarı. «*Yermakov (Ermakov) Rusiyaya qarşı*», № 43165/10, § 238.

¹³³ AİHM Qərarı «*Buzaci (Buzadji) Moldova Respublikasına qarşı*» [Böyük palata], §§ 111-114.

¹³⁴ Həmin hissədə, §§ 121-122.

qərardan şikayət eyni məhkəmə tərəfindən baxılmamalıdır – şikayətə baxan və şikayət olunan şəxs eyni subyekt ola bilməz.

Təkliflər:

- 1) *Girov müqabilində azadlığa buraxılma şərtlərinin sadələşdirilməsi və girovun tətbiqi imkanlarının genişləndirilməsi.*
- 2) *Həbsə alternativ ola biləcək qətimkan tədbirlərinin dairəsinin genişləndirilməsi.*
- 3) *Ev dustaqlığı yalnız həbsə alınmanın alternativini kimi qəbul olunması ilə bərabər, həm də müstəqil qətimkan tədbiri qismində tətbiq oluna bilər.*
- 4) *CPM-nin normalarını sərtləşdirərək müəyyən etmək ki, qətimkan tədbiri qismində həbsin tətbiq edilməsinin ağır və xüsusi ağır cinayətlərin qəsdən törədilməsinə (mülkiyyətə qarşı cinayətlər istisna olmaqla) görə, və bununla bağlı müvafiq sübutların mövcud olduğu halda həyata keçirilməlidir. Böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərə görə həbs qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsi imkanını istisna etmək.*
- 5) *Məhkəmə tərəfindən həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında qərarın qəbul edilməsi zamanı konkret, faktiki, və hakim tərəfindən bu cür qərarın qəbul edilməsini əsaslandırان sübutların qeyd edilməsini tələb edən qanunu əlavə etməklə CPM-də dəyişiklikləri tətbiq etmək.*
- 6) *Həbsə alınmanın qanuni və əsaslı olmasının təsdiqi məqsədi ilə, təqsirləndirilən şəxsin və müdafiəçinin həbsə alınma ilə bağlı məsələnin həllinə qədər **məhkəməyə göndərilmələrindən əvvəl** cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən məhkəməyə təqdim olunan sənədlər ilə tanış olma anını müəyyən etmək.*
- 7) *Məhkəmələrə həbsin tətbiq edilməsinin xüsusiyyətlərini və şərtlərini, habelə uzadılması müddətlərini, həmin əsasların konkret materiallar ilə sübut edilməsinin zəruriliyini izah etmək, məhkəmələrin diqqətini təqsirləndirən tərəfin sübutları ilə yanaşı həmçinin müdafiə tərəfinin də həbsdə saxlanılma zərurətinin mövcud olmamasına dair sübutlarının qiymətləndirilməsinə və bu cür sübutların qəbul edilməsində imtina ilə bağlı lazımi həvəsləndirməyə cəlb etmək və s.*
- 8) *Ali Məhkəmə tərəfindən “cinayət işinin mürəkkəbliyi” və “müstəsna dərəcədə mürəkkəbliyi” kateqoriyalarının məzmununun izahını təmin etmək.*

Faktiki mürəkkəblik qismində cinayət işinə dair materialların böyük həcmdə olması halları, zərərçəkmiş və iştirakçı şəxslərin sayının böyük olmasını¹³⁵; əcnəbi vətəndaşların iştirakı, tanış olduqları cinayət işinə dair materialların tərcümə olunmasına ehtiyac olduğu təqdirdə; istintaq, məhkəmə və prosesual hərəkətlərin həyata keçirilməsi üçün bu cür əcnəbi vətəndaşların çağırılması və gətirilməsi ilə bağlı çətinliklər¹³⁶; iştirakçıların ölkə daxilindəki digər yaşayış məntəqəsində

¹³⁵ AİHM 08.07.1987-ci il tarixli Qərarı «N. Birləşmiş Krallığa qarşı», № 9580/81, § 72.

¹³⁶ AİHM 21.10.2010-cu il tarixli Qərarı «Pyotr Korolyov (Petr Korolev) Rusiyaya qarşı», № 38112/04, § 60.

yaşamaları; iş üzrə çoxsaylı ekspertizaların keçirilməsinin zərurəti¹³⁷ və bu cür işlərin ağırlığı¹³⁸; istintaqı aparılmış hadisələrin köhnəliyi¹³⁹ və yaxud hüquqi əhəmiyyətə malik olan və müəyyən edilməni tələb edən vaxt baxımından uzaqlığı¹⁴⁰; iş üzrə aparılan istintaq hərəkətlərinin miqdarı və xüsusiyyəti¹⁴¹; sübutların həcmnin böyüklüyü¹⁴²; şahidlərin olduqları yerlərin müəyyən edilməsi zərurəti¹⁴³ və s. halları nəzərdən keçirmək tövsiyə olunur.

9) *İşə məhkəmə tərəfindən baxılan müddət ərzində həbs qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsinə dair məhkəmə qərarının apellyasiya qaydasında təkrar baxılması mexanizmini yaratmaq.*

10) *Prezidentin yeni Fərmanının* 3.2, 3.3, 6.1 və 6.3 bəndinə¹⁴⁴, həmçinin Azərbaycanın məhkəmə sistemində AİHM tərəfindən aşkar olunan mövcud boşluqlara uyğun olaraq, hakimiyyət orqanları şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsinə dair məsələlərin həlli/baxılması zamanı milli məhkəmələr tərəfindən Konvensiyanın tələblərinin yerinə yetirilməsinin təminatı üzrə tədbirləri görməlidirlər. Bu cür baxılma əsasən aşağıdakıları təmin etməlidir:

a. 5-ci maddənin 1-ci bəndinin pozulması (hüquq pozuntusu və həbsdə saxlanılma xüsusiyyətinin əsassızlığı):

- həbsdə saxlanılma zamanı *de facto* məzmununun sənədləşdirilməsini təmin etmək;
- milli qanunvericilik normaları ilə müəyyən edildiyi kimi, şəxsin saxlanılması anından etibarən 48 saat müddətində onun hakim qarşısına gətirilməsi;
- təqsirləndirilən şəxslərin hər hansı bir məhkəmə qərarı olmadan, yalnız işin məhkəməyə məhkəmə araşdırması üçün göndərilməsi faktına əsasən həbsdə saxlanılmasından çəkinmə;
- heç kim, daxili qanunvericiliyi, o cümlədən Azərbaycan vətəndaşlarının xarici dövlətlərə ekstradisiyası haqqında müddəanı pozaraq həbsdə saxlanılmasını;
- cinayət ədliyyə orqanının əməkdaşı tərəfindən, şəxsin əmrə tabe olmadığı haqqında hər bir müraciət (məsələn, şəxsiyyəti təsdiq edən sənədləri təqdim etməkdən imtina (“Emin Hüseynovun” işi) və ya polis əməkdaşının tələbini yerinə yetirməkdən imtina etmək və qeyri-qanuni nümayişləri dayandırmaq (“Xalikovanın” işi) bu şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsinin əsl səbəbi olsun.

¹³⁷ AİHM 03.05.2011-ci il tarixli Qərarı «Sutyagin (Sutyagin) Rusiyaya qarşı», № 30024/02, § 152; 15.07.2010-cu il tarixli «Salikova (Salikova) Rusiyaya qarşı», 19440/05 sayılı, § 55; 04.12.2008-ci il tarixli «Baxitov (Bakhitov) Rusiyaya qarşı», № 4026/03, § 25.

¹³⁸ AİHM 23.11.1993-cü il tarixli Qərarı «Skopelliti (Scopelliti) İtaliyaya qarşı», № 15511/89, § 23.

¹³⁹ AİHM 17.03.2010-cu il tarixli Qərarı «Kolçinayev (Kolchinayev) Rusiyaya qarşı», № 28961/03, § 20.

¹⁴⁰ AİHM 10.04.2001-ci il tarixli Qərarı «Sablon (Sablon) Belçikaya qarşı», № 36445/97, § 94.

¹⁴¹ AİHM 30.10.2009-cu il tarixli Qərarı «Alyoxin Rusiyaya qarşı», № 10638/08, § 163.

¹⁴² AİHM 15.10.1999-cu il tarixli Qərarı «Qumen Polşaya qarşı» [Böyük palata], № 26614/95, § 63.

¹⁴³ AİHM 28.06.1978-ci il tarixli Qərarı «Köniq (König) Almaniya qarşı», № 6232/73, § 102.

a. 5-ci maddənin 3-cü bəndinin pozuntusu: bir şəxsin həbs qətimkan tədbiri (məsələn, həbs müddətinin uzadılması) barədə qərar qəbul edərkən milli məhkəmələrin, standart şablonlardan istifadə etməmələri və ya əsassız səbəblərə istinad etməmələri təmin edilsin (məsələn, əlavə istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi zərurəti və ya şəxsin digər cinayətlərdə ittiham edilməsi / şübhəli olması faktı). Bir neçə məhbus barəsində həbs müddətinin uzadılması üçün “kollektiv” qərarların qəbul edilməsi praktikası ləğv edilməlidir. Milli məhkəmələr, şəxsin azadlığa buraxılması haqqında vəsatəti (məsələn, girov müqabilində azadlığa buraxılma), onun irəli sürdüyü arqumentlərin lazımi baxılması olmadan rədd etməməlidirlər.

b. 5-ci maddənin 4-cü bəndinin pozuntusu;

- səlahiyyətli məhkəmə yalnız milli qanunvericiliyin prosessual tələblərinə riayət edilməsini deyil, həmçinin, həbsin əsasını təşkil edən irəli sürülən ittihamların etibarlılığını, həbs olunma məqsədi və ardınca gələn tutulmağın qanuniliyini təhlil etməlidir;
- prosedur məhkəmə xarakteri daşmalıdır və azadlıqdan məhrumetmə cəzasının tətbiq edilən növünə uyğun zamanətlər təqdim etməlidir;
- məhkəmə araşdırması çəkişmə xarakterli olmalıdır və həmişə tərəflərin bərabərliyini təmin etməlidir;
- əgər şəxsin həbsdə saxlanması 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (c) yarım bəndinin təsiri altına düşürsə, o zaman işin dinlənilməsi haqqında tələb nəzərdə tutulur;
- saxlanılan şəxsin iclasda şəxsən və ya digər nümayəndəlik formaları vasitəsilə çıxış etmək imkanı, azadlıqdan məhrumetmə haqqında məsələlərin həll olunmasında tətbiq edilən prosedurun fundamental təminatlarından biridir;
- milli məhkəmələr şəxsin, onun azadlıqdan məhrum edilməsinə qarşı konkret dəlillərini tədqiq etməlidirlər;
- milli qanunvericiliyin apellyasiya sistemini nəzərdə tutduğu zaman, apellyasiya orqanı həmçinin 5-ci maddənin 4-cü bəndinə əməl etməlidir.

3. AİHK-in 6-cı maddəsi

3.1. Avropa Konvensiyası və onun təfsiri

Maddə 6. Ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ

1. Hər kəs, onun mülki hüquq və vəzifələri müəyyən edilərkən və ya ona qarşı hər hansı cinayət ittihamı irəli sürülərkən, qanun əsasında yaradılmış müstəqil və qərəzsiz məhkəmə vasitəsi ilə, ağlabatan müddətdə işinin ədalətli və açıq araşdırılması hüququna malikdir. Məhkəmə qərarı açıq elan edilir, lakin demokratik cəmiyyətdə əxlaq, ictimai qayda və ya milli təhlükəsizlik mülahizələrinə görə, həmçinin yetkinlik yaşına çatmayanların maraqları və ya

tərəflərin şəxsi həyatının müdafiəsi bunu tələb etdikdə, yaxud məhkəmənin fikrincə aşkarlığın ədalət mühakiməsinin maraqlarını poza 10 11 biləcəyi xüsusi hallar zamanı ciddi zərurət olduqda mətbuat və ictimaiyyət bütün proses boyu və ya onun bir hissəsində məhkəmə iclasına buraxılmaya bilər.

2. Cinayət törətməkdə ittiham olunan hər kəs onun təqsiri qanun əsasında sübut edilənədək təqsirsiz hesab edilir.

3. Cinayət törətməkdə ittiham olunan hər kəs, ən azı aşağıdakı hüquqlara malikdir: (a) ona qarşı irəli sürülmüş ittihamın xarakteri və əsasları haqqında onun başa düşdüyü dildə dərhal və ətraflı məlumatlandırılmaq; (b) öz müdafiəsini hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxta və imkana malik olmaq; (c) şəxsən və ya özünün seçdiyi müdafiəçi vasitəsi ilə özünü müdafiə etmək və ya müdafiəçinin xidmətini ödəmək üçün vəsaiti kifayət etmədiyi zaman, ədalət mühakiməsinin maraqları tələb etdikdə, belə müdafiədən pulsuz istifadə etmək; (d) onun əleyhinə ifadə vermiş şahidləri dindirmək və ya bu şahidlərin dindirilməsinə nail olmaq və onun əleyhinə ifadə vermiş şahidlər üçün eyni olan şərtlərlə onun lehinə olan şahidlərin çağırması və dindirməsi hüququna malik olmaq; (e) məhkəmədə istifadə olunan dili başa düşmürsə və ya bu dildə danışa bilmirsə, tərcüməçinin pulsuz köməyindən istifadə etmək.

Azərbaycan işlərində boşluqlar, AİHM tərəfindən aşkar edilib – Ədalətsiz cinayət məhkəmə icraatı (“İnsanov” (16133/08); “Hüseyn və digər qruplar (35485/05));

- məhkəmə araşdırmasında iştirak edən hakimlər, prokurorlar və istintaq orqanları arasında qohumluq əlaqələri (*Hüseyn və başqalarının işi*);
- “qanun əsasında yaradılmamış” məhkəmə vasitəsi ilə məhkəmə araşdırması, belə ki, onun tərkibi müvafiq dövlətdaxili qanunvericiliyə zidd idi (*Zeynalovun işi*);
- məhkəməyədək/məhkəmə prosesi zamanı səmərəli hüquqi yardımın olmaması (*Hüseyn və başqalarının işi, Əsədbəyli və başqalarının işi*);
- istintaq materialları ilə tanış olmaq üçün müdafiə tərəfinə kifayət qədər vaxtın və imkanın verilməməsi (*Hüseyn və başqalarının işi*);
- ərizəçilərə qarşı həlledici sübut ziddiyyətli və/və ya mübahisəli xarakterə malik idi, və məhkəmələr ərizəçilərin ona qarşı etirazlarına baxmadı və onları qəbul etmək üçün adekvat səbəblər təqdim etmədi (*İlqar Məmmədovun işi, Hüseyn və başqalarının işi, Əsədbəyli və başqalarının işi, Sakit Zahidovun işi, Layicovun işi, Cənnətovun işi*);
- onların əleyhinə şahidlər ifadə verərkən və ya məhkəmə prosesində onları dindirmək imkanının olmaması (*Əsədbəyli və başqalarının işi, Əfəndiyevin işi*);
- ərizəçilərə yekun nitqlə çıxış etmək imkanının verilməməsi (*Hüseyn və başqalarının işi*);

- ərizəçilərin dövlətdaxili qanunvericiliklə təminat verilən apellyasiya məhkəmə prosesində iştirak etmək hüququnun təmin edilməməsi (*Əsədbəyli və başqalarının işi, Əbdülqədirovun işi*);
- ərizəçilər, və vəkillə təmsil olunduqları işlərdə onların vəkilləri məhkəmə prosesləri barədə məlumatlandırılmamışdılar (*Əsədbəyli və başqalarının işi, Abbasovun işi, Maksimovun işi, Pirəli Orucovun işi və Məmməd Məmmədovun işi*);
- Ərizəçilərin kassasiya şikayəti araşdırılmamışdı, belə ki, ərizəçilərə göndərilən və onların şikayətlərini dövlətdaxili qanunvericiliyə əsasən qəbul edilməyən bəyan edən məktublar rəsmi məhkəmə qərarı deyildi (*Əsədbəyli və başqalarının işi*).

3.1.1. Müstəqil məhkəmə

Məhkəmə yurisdiksiyasının əhatə dairəsi qanunla müəyyənləşdirilməlidir. Müstəqil məhkəmə tərəflər və icra hakimiyyətindən asılı deyil. Bir orqanın müstəqil hesab edilə biləcəyini müəyyən edərkən, hakimlərin təyin edilməsi üsulu, onların öz vəzifələrinin icra müddəti, xarici təzyiqdən qorunmanın mövcudluğu, həmçinin müstəqillik məsələsi nəzərə alınmalıdır. Hakimlərin səlahiyyətləri müddətində icra hakimiyyəti tərəfindən vəzifədən kənarlaşdırılmasına qarşı təminatlar onların müstəqilliyinin vacib xüsusiyyətidir.

AİHM məhkəmənin müstəqilliyini aşağıdakı kimi müəyyənləşdirir: a) məhkəmənin subyektiv qərəzsizliyinin olub-olmaması (onun üzvlərinə şəxsi təzyiq göstərmir); b) obyektiv nöqtəyi-nəzərdən, kifayət qədər qərəzsizlik nümayiş etdirildiyini və bu vəziyyətdə göstərilən qərəzsizliyin təminatlarının bu məsələ ilə əlaqədar əsaslı şübhələrin aradan qaldırılmasına yol açdığının olub-olmaması.

AİHM-in mövqeyinə görə, “ədalət yalnız həyata keçirilməsi yetərli deyil, onun həyata keçirilməsi açıq-aşkar görünməlidir”. “Piersack v Belgium” işində (1982-ci il) Məhkəmə, daxili məhkəmələrin ictimaiyyətdə, xüsusilə də, cinayət prosesində təqsirləndirilən şəxslərdə güvən hissi oyatmalı olduğunu qət etdi, barəsində kifayət qədər qərəzsizliyin olmasında əsaslandırılmış şübhələr olan hakim isə dərhal geri çəkilmə ərizəsi verməlidir. Ərizəçinin məhkəmənin qərəzsizliyinə dair hər hansı bir əsaslı şübhə, bu müddəanın pozulmasını müəyyənləşdirmək üçün yetərli əsas hesab edilir.

Hakim, məhkəmə araşdırmasının digər tərəfi ilə qohumluq, pul və ya digər münasibətlərdə olduğu təqdirdə, obyektiv qərəzsizliyin mövcudluğuna həmçinin şübhə yarana bilər. Eyni zamanda, məsələnin, 6(1) maddə çərçivəsində qaldırılması üçün, hakim ilə digər tərəf arasında sözügedən münasibətlər möhkəm olmalıdır.

“Fətullayev Azərbaycan qanunvericiliyinə qarşı” işində AİHM, qərəzsiz məhkəmə hüququnun pozulduğunu qəbul edib, çünki eyni hakim eyni fakt və sübutlar əsasında ərizəçinin mülki və cinayət məsuliyyətinə dair məsələləri nəzərdən keçirmişdir və mülki işdə qərar qəbul etmiş, ərizəçinin hərəkətlərini qiymətləndirmiş və bundan sonra ərizəçini eyni dəlillər əsasında cinayət prosesi çərçivəsində böhtanda təqsirli olduğunu bildirmişdir¹⁴⁵.

Məhkəmə araşdırmasında prokuror və müstətiqlə ailə əlaqəsi olan iki hakimin iştirakına qarşı etirazın məhkəmə tərəfindən rədd edilməsi AİHM tərəfindən AİHK-nin 6-cı maddəsinin pozulması kimi qəbul edilmişdir¹⁴⁶.

3.1.2 Ədalətli araşdırma

Ədalətli məhkəmə araşdırması anlayışı, çəkişmə prosesini, ittiham və müdafiə tərəfinin məlumat əldə etmək imkanını və işə əlavə edilən qeydlərə və digər tərəfin təqdim etdiyi sübutlara şərh etmək imkanını nəzərdə tutur (*Brandstetter v Avstriya (1991)*).

Milli məhkəmələrin ərizəçinin etirazlarını və sübutların həqiqiliyi və onların, onlara qarşı daxili araşdırma gedişatında istifadəsi barəsində əsaslı arqumentləri nəzərə ala bilməməsi, məhkəmə tərəfindən AİHK-in 6-cı maddəsinin pozuntusu kimi qəbul edilmişdir¹⁴⁷. Məhkəmənin, qəddar rəftar nəticəsində ifadə vermək məcburiyyətində qalan bəzi şahidlərin öz ifadələrindən imtina etmələri faktına əhəmiyyət verməməyi analoji şəkildə qiymətləndirilmişdir.

Cinayət mühakiməsi prosesində, xüsusilə müdafiə hüququna hörmət, bütün sübutların, ittiham edilən şəxsin iştirakı ilə ictimai dinləmədə, bu sübutların mübahisəli prosedur gedişatında etiraz edilə biləcəyi təqdirdə təqdim edilməsini tələb edir (*Barbera, Messegue and Jabardo v Spain (1988-ci il)*). Ədalətli dinləmə həmçinin şahidləri dindirmək və işdə arqument olan onların ifadələrini şərh etmək imkanını əhatə edir (*Bricmont v Belgium (1989-cu il)*).

3.1.3. Təqsirləndirilən şəxsin iştirakı

Ümumi qayda üzrə işlərin baxılması təqsirləndirilən şəxsin iştirakı ilə həyata keçirilir. “*Ekbatani İsveçə qarşı*” işində, ərizəçi birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən məhkəmə araşdırması nəticəsində təqsirli bilinmişdir. Ərizəçinin apellyasiya şikayətinə dinləməsiz keçirilmişdir. Lakin apellyasiya məhkəməsi fakt məsələlərini və hüquq məsələlərini araşdırmalı idi, onun əsas vəzifəsi ərizəçinin təqsirini qiymətləndirmək idi. Məhkəmə qəbul etmişdir ki, bu kimi şəraitdə ərizəçinin təqsiri və ya təqsirsizliyi

¹⁴⁵ “Fətullayev Azərbaycan qanunvericiliyinə qarşı” (№ 40984/07) 22.04.2010 tarixli, §139..

¹⁴⁶ “Hüseyn və başqaları Azərbaycan qanunvericiliyinə qarşı” (№ [35485/05+](#)), §214.

¹⁴⁷ “Sakit Zahidov Azərbaycan qanunvericiliyinə qarşı” işi üzrə AİHM-in 12.11.2015-ci il tarixli qərarı № 51164/07, §§ 57-58.

məsələsi - ədalətli məhkəmə çərçivəsində - ərizəçi tərəfindən şəxsən təqdim edilən sübutların birbaşa qiymətləndirilməsi olmadan lazımi şəkildə həll oluna bilməzdi.

Kremzow Avstriyaya qarşı (1993-cü il) işdə ərizəçi məhkəmə hökmü ilə bağlı apellyasiya baxışında vəkili tərəfindən təmsil edilmiş, lakin o, həbsxanadan şəxsən dinləmələrə gətirilməmişdir. Bununla bağlı 6(1) maddəsinin pozulmasını qəbul edərək, Məhkəmə ümumi qayda olaraq, təqsirləndirilən şəxsin birinci instansiya məhkəməsində iştirak etməsi lazım olduğunu izah etdi. Bundan əlavə, Məhkəmə qət etdi ki, ərizəçiyə, çıxarılmış hökmə qarşı apellyasiya baxışında iştirak etmək imkanı təqdim edilməli idi, çünki cəza müddətinin iyirmi ildən ömürlük həbsə qədər uzadılması vacib məsələdir və onun baxılması üçün ərizəçi şəxsən iştirak etməli idi. AİHM Apellyasiya məhkəməsində keçirilən dinləmələrin əksəriyyətində, iştirakı lazımi dərəcədə təmin olunmayan ərizəçilərin olmamasını pozuntu kimi qəbul etmişdir (Əsədbəyli və başqaları Azərbaycanla qarşı, Əfəndiyev Azərbaycanla qarşı).

Məhdud sayda hallarda daxili cinayət məhkəmələri təqsirləndirilən şəxsin işinin araşdırılmasını qiyabi keçirə bilər. Bu kimi məhkəmə araşdırmasının keçirilməsinə icazə yalnız o hallarda verilir ki, hakimiyyət orqanları, təqsirləndirilən şəxsin yerini müəyyənləşdirmək və məhkəmə prosesinin detalları və cinayət təqibi barədə ona məlumat verilməsi üçün lazımi səy göstərdiyini nümayiş etdirə bilsin. Qiyabi məhkəmə prosesləri, yalnız o hallarda Konvensiyaya müvafiq hesab edilə bilər ki, təqsirləndirilən şəxsə onun işinə baxan məhkəmədə işin konkret hallarının baxılması təmin olunsun.

3.1.4. Cinayət prosesinin ədalətliliyinin spesifikasiyası

Təqsirləndirilən şəxsin şübhəli bilinməsi üzrə işin araşdırılması zamanı polis tərəfindən yol verilən ədalətsizlik, ona ittihamın irəli sürülməsindən əvvəl 6(1) maddəsinin pozuntusu üçün kifayət edə bilər.

“*Vanyan Rusiyaya qarşı*” işdə Məhkəmə, ifşa məqsədi ilə, cinayətin provokasiyası kimi narkotik maddənin “nəzarət alışı” zamanı 6(1) maddəsinin pozulması faktını müəyyən etmişdir. Bu iş, hakimiyyət orqanları tərəfindən deyil, məxfi əməkdaş qismində çıxış edən üçüncü şəxs tərəfindən icra edilmiş və polis tərəfindən tamamilə təşkil edilmiş və nəzarət altına alınmışdır. Hətta hökm qeyri-qanuni (daxili məhkəmə icraatı baxımından) əldə edilmiş sübutlara qismən əsaslandırılmış olsa belə, bu, ədalət prinsipinin pozulması demək deyildir. “*Yalloh Almaniyaya qarşı*” (2006-cı il) işdə Məhkəmə qərara gəlmişdir ki, 6-cı maddənin pozulması qeyd edilmişdir, çünki ərizəçi, qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftarın qadağan edilməsinə zidd olaraq əldə edilmiş sübutlar əsasında narkotik maddə ticarətində təqsirli bilinmişdir. Ərizəçini bir dərman qəbul etməyə məcbur etmişlər ki, bu dərmanın təsiri nəticəsində o, içində narkotik maddə olan plastik paket qusmuş və sonradan bu paket, onun təqsirinin sübutu qismində istifadə edilmişdir. Bu sübutun istifadəsinin ədalətsiz olduğunu qəbul etməklə yanaşı, Məhkəmə həmçinin

ərizəçinin özünə böhtan atmamaq hüququnun pozulduğunu qərara almışdı. Suallara cavab verməmək hüququ və özünə böhtan atmamaq hüququ ədalətli məhkəmə araşdırmasının ayrılmaz bir hissəsi hesab edildiyi halda, 6(1) maddəyə əsasən, bir sıra hallarda onlar 6 (2) maddəsi ilə təmin olunan təqsirsizlik prezumpsiyası kontekstində də nəzərə alınır.

Suallara cavab verməmək hüququ, təqsirləndirilən şəxsin iradəsinə zidd olaraq, məcburiyyət və sıxışdırılma metodları ilə əldə edilmiş sübutlara əl atmadan, ittiham edən tərəfə, təqsirləndirilən şəxsin əleyhinə öz versiyasını sübut etməyi diktə edir.

3.1.5. Məhkəmə qərarının əsaslandırılmış olması

Ədalətli məhkəmə araşdırması hüququna məhkəmə tərəfindən əsaslandırılmış məhkəmə qərarlarının qəbul edilməsi daxildir. Bu hüquq, hakimiyyət orqanlarına tərəflərin gətirdiyi hər arqumentə dair ətraflı cavab verməyi tələb etmir. Eyni zamanda, məhkəmənin cavabı şəxsin faktiki və ya hüquqi tələbinin əsas elementinə cavab vermək üçün kifayət qədər ətraflı olmalıdır.

Birinci instansiya məhkəməsinin əsaslı səbəblər göstərməməsi, apellyasiya mərhələsində düzəldilə bilər. Lakin 6-cı maddənin 1-ci bəndi apellyasiya və kassasiya məhkəmələrinə, birinci instansiya məhkəməsinin qərarını, öz qərarını dəstəkləmək üçün əlavə arqument gətirmədən, təsdiq etməyi qadağan etmir, bir şərtlə ki, aşağı instansiya məhkəməsinin qərarı özü-özlüyündə əsaslandırılmışdır.

“Qafqaz Məmmədovun” işində AIHM müəyyən etmişdir ki, məhkəmə onların, şahidin (polis əməkdaşının, dinləmədə dindirilən yeganə şahidin) ifadələrini, ərizəçinin ifadələrindən daha obyektiv və daha mötəbər hesab edəcəyi kifayət qədər izahat təqdim etməmişdir. Milli məhkəmələrin, polis ilə bağlı olmayan şəxsi şahid qismində çağırmağa cəhd etməmələri faktı təəssüf hissi oyadır. Həmçinin, ərizəçinin yazılı dəlillərini nəzərdən keçirən milli məhkəmələr, onları tamamilə görməzdən gəlmişdilər¹⁴⁸.

3.1.6. Məhkəmə icraatının ağılabatan müddəti

Ağılabatan müddət konsepsiyası, işin müddəti və keyfiyyəti arasında optimal balansı əks etdirmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Məhkəmə icraatının müddətlərinin ağılabatan olması, konkret işin hallarının tam məcmusunun təhlili əsasında və işin mürəkkəbliyi, proses iştirakçılarının davranışı, hakimiyyət orqanlarının davranışı, işdə iştirak edən şəxslər üçün işin nəticəsinin əhəmiyyəti kimi meyarların nəzərə alınması ilə qiymətləndirilir¹⁴⁹.

¹⁴⁸ “Qafqaz Məmmədov Azərbaycana qarşı”, 60259/11, bəndlər 85-87, 14 mart 2016 tarixli.

¹⁴⁹ AIHM-in 27.06.2000 il tarixli Qərarı “Fridlender (Frydlender) Fransaya qarşı” [Böyük Palata], № 30979/96, § 43.

AİHM-in təcrübəsində Konvensiyanın 6-cı maddəsinin pozulmasına gətirib çıxaran ən çox səbəblər arasında aşağıdakılar olmuşdur: ekspertizaların müddəti¹⁵⁰; məhkəmə iclasları arasında böyük fasilələr¹⁵¹; iddia ərizəsinin daxil olması ilə birinci məhkəmə iclasının təyin edilməsi arasında böyük fasilələr; məhkəmə araşdırmasının iştirakçılara qarşı intizam xarakterli tədbirlərinin görülməməsi (bir qayda olaraq, dövlət orqanlarının); məhkəmə araşdırması, ittiham olunan şəxslərdən birinin iştirakı olmadan istintaqın keçirilə bilməyəcəyi səbəbindən dayandırılmışdı. Məhkəmə araşdırması beş il və dörd ay davam etmiş və istintaq mərhələsində dayandırılmışdır¹⁵²; hakimin məzuniyyətə çıxması, xəstəliyi, ixtisas artırma kurslarında iştirak etməsi və ya başqa bir prosesdə məşğul olması ilə bağlı uzun müddətli hərəkətsizlik¹⁵³; iddianın bir instansiyadan digərinə ötürülməsi ilə əlaqəli uzun müddətli fasilələr¹⁵⁴; məhkəmə aktının son mətninin tərtib edilməsi ilə bağlı uzun bir vaxt kəsiyi; tərəflərin iclaslar barədə xəbərdarlıq edilməməsi və ya lazımınca xəbərdarlıq edilməməsi ilə bağlı problemlər¹⁵⁵; işin çoxsaylı təkrar baxılması¹⁵⁶; mübahisənin yurisdiksiyası və məhkəməyə aidiyyəti ilə bağlı problemlər¹⁵⁷.

Bir sıra maddi və prosesual amillər səbəbindən, işin mürəkkəb olduğu qəbul edilir. İşin faktiki mürəkkəbliyi müxtəlif hallardan irəli gələ bilər: işin materiallarının böyük həcmi, zərərçəkənlərin çox sayda olması və iştirak edən şəxslərin çoxluğu¹⁵⁸; istintaq, məhkəmə və prosesual hərəkətləri üçün belə xarici iştirakçıların çağırılması və çatdırılması çətinliyi¹⁵⁹; ittiham edilən şəxsin yaşlılığı və sağlamlıq vəziyyəti¹⁶⁰; iş üzrə çox sayda ekspertizaların aparılması zərurəti və ya onların çətinliyi¹⁶¹ və mürəkkəbliyi¹⁶²; baş verən hadisələrin müxtəlif versiyalarını qeydə almaq və yoxlamaq zərurəti¹⁶³; araşdırılan hadisələrdən uzun müddət keçməsi¹⁶⁴ və ya hüquqi əhəmiyyətə malik olan və müəyyən edilməsi tələb olunan faktlardan uzun müddət keçməsi¹⁶⁵; iş

¹⁵⁰AİHM-in 12.10.2006 il tarixli Qərarı “*Qlazkov (Glazkov) Rusiyaya qarşı*”, № 10929/03, § 26; 11.04.2013 il tarixli “*Aborina (Aborina) Rusiyaya qarşı*” [Komitə], № 28222/06, § 32.

¹⁵¹AİHM-in 21.10.2010 il tarixli Qərarı r. “*Ahmatova (Akhmatova) Rusiyaya qarşı*”, № 22596/04, § 47.

¹⁵²AİHM-in 10.10.2008 il tarixli Qərarı r. “*Hacıbəyli Azərbaycana qarşı*”, 16528/05, §§ 48-56.

¹⁵³AİHM-in 15.10.2009 il tarixli Qərarı r. “*Dovıdyan (Dovıdyan) Rusiyaya qarşı*”, № 42277/04, § 26; 23.10.2008 il tarixli. “*Quber (Guber) Rusiyaya qarşı*”, № 34171/04, § 19.

¹⁵⁴AİHM-in 15.06.2006 il tarixli Qərarı “*Çevkin (Chevkin) Rusiyaya qarşı*”, № 4171/03, § 40.

¹⁵⁵AİHM-in 22.12.2009 il tarixli Qərarı “*Qorovaya (Gorovaya) Rusiyaya qarşı*”, № 20882/04, §§ 43-44; 04.03.2010 il tarixli “*Barantseva (Barantseva) Rusiyaya qarşı*”, № 22721/04, § 59; 13.01.2011 il tarixli “*Kartaşev (Kartashev) Rusiyaya qarşı*”, № 10994/05, § 38.

¹⁵⁶AİHM-in 30.04.2009 il tarixli Qərarı “*Həsənova (Gasanova) Rusiyaya qarşı*”, № 23310/04, § 33; 30.07.2009 il tarixli “*Sveilana Orlova (Sveilana Orlova) Rusiyaya qarşı*”, № 4487/04, § 49.

¹⁵⁷AİHM-in 18.02.2010 il tarixli Qərarı “*Qribanenko (Gribanenko) Rusiyaya qarşı*”, № 16583/04, § 41.

¹⁵⁸AİHM-in 08.07.1987 il tarixli Qərarı “*N Birləşmiş Krallığa qarşı*”, № 9580/81, § 72.

¹⁵⁹AİHM-in 21.10.2010 il tarixli Qərarı “*Pyotr Korolyov (Petr Korolev) Rusiyaya qarşı*”, № 38112/04, § 60.

¹⁶⁰AİHM-in 03.06.2010 il tarixli Qərarı “*Konaşevskaya və başqaları Rusiyaya qarşı*”, № 3009/07, § 54.

¹⁶¹AİHM-in 03.05.2011 il tarixli Qərarı “*Sutyagin Rusiyaya qarşı*” № 30024/02, § 152; 15.07.2010 il tarixli “*Salikova Rusiyaya qarşı*”, № 19440/05, § 55; 04.12.2008 il tarixli, “*Baxitov Rusiyaya qarşı*”, № 4026/03, § 25.

¹⁶²AİHM-in 23.11.1993 il tarixli Qərarı “*Skopelliti İtaliyaya qarşı*”, № 15511/89, § 23.

¹⁶³AİHM-in 24.07.2008 il tarixli Qərarı “*Vladimir Romanov Rusiyaya qarşı*”, № 41461/02, § 86.

¹⁶⁴AİHM-in 17.03.2010 il tarixli Qərarı “*Kolçinayev (Kolchinayev) Rusiyaya qarşı*”, № 28961/03, § 20.

¹⁶⁵AİHM-in 10.04.2001 il tarixli Qərarı “*Sablon (Sablon) Belçikaya qarşı*”, № 36445/97, § 94.

üzrə aparılan istintaq hərəkətlərinin sayı və xarakteri¹⁶⁶; şahidlərin yerinin müəyyən edilməsi zərurəti¹⁶⁷ və s.

Bir işi mürəkkəb və ya nisbətən mürəkkəb qəbul edərək, AİHM bununla yol verir ki, həmin işin təhqiqatı, “ağlabatan müddət” prinsipini pozmadan normadan daha uzun müddət davam edə bilər¹⁶⁸. Lakin mürəkkəb kimi qiymətləndirilən işlərdə belə məhkəmə icraatının ümumi müddətinin həddən artıq olması, işi “ağlabatan müddətdə” araşdırmaq tələbinin pozulması hesab edilə bilər¹⁶⁹. Buna görə, hər konkret halda işin mürəkkəbliyini və onun ümumi müddətinin nisbətini qiymətləndirmək lazımdır.

Əksər hallarda, bir işin icraatında gecikmələr tərəflərin davranışı və xüsusilə, müdafiə tərəfinin davranışlarından irəli gələ bilər. Tərəflərin davranışını qiymətləndirərkən aşağıdakı prinsiplər tətbiq olunur: tərəflər öz maraqlarını qorumaq üçün milli qanunvericiliyin təqdim etdiyi bütün imkanlardan istifadə etmək hüququna malikdirlər¹⁷⁰. Onların, prosessual hüquqlarından vicdanlı istifadə etməsi, məhkəmə prosesinin uzadılması, habelə işin baxılması üçün müddətin uzadılmasında bu tərəfin təqsiri barədə şahidlik edə bilməz. AİHM dəfələrlə qeyd etmişdir ki, cinayət prosesini aparan ictimai subyektlər, cinayət işi üzrə öz fəaliyyətlərində səy göstərməli və cinayət prosesinə cəlb edilən şəxslərin hüquq və qanuni mənafelərinin məhdudlaşdırılmasına yol verməməlidirlər¹⁷¹. Məhkəmə, məhkəmə icraatının ağlabatan müddətlərinə riayət etmək bəhanəsi ilə, işin tam və obyektiv həlli üçün, həmçinin, tərəflərin prosessual bərabərliyini təmin etmək üçün, zəruri olan sübutları araşdırmaqdan imtina etməməlidir.

Məhkəmənin və digər hakimiyyət orqanlarının hərəkətləri icraatın ümumi müddətinin əsaslandırılmasını qiymətləndirmək üçün əsas meyarlardır. AİHM müntəzəm olaraq qeyd edir ki, yalnız səlahiyyətli hakimiyyət orqanlarının məsuliyyəti altına düşən gecikmələr olduqda, icraatın ağlabatan müddətinin pozulması müəyyən edilə bilər¹⁷². Konvensiyaya əsasən, iştirakçı dövlətlər, işlərin baxılması üçün ağlabatan müddət pozuntularının qarşısını almaq üçün, məhkəmə sistemini belə bir şəkildə təşkil etmək üçün ümumi pozitiv öhdəliyə malikdirlər¹⁷³.

3.1.7. Təqsirsizlik prezumpsiyası

Təqsirsizlik prezumpsiyasına riayət etmək öhdəliyi Konvensiya tərəfindən yalnız hakimlər və məhkəmə üzərinə deyil, həm də bütün vəzifəli şəxslər üzərinə qoyulur. “*Allenet de Ribemont Fransaya qarşı*” işində (1995-ci il) Məhkəmə, 6 (2)-ci maddəni,

¹⁶⁶AİHM-in 30.10.2009 il tarixli Qərarı “*Alyoxin (Alekhin) Rusiyaya qarşı*”, № 10638/08, § 163.

¹⁶⁷28.06.1978 il “*König (König) Almaniyaya qarşı*”, № 6232/73, § 102.

¹⁶⁸AİHM-in 20.03.2001 il tarixli qərarı “*Lömel (Lemesle) Fransaya qarşı*”, № 42461/98.

¹⁶⁹AİHM-in 26.02.1998 il tarixli Qərarı “*Pafitis və başqaları Yunanıstana qarşı*”, № 20323/92, § 93.

¹⁷⁰AİHM-in 09.10.2008 il tarixli Qərarı “*Moiseyev(Moiseyev) Rusiyaya qarşı*”, № 62936/00, § 192.

¹⁷¹Bax, məsələn: AİHM-in 08.02.2005 il tarixli Qərarları “*Pançenko (Panchenko) Rusiyaya qarşı*”, № 45100/98, § 134; 02.11.2006 il tarixli “*Komarova (Komarova) Rusiyaya qarşı*”, № 19126/02, §§ 51-53.

¹⁷²22.05.2012 il tarixli Qərar “*İdalov (Idalov) Rusiyaya qarşı*” [Böyük Palata], № 5826/03, § 186.

¹⁷³AİHM-in 25.03.1999 il tarixli Qərarı “*Pelissyə və Sassi Fransaya qarşı*”, № 25444/94, § 74.

hakimiyyət orqanlarının, ictimaiyyəti cari cinayət prosesləri barədə məlumatlandırmağı qadağan edən maddə kimi şərh etməməyi qət etdi. Eyni zamanda, bu maddə, hakimiyyət orqanlarına təqsirsizlik prezumpsiyasını təmin etmək məqsədilə, ədəb və ehtiyata riayət etməyi nəzərdə tutur.

Çox vaxt bəzi yüksək vəzifəli məmurların bəyanatlarında göstərilir ki, şəxs cinayətin təkanvericilərindən biridir ki, bu da təqsirin açıq-aydın bəyan edilməsinə bərabərdir, ərizəçinin təqsirli olmasında ictimaiyyətin fikrini möhkəmləndirir və faktların qiymətləndirilməsini səlahiyyətli məhkəmə tərəfindən qabaqcadan müəyyən edir. Əgər cinayət prosesinin erkən mərhələsində təqsirsizlik prezumpsiyasını pozan bəyanatlar edilirsə, o zaman bu səhvi daxili hakimiyyət orqanlarını düzəldə bilirlər. Təqsirsizlik prezumpsiyası, müttəhimin təqsiri son olaraq müəyyən ediləndən sonra qüvvədən düşür.

«Fətullayev Azərbaycana qarşı» iş üzrə Qərarda AİHM aşkarladı ki, prokuror tərəfindən bu iş üzrə terrorla mübarizə qanunvericiliyinin tətbiqinə dair verdiyi bəyanatlar, ərizəçinin təqsirsizlik prezumpsiyası hüququnu pozur¹⁷⁴. “İlqar Məmmədov Azərbaycana qarşı” işi üzrə Məhkəmə Baş Prokurorun və Daxili İşlər Naziri tərəfindən mətbuatda bəyanatlar verərək, ictimaiyyəti ərizəçinin təqsirli olduğuna inanmağa məcbur etmişdir¹⁷⁵.

3.1.8. Müdafiəyə hazırlaşmaq üçün vaxt və imkan

Vaxtın tələblərinə nəyin müvafiq hesab edilməsi məsələsi, hər bir ayrıca haldan və işin mahiyyəti və mürəkkəbliyi daxil olmaqla bir sıra amillərdən, habelə proseslərin mərhələsindən asılıdır.

“Hilal Məmmədov” işində AİHM 34-cü maddəyə uyğun olaraq, fərdi şikayət vermək hüququnun pozuntularını aşkar etmişdir. Həbsdə olan ərizəçi, AİHM tərəfindən işə baxılmasının gedişatında öz nümayəndəsi ilə sərbəst ünsiyyətə girmək imkanından məhrum edilmişdir, çünki Azərbaycan Vəkillər Kollegiyası onun vəkillik fəaliyyətinə lisenziyasını dayandırmışdı. Məhkəmə qeyd etdi ki, lisenziyanın təsirinin dayandırılması, milli qanunvericiliyə uyğun olaraq, vəkilə daxili məhkəmə icraatında işə baxılmasında ərizəçilərin maraqlarını təmsil etməyə icazə vermirdi. Lakin bu, onun, Məhkəmə qarşısında ərizəçiləri təmsil etmək hüququnu məhdudlaşdıran bir tədbir olaraq şərh edilə bilməzdi. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin Reqlamentinin 36-cı qaydasının 4-cü bəndinə (a) əsasən, ərizəçinin mənafeyini təmsil etmək üçün icazə, vəkil olmayan şəxsə verilə

¹⁷⁴“Fətullayev Azərbaycana qarşı” № işi üzrə Qərar (Fatullaev v. Azerbaijan) (№ 40984/07) 22.04.2010 il tarixli. AİHM Azərbaycana qarşı digər işlərlə bağlı da oxşar qərarlar qəbul etmişdi: mətbuatda cinayət istintaqının başlanğıcında yüksək vəzifəli şəxslər tərəfindən edilmiş bəyanatlar, ərizəçilərin cinayət törətməkdə təqsirli olduqlarını aydın və birmənalı ifadə edir: “Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı”, 37138/06: Baş Prokurorluğun, Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin (MTN) və Daxili İşlər Nazirliyinin birgə bəyanatı; “Muradverdiyev Azərbaycana qarşı”, 16966/06: Baş Prokurorluğun, Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin (MTN) və Daxili İşlər Nazirliyinin birgə bəyanatı; “Hüseyn və başqaları Azərbaycana qarşı”, 35485/05: Daxili İşlər Nazirliyi, Baş Prokurorluq və iki yüksək vəzifəli polis məmurunun ifadələri

¹⁷⁵“İlqar Məmmədov Azərbaycana qarşı” işi üzrə Qərar, № 15172/13, 22 may 2014-cü il.

*bilər. İştirakçı dövlətlər, eyni şərtlərlə, vəkil olmayan nümayəndələrə, Məhkəməyə şikayət verən və ya şikayət verməyə hazırlaşan saxlanılan şəxsləri ziyarət etməyə zəmanət verməyi öhdəsinə götürürlər*¹⁷⁶.

*Məhkəmədə işin baxılmasına aid olan bütün materialların ərizəçilərin nümayəndələrinin ofisindən çıxarılması nəticəsində, AIHM həmçinin 34-cü maddənin pozuntusu aşkar etmişdir*¹⁷⁷.

Müdafiənin sərəncamında olan imkanlara, müdafiənin hazırlanması məqsədi ilə, məhkəmə prosesində keçirilən təhqiqatın nəticələri ilə tanış olmaq imkanı aid olmalıdır. Bura, təqsirləndirilən şəxsin öz sərəncamına, bəraət qazandırmaq və ya hökmü yüngülləşdirmək üçün səlahiyyətli hakimiyyət orqanlar tərəfindən toplanmış və ya toplana biləcək cinayətin bütün əsas elementləri haqqında məlumatlar aiddir (*Jespers Belçikaya qarşı (1981-ci il)*).

Azərbaycanla bağlı çıxarılmış bir sıra qərarlarda, AIHM ərizəçilərin məhkəmə araşdırmasına hazırlıq zamanı istintaq materialları ilə tanış olmaq üçün müdafiə tərəfinə verilən vaxt və vasitələrin azlığı səbəbindən pozuntular aşkar edib.

*“Qafqaz Məmmədov” işində AIHM ərizəçiyə müdafiəyə hazırlaşmaq üçün kifayət qədər vaxt və imkan verilmədiyini təsbit etdi: məhkəmədən qabaq prosedur çox qısa idi. Ərizəçi 19 iyun 2011-ci il tarixində saat 18:10 radələrində həbs edilmiş, saat 18:50 radələrində isə inzibati hüquqpozma haqqında protokol tərtib edilmişdir. Ərizəçi gecəni polis bölməsində keçirdikdən sonra ona qarşı bir cinayət işi açılmış və baxılması üçün məhkəməyə təqdim edilmişdir. Məhkəmə iclası isə 20 iyun 2011-ci il tarixində saat 12-də baş tutmuşdur. Ərizəçi, polis idarəsində saxlanılmaqla dünyadan təcrid olunmuşdu. Onun vəziyyəti, məhkəmədən qabaq istintaq zamanı onun maraqlarının vəkil tərəfindən təmsil edilməməsi faktı ilə daha da ağırlaşmışdır. Məhkəmə işinin materiallarından aydın olur ki, dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən vəkil ancaq birinci instansiya dinləməsində iddia verib. İnzibati hüquqpozma haqqında protokolda əvvəlcədən çap edilmiş mətn vardı və burada, ərizəçinin protokolla tanış olduğu, lakin onu imzalamaqdan imtina etdiyi bildirilmişdi. İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 410.4-cü maddəsinə uyğun olaraq ərizəçi protokolun surətini almaq hüququna malikdir. Lakin buna baxmayaraq, ona protokolun surəti verilməmişdir. Bundan əlavə, apellyasiya məhkəməsi ərizəçinin protokolun surətini, habelə bir sıra digər iş materiallarının təqdim edilməsinə dair vəsatətini təmin etməmişdir. İttiham aktı birinci instansiya məhkəməsinin hakimləri tərəfindən irəli sürülmüş və araşdırılmışdır. Məhkəmə belə bir vəziyyətin ərizəçiyə çəkişmə prosesində uyğun müdafiə təqdim etmək imkanı verəcəyi tələbini təmin etməmişdir*¹⁷⁸.

¹⁷⁶“Hilal Məmmədov”, bəndlər 123-126

¹⁷⁷Bax: [CM/Notes/1310/H46-3](#), 1310 iclas (mart, 2018) (DH) - H46-3 “Nemət Əliyev Azərbaycana qarşı”, 18705/06.

¹⁷⁸«Qafqaz Məmmədov Azərbaycana qarşı», §§ 78-82.

Lakin, ittiham tərəfində olan bütün məlumatların müdafiə tərəfinin əldə etməsi imkanı hüququ mütləq deyildir; burada maraqların toqquşması ola bilər. Belə ki, milli təhlükəsizliyin maraqları və ya bəzi şahidlərin təqibindən qorunma zərurəti, müdafiənin maraqları ilə qarşılaşa bilər. Bu kimi maraqların toqquşması halında, həmin məhkəmənin məsuliyyəti bundan ibarət olur ki, müdafiə hüququnun məhdudlaşdırılması, həmin konkret işin hallarından irəli gəlsin. İttiham tərəfi belə bir qərar vermək hüququna malik deyil.

Təqsirləndirilən şəxs özü özünü və ya vəkilin köməyi ilə müdafiə edə bilər. Şəxsən özünü müdafiə etmək hüququ mütləq deyildir, hakimiyyət orqanları təqsirləndirilən şəxsə, öz maraqlarını şəxsən təmsil etmək hüququndan imtina edə bilər.

“Ədalət mühakiməsinin maraqları”nın təmənnasız hüquqi yardımın göstərilməsini tələb etməsi məsələsi, əsasən işin ciddiliyi və mürəkkəbliyi, həmçinin təqsirləndirilən şəxsi hansı təhlükələr gözlədiyindən və bir sıra digər amillərdən asılıdır. Vəkil seçmək hüququ yalnız təqsirləndirilən şəxsin, vəkilin xidmətlərini ödəmək üçün kifayət qədər vəsaiti olduqda müzakirə edilə bilər.

6-cı maddənin (3)(c) bəndinə əsasən, hüquqi yardımla təmin olunan təqsirləndirilən şəxs nümayəndə seçmək və ya bu məsələ ilə bağlı məsləhət almaq hüququna malik deyil. Özünə nümayəndə seçmək, hətta lazımi vəsait mövcud olsa belə, hər bir halda mütləq deyil; dövlət öz məhkəməsində vəkillərin iştirakını tənzimləmək və, müəyyən hallarda, ayrı-ayrı şəxslərə girişi qadağan etmək hüququna malikdir.

Təqsirləndirilən şəxsin iştirakı olmadan işin baxıldığı halda, 6(3)(c) maddəsi, onun vəkilinə, ədalət mühakiməsindən gizlənən müştərisini təmsil etmək hüququ verməyi tələb edir (*Karatas və Sari Fransaya qarşı (2002-ci il)*).

Təqsirləndirilən şəxs “nəzəri və xəyali” deyil, “praktik və effektiv” hüquqi yardım hüququna malikdir. Dövlət hüquqi yardım çərçivəsində vəkilin hər xətasına görə, həmçinin müdafiənin hərəkətlərinə görə məsuliyyət daşımır - bu, hüquqi yardım çərçivəsində və ya onların xaricində təqsirləndirilən şəxsi ilə onun vəkili arasında məhkəmə araşdırmasının predmetidir. Eyni zamanda, hüquqi yardım göstərən vəkilin, təqsirləndirilən şəxsin maraqlarını effektiv şəkildə təmsil etmək imkansızlığı və ya bacarıqsızlığı açıq-aşkar görünürsə və ya lazımi şəkildə məsul milli hakimiyyət orqanlarına təqdim edilibsə, o zaman onlar müdaxilə etməlidirlər. Onlar bunu, vəkili başqası ilə əvəz etmək, onu öz vəzifələrini yerinə yetirməyə məcbur etmək və ya digər ölçülər görməklə, o cümlədən, vəkilə öz vəzifələrini effektiv şəkildə yerinə yetirmək imkanı vermək üçün, məhkəmə prosesini dayandırmaqla edə bilərlər (*Artico İtaliyaya qarşı (1980-ci il)*).

Əsas tələblərdən biri, təqsirləndirilən şəxsin fərdi şəraitdə vəkillə ünsiyyət qurma hüququdur.

Əgər vəkil müştəri ilə məxfilik şəraitində, üzərində nəzarət olmadan söhbət edə bilmirsə, onun yardımı praktik olaraq mənasını itirir. “*İnsanov Azərbaycana qarşı*” işində AİHK pozuntu aşkar edərək müəyyən etmişdir ki, ərizəçinin bütün məhkəmə prosesi boyunca məxfi mühitdə öz vəkilləri ilə məsləhətləşmək üçün kifayət qədər imkanı olmamışdır¹⁷⁹.

3.1.9 Əsas şahidləri dindirmək hüququ

“Şahid” sözü 6(3)(d) maddəsində müstəqil mənə daşıyır. Bura həmçinin, ittiham hökmü üçün əhəmiyyətli dərəcədə əsas kimi çıxış edən və beləliklə, ittiham edən tərəfin nöqteyi-nəzərindən, sübut hesab edilən zərər çəkmişlər, ekspertlər, digər təqsirləndirilən şəxslər aiddir (*Luca İtaliyaya qarşı (2001-ci il)*).

Maddə 6 (3) (d) müdafiə tərəfinin şahidlərinin gəlməsinin və dindirilməsinin təmin olunma hüququnu, həmçinin, ittiham tərəfin şahidlərinin dindirilməsi və dindirilmə üçün çağırılması hüququnu təmin edir. Şahidin məhkəməyə gəlməsi həmişə mütləq deyil. Onun tərəfindən daha öncə verilən ifadələrin açıqlanması məhkəmədə bu şərtlərlə mümkündür ki, müdafiənin hüquqları məhkəmədən əvvəlki mərhələdə tamamilə təmin olunsun. Bu deməkdir ki, təqsirləndirilən şəxsə, şahidə suallar vermək və onun ifadələrini və doğruluğunu təkzib etmək imkanı verilməlidir. Məhkəmə, anonim şahid ifadələrin etibarlılığını təkzib etməyə çalışarkən müdafiənin qarşısında duran əhəmiyyətli maneələrin, habelə məxfiləşdirilmiş şahidlərin adlarının hətta məhkəməyə belə məlum olmaması faktını qeyd etmişdi. Biri, birinci instansiya hakimi tərəfindən dindirilmiş iki anonim şahidin ifadələrinə əsaslanmış ittiham hökmü, həmçinin milli məhkəmənin, həmin ifadələrin qəbul edilməsinin səbəblərini araşdırmağı və qiymətləndirməyi bacarmaması, həmçinin 6(3)(d) maddəsinin pozuntusu kimi qəbul edilmişdir (*Krasniki Çex Respublikasına qarşı (2006-cı il)*).

Məhkəmə, 10 yaşlı şagirdə qarşı cinsi xarakterli zorakılıq hərəkətləri tətbiq edən məktəb müəlliminə ittiham hökmü çıxarıldığı zamanı 6(3)(d) maddəsinin pozuntusunu aşkar etməmişdir. Cinayətin əsas sübutu kimi, oğlan uşağının xüsusi təlim keçmiş polis əməkdaşı tərəfindən dindirilməsinin video görüntüsü çıxış edirdi. Milli qanunvericiliyinə əsasən, bu kimi hallarda, uşaq, psixoloji travmanın yetirilməməsi üçün, məhkəmədə ifadə verməyə nadir hallarda çağırılır. Məhkəmə hesab etdi ki, 6-cı maddə baxımından, uşağın dindirilməsində təqsirləndirilən şəxsin vəkilinin iştirakı və ya müdafiənin oğlana vermək istədiyi hər hansı bir sualın, polis məmuruna verilməsi kifayət idi.

“*İnsanov Azərbaycana qarşı*” işdə Məhkəmə ərizəçiyə qarşı cinayət işi ilə bağlı 6-cı maddənin pozuntusunu müəyyən etmişdir, çünki məhkəmə istintaqı boyunca ona qarşı iş üzrə həlledici sübutlarla bağlı bəzi şahidləri dindirə bilməmişdi¹⁸⁰. 2 sayılı “*İlqar*

¹⁷⁹AİHK-in “İnsanov Azərbaycana qarşı” işi üzrə 14.06.2013-cü il tarixli №16133/08 Qərarı

¹⁸⁰AİHK-in “İnsanov Azərbaycana qarşı” işi üzrə 14.06.2013 il tarixli № 16133/08 Qərarı

Məmmədov” işi üzrə qərarda Məhkəmə, ərizəçinin əsaslandırılmış məhkəmə qərarına və şahidlərin dindirilməsinə dair hüquqlarının pozulduğunu müəyyən etmişdir. Onun ittiham hökmü yanlış və ya təhrif olunmuş sübutlara əsaslanmış və onun etirazları lazımi şəkildə araşdırılmamışdır. Ərizəçinin lehinə gətirilən sübutlar, əsaslı səbəb olmadan sistematik şəkildə rədd edilirdi. Nəticədə, bəzi iddia tələblərini və müdafiənin etirazlarını təmin etməyə çalışan Ali Məhkəmədə işin yenidən araşdırılmasına baxmayaraq, yuxarıda sadalanan nöqsanların heç biri aradan qaldırılmamışdır.¹⁸¹.

3.2 Milli qanunvericilik və onu tətbiq etmə təcrübəsi

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi Konvensiyanın ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnu müəyyən edən 6-cı maddəsinin əsas müddəalarını həyata keçirmək üçün şərait yaradan bir sıra normalar daxil edir.

Qanunverici aktlar:

- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının hamının qanun və məhkəmə qarşısında bərabər olması (25-ci maddə), hakimlərin müstəqil olması (25-ci maddə), hüquq və azadlıqlarının məhkəmədə müdafiəsi (60-cı maddə), yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququ (61-ci maddə), məhkəmə aidiyyətinin dəyişdirilməsinə yol verilməməsi (62-ci maddə), təqsirsizlik prezumpsiyası (63-cü maddə), qohumların əleyhinə ifadə verməyə məcbur etməyə yol verilməməsi (66-cı maddə) haqqında müddəaları və AR digər Cinayət Prosesual Məcəlləsi ədalətli məhkəmə araşdırması hüququna təminat verən normalar daxil edir;

- AR CPM-nin müddəaları. Bu, cinayət məhkəmə icraatında məhkəmənin müstəqilliyini tənzimləyən normalardır: 30-cu maddə - hakimin cinayət mühakimə icraatında iştirakının məhdudlaşdırılması; 31-ci maddə - cinayət mühakimə icraatında qeyri-prosessual münasibətlərin yolverilməzliyi, 109-cu maddə – hakimə etiraz və s.; təqsirləndirilən şəxsin özünə qarşı şahidlik etməmək hüququ: 95-ci maddə – şahid; 105-ci maddə - şahidin nümayəndəsi, 232-ci maddə - şübhəli şəxsin dindirilməsi, 233-cü maddə – təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi, 324-cü maddə - məhkəmə istintaqının başlanması; cinayət məhkəmə icraatında çəkişmə: 32-ci maddə - cinayət prosesində tərəflərin çəkişməsi; yolverilməz sübutlara əsasən qərar çıxarılmasına qadağa: 33-cü maddə - cinayət mühakimə icraatında sübutların qiymətləndirilməsi, 145-ci maddə - sübutların qiymətləndirilməsi; 125-ci maddə - sübutların yolverilənliyi; müdafiə hüququ: 19-cu maddə - hüquqi yardım almaq və müdafiə hüququnun təmin edilməsi, 90-cı maddə – şübhəli şəxs, 91-ci maddə – təqsirləndirilən şəxs; 92-ci maddə – müdafiəçi, 284-cü maddə – ittiham aktının tərtib edilməsindən əvvəl cinayət işinin materialları ilə tanış etmə, 285-ci maddə – cinayət işinin materialları ilə tanış etmə qaydası, 287-ci maddə – cinayət işinin materialları ilə tanış olduqdan sonra vəsatətlərin verilməsi; məhkəmə qərarına yenidən baxılması hüququ: doqquzuncu fəsil – apellyasiya və kassasiya instansiyası məhkəmələrində icraat və s.

Qanunqüvvəli aktlar

---

¹⁸¹ «İlqar Məmmədov № 2», № 919/15, 05.03.2008-ci il tarixli son məhkəmə qərarı, § 237.

- AR Konstitusiya Məhkəməsinin qərarları. Ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun həyata keçirilməsinin xüsusiyyətlərini izah edən bir sıra müddəakar Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinin Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 420.3-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair 19 aprel 2002-ci il tarixli Qərarında; Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumunun Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 92.12-ci maddəsinin bəzi müddələrinin şərh edilməsinə dair 20 may 2011-ci il tarixli Qərarında; Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumunun Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 107.4-cü maddəsinin uyğunluğunun yoxlanılmasına dair Qərarında; Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə aktlarına yeni açılmış hallar üzrə yenidən baxılmasına dair Məhkəmə Tərkibinin 4 noyabr 2015-ci il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumunun 14 oktyabr 2016-cı il tarixli Qərarında; Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinin 7 iyul 2011-ci il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumunun 17 aprel 2011-ci il tarixli Qərarında; Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumunun Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 26-cı və 96-cı maddələrinin şərh edilməsi haqqında 15 iyul 2011-ci il tarixli Qərarında yer alıb;

- Ali Məhkəmənin Qərarları: Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinin Plenumunun təqsirləndirilən şəxsin müdafiə hüququnu təmin edən qanunların məhkəmələr tərəfindən tətbiq edilməsi təcrübəsi haqqında 2 dekabr 1994-cü il tarixli 6 sayılı Qərarı; Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinin Plenumunun İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının müddələrinin və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında 30 mart 2006-cı il tarixli Qərarı və s. daxildir.

3.3 Problemlər və onların həlli üzrə tövsiyələr

1) Məhkəmə icraatında ittiham və müdafiə tərəflərinin faktiki bərabərsizliyi, vəkilin seçilməsi üzrə real imkanın olmaması, “cibgir vəkillər” problemi və təyinat üzrə müdafiəçilərin işinin aşağı effektivliyi

Bir çox hallarda təqsirləndirilən şəxsə qarşı ittiham irəli sürüldükdə və eyni anda onun barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi üçün məhkəməyə göndərildikdə dövlətin hesabına vəkil təyin olunur, təqsirləndirilən şəxsin öz istəyi ilə seçdiyi və daim işlədiyi vəkilin ittihamla tanış olması üçün şərait yaradılır. Nəticədə dövlət hesabına təyin edilmiş və şəxsin hüquqlarını müdafiə etməkdə o qədər də maraqlı olmayan vəkil işə cəlb olunur və öz növbəsində bütün sənədləri imzalayır, heç bir prosessual hərəkətə etiraz etmir, bu da növbəti mərhələdə təqsirləndirilən şəxsin işlərinin çətinləşməsinə səbəb olur. Digər bir problem ondan ibarətdir ki, vəkil ilə müqavilə bağlamaq imkanı olmayan şəxslər dövlət hesabına vəkil ilə təmin edilərkən təqsirləndirilənin müvafiq

vəkillər bürosunun nümayəndələrindən vəkil seçməsi üçün şərait, demək olar ki, yaradılmır. Əksər hallarda müstəntiq adətən özünün işlədiyi müvafiq büronun vəkillərini işə cəlb edir. Yəni şəxsin seçim hüququ faktiki olaraq təmin olunmur.

Məhkəmə, bir qayda olaraq, ittiham tərəfinin, ələlxüsus dövlət ittihamçısının vəsatətlərinin təmin edir, lakin müdafiə tərəfinin işin hərtərəfli baxılmasına və təqsirləndirilənin təqsirsizliyini təsdiq edən sübutların əldə edilməsinə yönəlmiş vəsatətləri əksər hallarda təmin olunmur. Müdafiə tərəfinin qaldırdığı vəsatətlər məhkəmə baxışı zamanı baxılmadan qalır və bu qərar onunla əsaslanır ki, prosesin gedişində ehtiyac yarandıqda onlar təkrar baxıla bilirlər. Əksər hallarda baxılmamış vəsatətlərə təkrarən baxılmır və onlar təmin olunmur. Bütün dəlillərə münasibət ifadə olunur, lakin bu, müdafiə tərəfinin qoyduğu məqsədləri əks etmir. Belə ki, müdafiəçinin ekspertiza təyin edərkən və müstəqil qaydada ekspertin rəyini alarkən imkanları məhduddur. İlkin istintaq dövründə vəkil ekspertizanın aparılması üçün mütləq şəkildə müstəntiq vəsatətlə müraciət etməli və, müstəntiq vəsatəti təmin etdiyi halda, ekspertizanın keçirilməsi mümkündür. Ekspertiza kimi, sübutların bu cür vacib mənbəyi olan prosessual hərəkətlərin keçirilməsinin yalnız ittiham tərəfinin qərarından asılılığı müdafiə hüququnu pozur. Nəticədə elə çıxır ki, müdafiə tərəfi sübutların toplanması üçün qarşı tərəfin ittihamından asılıdır. Bu təkcə ekspertizaya aid deyil, dövlət orqanlarından sənəd almaq ehtiyac olduqda vəkilin sorğularına müsbət cavab verilmir və müvafiq orqana sorğu ilə müraciət etmək üçün istintaq orqanına vəsatət vermək zərurəti yenidən yaranır. İttiham orqanı ittihamı gücləndirəcək sübutların toplanmasında maraqlıdır. Buna görə əksər hallarda vəsatətlər qəbul olunmur və əsas kimi əldə edilən informasiyanın və ya sənədin iş üçün əhəmiyyət kəsb etməməsi göstərilir.

Təkliflər:

- 1. Vəkillərə sübutların azad və müstəqil toplanması üçün daha geniş imkanların təqdim edilməsi.*
- 1. Müdafiəçinin cinayət işində daxilolma anını dəqiqləşdirmək.*

Müdafiəçinin cinayət məhkəmə icraatında iştirakı şəxsin – şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin formal statusu ilə əlaqələndirilməməlidir; müdafiə hüququ onun barəsində şəxsin hüquq və azadlıqlarına toxunan istənilən prosessual hərəkətlərin həyata keçirildiyi andan əmələ gəlir. Müvafiq olaraq müdafiəçinin cinayət məhkəmə icraatına daxilolma anı ***şəxsin hüquq və azadlıqlarına toxunan prosessual məcburiyyət tədbirlərinin və ya digər prosessual hərəkətlərin həyata keçirilməyə başladığı andan***, o cümlədən törədilmiş və ya hazırlanan cinayət haqqında məlumatların yoxlanması mərhələsində müəyyən edilməlidir.

2. Təqsirləndirilən şəxsin müdafiəçidən imtina etdiyi və cinayət işi üzrə icraata görə məsul şəxsin bu imtinanı qəbul etdiyi hallar istisna olmaqla, *qanunda*

müdafiəçinin cinayət işində iştirakının mütləq olması haqqında dəqiq qayda qoymaq.

3. *Barəsində cinayət haqqında xəbərin yoxlanıldığı şəxs onun qanuni maraqlarını təmin etməyə imkan verən minimal hüquqlara sahib olmalıdır.*

4. *Ali Məhkəmənin Plenumunun Qərarlarında müdafiə hüququnun reallaşdırılmasının xüsusiyyətləri izah edilməli.*

2) Prosesin ədalətliyini pozan sübutlardan istifadə edilməsi

- *dövlət orqanlarından, o cümlədən inzibati prosedurlar çərçivəsində əldə edilmiş sübutların faktiki prioriteti;*

- *hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının təqsirləndirilənin bildirdiyi məlumatların məzmununa dair verdiyi ifadələrinin sübut kimi istifadə edilməsi.*

Bu, narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı cinayət işləri üçün xüsusilə aktualdır. Saxlanılmanı həyata keçirmiş şəxslərin, şəxsdən ilkin ifadəni götürmüş əməliyyatçıların ifadələri bir çox halda sübut qismində qəbul olunur. Təhqiqatçı və ya müstəntiq olmadıqda saxlanılmış şəxsdən ilkin ifadəni əməliyyatçı götürür, bu ifadələr istintaq gedişatında ona qarşı istifadə olunur. Buna baxmayaraq, məhkəmələr, materiallarda saxlanılmış şəxsin ilkin ifadələri olduqda da əsas olaraq ilkin istintaqın materiallarını götürür (ələlxüsus, bu imzalanmış sənəddirsə - o, vacib sübut kimi qəbul olunur). Məhkəmələr ən yaxşı halda müdafiə tərəfinin vəsatəti əsasında əməliyyatçıını şahid qismində dindirə bilər.

- *məhkəmənin etibarlı sübut qismində şahidlərin iştirakı ilə istintaq hərəkətlərinin protokollarını və digər materialları şərtsiz tanıması.* Müstəntiqlər istintaq hərəkətlərinə şahid qismində faktiki maraqlı şəxsləri cəlb edirlər, çünki onlar ştatdan kənar hüquq-mühafizə orqanları ilə əməkdaşlıq edirlər. Bu növ istintaq hərəkətlərində adətən müdafiəçi olmur, və ya dövlət hesabına təyin edilmiş və etirazsız bütün sənədləri imzalayan vəkil iştirak edir. Təcrübədə əksər hallarda şahidlər istintaq hərəkətlərində hətta iştirak etmirlər. Məhkəmə iclasına belə şahidlər dəvət edildikdə, onların müdafiə tərəfinin suallarına verdiyi bəzi cavablardan aydın olur ki, bu şahidlər istintaq hərəkətlərinin aparılmasında iştirak etməyiblər və sadəcə protokolu imzalayıblar. Şahidlərin təqsirləndirilən şəxsi tanımadığı və hətta onu zalda göstərə bilmədiyi hallar az deyil. Yəni müstəntiqlər şahidləri yalnız CPM-nin tələblərini yerinə yetirmək üçün istifadə edirlər. Şahidlərin iştirakı ilə həyata keçirilmiş istintaq hərəkətlərinin gedişatında əldə edilmiş materiallara etiraz etmək mümkün görünür;

Təkliflər:

1) *Ali Məhkəmənin Plenumunun aşağıdakılar haqqında izahları:*

- *hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının təqsirləndirilən şəxsin bildirdiyi məlumatların məzmununa dair verdiyi ifadələrinin sübut kimi istifadə edilməsinin*

yolverilməzliyi. Onlar yalnız prosessual hərəkətlərin icraatı halları haqqında dindirilə bilirlər;

- məhkəmələrin dövlət orqanlarından və yaxud şahidlərin iştirakı ilə əldə edilmiş sübutları qabaqcadan müəyyən edilmiş qüvvəyə malik olaraq şərtsiz qiymətləndirməsindən imtina (“hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarına etibar etməmək üçün əsaslar yoxdur” qaydası sübutların qiymətləndirilməsində prioritet olaraq işləməməlidir).

- *cinayətin hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən təhrik edilməsi zamanı əldə edilmiş sübutların istifadə edilməsi.*

Bu, narkotik maddələrin qanunsuz dövriyyəsi sahəsində cinayətlər üçün xüsusilə aktualdır. “Cinayətin təhrik edilməsinin” cinayətkarlıq ilə effektiv mübarizə üsulu olması fikri hüquq-mühafizə orqanlarında geniş yayılmışdır, “cinayətin təhrik edilməsinin” tipik halının sxemi müəyyən dairələrdə şəxsin narkotik axtarması və tapdıqda yaxşı qiymətə alacağı barədə informasiyanın yayılmasından ibarətdir.

Cinayətin təhrik edilməsində, bir qayda olaraq, “nəzarət qaydasında mal alınması”, “cinayətkar qruplara və ya kriminogen obyektlərə daxil edilməsi”, “əməliyyat eksperimenti, yəni cinayətkar fəaliyyəti təqlid edən davranış modelinin tətbiqi” (“Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” AR Qanunu) kimi əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi zamanı rast gəlinir. Bu qanunun 11-ci maddəsinin III-cü hissəsinə müvafiq olaraq əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün əsaslara: məhkəmənin (hakimin) qərarları; istintaq orqanlarının qərarları; əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyektlərinin qərarları aiddir. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi haqqında qərar, o cümlədən, cinayət hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxs barəsində etimad doğuran, məlum və qərəzsiz mənbədən məlumat daxil olduqda qəbul oluna bilər.

Təkliflər:

1. *Vətəndaşların hüquq və azadlıqlarına ən çox toxunan əməliyyat-axtarış hərəkətlərinin məhkəmə (prokurorluq) icazəsinin daxil edilməsi;*

2. *Ali Məhkəmənin Plenumu tərəfindən aşağıdakı müddələrin izahları:*

- hüquq-mühafizə orqanlarının vəzifəli şəxsləri və ya onların əmri ilə hərəkət edən şəxslər subyektivi cinayət törətməyə təhrik edən hərəkətlərə yol verməməlidir;

- hərəkətlər o halda təhrik hesab olunur ki, tədbirin keçirilməsi haqqında qərar qəbul edilməzdən öncə müvafiq orqanların barəsində bu tədbir həyata keçirilən şəxsin qeyri-qanuni əməlin hazırlanmasında və ya törədilməsində iştirakına dair əsaslandırılmış məlumatları yoxdur;

- əməliyyat tədbirin keçirilməsi üçün konkret əsaslar lazımdır, hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının heç nə ilə əsaslandırılmamış məlumatları əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi üçün əsas qismində kifayət deyil (məsələn, ərizəçi ilə narkotik satıcısı arasında əvvəlki narkotik satışı halları, satılmamış narkotik qalıqları, yeni müştərilərin olması və digər birgə işlərin keçirilməsi perspektivlərinin və s. müzakirə olunduğu telefon danışıqları istifadə oluna bilər);
- əməliyyat-axtarış tədbirinin nəticələri cinayət işi üzrə sübutetmədə istifadə oluna bilər, əgər onlar qanunun tələblərinə müvafiq olaraq əldə olunub və ilkin istintaq orqanına təhvil verilib, və şəxsin əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanların əməkdaşlarının fəaliyyətindən asılı olmayaraq formalaşmış cinayət törətmək niyyətinin olmasını təsdiqləyir;
- cinayət törədəcək istənilən şəxsin modelləşdirilmiş şəraitdə “tutmaq” məqsədi ilə “pusqu” vəziyyətinin yaradılması qeyri-qanunidir;
- şəxsin təkcə kriminal keçmişi onun cinayətkar fəaliyyətdə iştirakında və ya cinayət törətməyə meyində obyektiv şübhələrin olması üçün kifayət deyil.

3) Müdafiə tərəfinin sübutların yolverilməzliyini sübut etmək imkanının olmaması

Məhkəmələr çox vaxt qəbul olunmaz hesab ediləcək sübutları: qanunsuz şəkildə və müdafiə hüququ təmin edilmədən və yaxud saxlanılan şəxsin seçiminə zidd olaraq müdafiə hüququnun təmin edilməsi ilə (saxlanılan şəxsin seçdiyi vəkil ilə müqavilə bağlaması şərait yaratmadan) əldə edilmiş sübutları; istintaq hərəkətlərinin gedişatında qanunun pozulması ilə əldə edilmiş sübutları qəbul edirlər. Sübutların qəbul edilə bilməsi faktı formal olaraq təqsirləndirilən şəxsin istintaq hərəkətlərinin protokollarında (ələlxüsus dindirilmə protokolunda) imzasının olması ilə əsaslandırılır. Təcrübədə məhkəmə ilkin istintaqın gedişatında tərtib edilmiş dindirilmə protokolunun hər səhifəsində imzanın olmasını, imzanın təqsirləndirilənə məxsus olmasını yoxlayır, və əgər imza ona məxsusdursa, məhkəmə sübutu qəbul edilə bilən hesab edir. Qanunsuz istintaq hərəkətləri yolu ilə əldə edilmiş sübutların əksəriyyətində təqsirləndirilən şəxs imza qoymağa (dindirilmə və digər istintaq hərəkətlərinin protokollarında) məcbur edilir ki, imzanın olması məhkəmədə müdafiə tərəfinə qarşı istifadə edilsin.

Şahidlərin, eləcə də təqsirləndirilən şəxslərin ilkin istintaqın gedişatında qəddar rəftar vasitəsilə əldə edilmiş ifadələri ilə məhkəmə istintaqının gedişatındakı ifadələr arasında fərq yaranarsa, məhkəmə, ilkin istintaqın gedişatında verilmiş ifadələrin məhkəməyə ittiham tərəfinin sübutları kimi təqdim edilməsinə baxmayaraq, birmənalı qaydada, əsas olaraq ilkin istintaqın gedişatında verilmiş ifadələri qəbul edir, məhkəmədə isə yeni müstəqil istintaq başlayır. Məhkəmədə azad şəkildə, təzyiqsiz verilmiş ifadələr daha etibarlı hesab edilməlidir.

Sübutların qeyri-qanuni istintaq hərəkətləri vasitəsilə toplandığını iddia edən tərəf müdafiə tərəfidir, bunu o özü sübut etməlidir. Təcrübədə ittiham tərəfi çox vaxt qəddar

rəftar və ya digər qanunsuz yollarla əldə edilmiş sübutları məhkəməyə təqdim edir. Müdafiə tərəfi bu sübutlara etiraz etsə də, məhkəmə ittiham tərəfindən müdafiə tərəfinin bu etirazlarını aradan qaldıracaq sübutlar və s. tələb etmir.

Təklif:

1) Müdafiə tərəfi sübutların yolverilməzliyi haqqında vəsatət qaldırdığı təqdirdə, onun yolverilənliyinin sübut edilməsi yükü ittiham tərəfinin üzərinə qoyulsun.

4) Faktiki şübhəli şəxsin şahid qismində dindirilməsi

Müstəntiqlər bir çox halda əvvəlcə təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmək niyyətində olduqları şəxsi şahid statusunda (şahid statusunda potensial təqsirləndirilən) dindirirlər, bu zaman onun ifadə verməkdən imtina hüququ yaranmır və o, bütün suallara cavab verməyə məcburdur. Bundan sonra müstəntiq bu dindirməni şahiddən təqsirləndirilənə çevrilmiş şəxsə qarşı istifadə edir. Bununla bağlı problemlər mövcuddur və bəzən istintaq orqanları vəkili prosesə buraxmır və bunu şəxsin statusunun hələ məlum olmaması ilə izah edirlər. Cinayət-prosessual qanunvericiliyi, ilk növbədə, təqsirləndirilən şəxsin müdafiə hüququnu nəzərdə tutduğuna görə, şahid statusunda olan şəxsin hüquqlarının müdafiəsi həyata keçirilmir. istintaq orqanının əməkdaşları buna süni maneələr yaradır.

Təkliflər:

1) Plenumun Qərarlarında izah edilməlidir:

- AR Konstitusiyasının 66-cı maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş susmaq hüququ və özünə və qohumların əleyhinə ifadə verməyə məcbur etməyə yol verilməməsi hüququ dindirilmə zamanı şahidlərə və zərərçəkmişlərə izah edilməlidir, bu barədə dindirmə protokolunda ayrıca qeyd edilməlidir;

- AR Konstitusiyasının 61-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş hər kəsin yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququ istisnasız cinayət məhkəmə icraatının bütün iştirakçılarında şamil edilir və müdafiəçinin cinayət işində şahid tərəfində iştirakı rədd edilə bilməz. 227.1-ci maddə birbaşa göstərir ki, şahidin dindirilməsində onun nümayəndəsinin (vəkil və ya başqa şəxsin) iştirak etmək hüququ var;

- faktiki şübhə altında olan şəxsin şahid qismində dindirilməsinin gedişatında alınmış ifadələr, eləcə də onların əsasında əldə edilmiş sübutlar yolverilməz olaraq tanınmalı, bu işə, cinayət-prosessual qanunvericiliyinin hökmün ləğvi ilə nəticələnən pozuntusu kimi qiymətləndirilməlidir.

5. *Təqsirləndirilən şəxsin Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin 2-ci hissəsinin d) bəndi ilə nəzərə tutulan hüququnun reallaşdırılması mexanizminin olmaması: onun əleyhinə ifadə vermiş şahidləri dindirmək və ya bu şahidlərin dindirilməsinə nail olmaq və onun əleyhinə ifadə vermiş şahidlər üçün eyni olan*

şərtlərlə onun lehinə olan şahidlərin çağırması və dindirməsi hüququna malik olmaq;

Şahidlər çox vaxt ilkin istintaqda verdiyi ifadələri verməkdən imtina edir. məhkəmə baxışının gedişində şahidlərin ilkin istintaqda verdiyi ifadələrin oxunması milli məhkəmə təcrübəsində çox geniş yayılmışdır. CPM-nin 329.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq məhkəməyə gəlməmiş şahidin ifadələrinin oxunması üçün məqsədə uyğun olmayan imkanlar yaradılır. Qanun faktiki olaraq belə imkanları məhdudlaşdırmır, və müəyyən edir ki, ifadələrin oxunması, yəni ifadələrin audio, video yazılarının və ya kino pilyonkasının səsləndirilməsi yalnız şahidin iclasa gəlməsi imkanını istisna edən səbəblərə görə, eləcə də CPM-nin 327.1.-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulan hallarda həyata keçirilə bilər. Bu, təqsirləndirilən şəxsi onun əleyhinə ifadə vermiş şahidə suallar vermək hüququndan məhrum edir.

Təkliflər:

- 1) *CPM-nin 329-cu maddəsinə dəyişikliklər daxil etmək və gəlməmiş şahidlərin və zərərçəkmişlərin ifadələrinin oxunması hallarını məhdudlaşdırmaq.*
- 2) *“Əsas” şahidlərin və zərərçəkmişlərin ifadələrinə etiraz edə bilmək üçün istifadə oluna biləcək lazımi üsulların müəyyən edilməsi: təqsirləndirilən şəxsin şahidə və zərərçəkmişlərə suallar verməsi üçün real imkanlar təmin etmək məqsədilə çarpaz dindirilmənin tətbiqi və yaxud üzləşmənin adaptasiyası (bunun üzləşmənin məqsədlərindən biri kimi göstərmək, müdafiəçinin üzləşmənin gedişində suallar vermək imkanını nəzərdə tutmaq və s.).*

[Prezidentin yeni Fərmanının](#) 3.2 və 3.3 ¹⁸² bəndinə əsasən, eləcə də Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin Azərbaycanla bağlı işlər üzrə qərarlarında aşkar etdiyi nöqsanlara dair qeyd etmək lazımdır ki, belə qərarlar Konvensiyanın mənasında ədalətli hesab olunur; *inter alia*, məhkəmə prosesləri aşağıdakılara təminat verməlidir:

- 6-cı maddənin 1-ci bəndinə əsasən işin baxılmasında qərəzsizlik, hansı ki, bu barədə hakimin istənilən qanuni şübhələrin istisna edilməsi üçün kifayət edəcək zəmanətlər təqdim etməsinə dair təxminlərin yoxlanılması nəzərə alınmaqla, müəyyən hakimin bu iş üzrə şəxsi mövqeyi və obyektiv göstəricilər daxil olmaqla subyektiv göstəricilərə əsasən təyin edilməlidir;
- tərəflərin bərabərliyi prinsipi, bu prinsipdə deyilir ki, tərəflərdən hər biri opponentə münasibətdə əhəmiyyətli dərəcədə əlverişsiz vəziyyətdən qaçınaraq öz mövqeyini ifadə etmək üçün ağlabatan imkana malik olmalıdır;
- cinayət işində çəkişmə prosesinə olan hüquq, bu zaman müdafiə tərəfi kimi ittiham tərəfi də informasiyaya sahib olmalı və digər tərəfin irəli sürdüyü qeydləri və sübutları şərh etmək hüququna malik olmalıdır;

---

¹⁸²Yuxarı bax, 58-ci bənd.

- ittiham tərəfinə öz müdafiəsini lazımı qaydada, birinci instansiya məhkəməsində müdafiənin müvafiq arqumentlərinin təqdim edilməsi üçün hər hansı məhdudiyyətlər olmadan, qurmaq üçün verilən imkan və beləliklə, məhkəmə baxışının nəticəsinə təsir etmək üçün yaranan imkan;
- təqsirləndirilən şəxsin praktik və effektiv müdafiə hüququ var: təkcə vəkilin təyini effektiv müdafiəni təmin etmir, çünki vəkilə müxtəlif səbəblərlə və ya onun öhdəliklərindən boyun qaçırması əsas gətirilərək belə yardımın təqdim edilməsindən imtina edilə bilər;
- təqsirləndirilən şəxsin milli məhkəmədə maraqlarını təqdim edən vəkilin lazımı müdafiəni qurmaq üçün kifayət qədər vaxtı və imkanı olmaması bəlli olduğu hallarda, məhkəmə vəkilə öz öhdəliklərini əlverişli şəraitdə yerinə yetirmək imkanının təmin edilməsi üzrə tədbirlər görməlidir;
- cinayət törətməkdə təqsirləndirilən hər kəs üçün istintaqın bütün gedişatında araşdırmaların nəticələrinə əsasən işin materialları ilə tanış olmaq imkanı;
- təqsirləndirilən şəxsin məhkəmə zalında – həm ilkin baxışda, həm təkrar dinləmədə iştirak etmək hüququ – 6-cı maddənin əhəmiyyətli tələblərindən biri hesab olunur;
- müdafiə və ittiham tərəflərinin öz yekun dəlillərini təqdim etmək imkanı, bu da cinayət işləri üzrə baxılmaların ən əhəmiyyətli aspektlərindən biridir. Bu, hər iki tərəfin iş üzrə öz şifahi izahlarını, məhkəmə istintaqının gedişatında irəli sürülmüş bütün sübutları, eləcə də nəticənin qiymətləndirilməsi üzrə hüquqi arqumentləri təqdim etmək hüququna malik olduğu yeganə haldır;
- açıq baxılmada bütün sübutların müvafiq mövqələrin qorunması məqsədilə təqsirləndirilən şəxsin iştirakı ilə təqdim edilməsi;
- 6-cı maddəyə əsasən, polisdə dindirilmənin ilkin mərhələlərində vəkilin yardımından istifadə etmək imkanı. Hətta təqsirləndirilən şəxsin susqunluğunu qoruduğu və həbsdə saxlanılma zamanı dindirilmədiyi hallarda, həbs edildiyi andan onun və ya onun hüquqi yardım almaq hüququnun məhdudlaşdırılması Konvensiyanın tələblərinə uyğun olmaya bilər;
- ifadə verərkən, və yaxud istintaqın sonrakı mərhələsində təqsirləndirilən şəxsin əleyhinə ifadə vermiş şəxsə təqsirləndirilən şəxsin etiraz etmək və ya dindirmək imkanı;
- təqsirləndirilən şəxsə qarşı çıxış edən şahidlərin məhkəməyə gəlməməsinin tutarlı səbəblərinin əsaslı sübutları təqdim edilməlidir. Sübut etmək lazımdır ki, məhkəmə onların gəlməsini təmin etmək üçün ağlabatan tədbirlər görüb, və ya istintaqın daha erkən mərhələlərində şahidlərin ifadələrinin həqiqiliyinə dair ədalətli və lazımı qiymətləndirilməsini keçirməyə imkan verən kifayət qədər amil mövcud olub;
- ittiham yalnız və ya qəti şəkildə təqsirləndirilən şəxsin istintaq zamanı və yaxud məhkəmədə dindirə bilmədiyi və ya izahatını ala bilmədiyi şahidin ifadələrinə əsaslandığı halda, müdafiənin hüquqları 6-cı maddənin tələbləri ilə uyğunsuzluq hissəsində məhdudlaşır. Bu, həmçinin tutarlı sübutların olduğu vəziyyətlərə də aiddir;

- məhkəmə, ittiham tərəfinin məhkəmədən əvvəl hazırladığı şahid səs yazılarına və ya ifadələrinə deyil, digər sübutların axtarılması üçün ciddi səbəblərin olmadığı hallar istisna olmaqla, şahidin işə baxılma zamanı verdiyi ifadələrinə lazımı diqqət yetirəcək;
- sübutların keyfiyyətinin diqqətə alınması, yəni sübutların əldə edilməsi hallarının şübhə altına qoyulub-qoyulmaması;
- 3-cü maddənin pozulması ilə əldə edilmiş istənilən təsdiq mötəbər deyil;
- təqsirləndirilənlərə sübutların həqiqiliyinə və ya istifadə edilməsinə etiraz etmək imkanı;
- 6-cı maddənin 1-ci bəndi məhkəmələrin üzərinə öz qərarlarını əsaslandırmaq öhdəliyi qoyur, hərçənd, bu, hər bir dəlilə dair təfsilatlı izahların təqdim edilməsi haqqında tələblərin tətbiqini nəzərdə tutmamalıdır;
- ilkin məhkəmə araşdırmasının nöqsanları sonradan apellyasiya məhkəmələri tərəfindən aradan qaldırıldığı hallarda, araşdırma ədalətli hesab oluna bilər.

Təqsirsizlik prezumpsiyasına aid məsələdə, aşağıda göstərilən mümkün hüquqi müdafiə vasitələri müzakirə oluna bilər:

- prokurorların bəyanatları — ardınca gələn məhkəmə nəzarəti;
- əlavə pozuntularla təsdiqlənən bəyanatlar araşdırmanın təhlükəsizliyini təhdid altına qoya bilər. Bu əlavə pozuntular məhkəmə nəzarətinin effektivliyini şübhə altına qoyduğu halda – iş üzrə icraatın bərpası: hakim qənaətə gələ bilər ki, məhkəmə istintaqının gedişatında təqsirsizlik prezumpsiyası pozulmuşdur, eləcə də vəziyyətin düzəldilməsi üzrə tədbirlər görə bilər və ya müdaxilənin dayandırılması məqsədilə bəyanat yaya bilər.
- hakimin etdiyi bəyanat — iş üzrə icraatın bərpası.